

PROCESGIDS

HOF VAN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

M.-CH. LE BAILLY

Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland

Procesgidsen

1. Staatse Raad van Brabant
2. Hof van Friesland
3. De Etstoel van Drenthe
4. Hoofdmannenkamer, sinds 1749
Hoge Justitiekamer van Stad en Lande van Groningen
5. Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland
6. Staatse Raad van Vlaanderen te Middelburg
7. Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland

De totstandkoming van deze serie 'Procesgidsen' wordt begeleid door een commissie, ingesteld door het bestuur van de Stichting tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-vaderlandse Recht (Stichting OVR).

Van deze Begeleidingscommissie maken deel uit dr. P. Brood, mr. T.J.M. Kolfschoten en prof.mr. C.H. van Rhee.

Met dank aan prof.mr. J.Th. de Smidt voor zijn waardevolle opmerkingen.

PROCESGIDS

HOF VAN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

De hoofdlijnen van het procederen in civiele zaken
voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland
zowel in eerste instantie als in hoger beroep

M.-CH. LE BAILLY

Hilversum
Verloren
2008

Deze uitgave werd mogelijk gemaakt dankzij intensieve samenwerking
met en financiële steun van het Nationaal Archief.

Afbeelding op het omslag:
zegel van het Hof van Holland, 1586. Archief Ridderschap van Holland.

ISBN 978-90-8704-056-7

©2008 Stichting OVR en
Uitgeverij Verloren, Postbus 1741, 1200 BS Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum
Drukwerk Wilco, Amersfoort
Brochage Van Strien, Dordrecht

No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

1	De rechterlijke organisatie in Holland, Zeeland en West-Friesland	8
2	Het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland	11
2.1	Samenstelling en organisatie	12
2.2	Instructies voor het Hof van Holland	18
2.3	Rechterlijke competentie van het Hof van Holland	20
2.3.1	Eerste aanleg	23
2.3.2	Hoger beroep	25
2.3.3	Criminele rechtspraak	26
2.3.4	Middelen van herstel en gunsten	27
2.3.5	Vrijwillige rechtspraak	27
2.3.6	Gratieuze rechtspraak	28
3	Procesgang voor het Hof van Holland	29
3.1	Rolprocedure	29
3.1.1	Indienen van een rekest	30
3.1.2	Dagvaarding	32
3.1.3	Eis	33
3.1.4	Antwoord en verweermiddelen	33
3.1.5	Verstekregeling	34
3.1.6	Litiscontestatie	35
3.1.7	Appointement dispositief	35
3.1.8	Enquete	36
3.1.9	Conclusie in rechte	38
3.1.10	Rapport en deliberatie	39
3.1.11	Eindvonnis	40
3.1.12	Taxatie van kosten	40
3.1.13	De rollen in het archief van het Hof	41
3.2	Summiere procedure of procedure voor commissarissen	43
3.3	Communicatoire procedure	44
3.4	Procedure in hoger beroep	45
3.5	Extra-judiciële procedures en vrijwillige rechtspraak	47
3.5.1	Willige condemnaties	47
3.5.2	Decreten	47
3.5.3	Preferenties	48

3.5.4	Gratie	49
3.6	Tenuitvoerlegging van het vonnis en bijzondere mandementen	50
3.6.1	Arrest	51
3.6.2	Gijzeldaging	52
4	Schema's van de civiele procesgang	55
4.1	Rolprocedure in eerste aanleg	55
4.2	Rolprocedure in hoger beroep	57
5	Voorbeeld van een mondelinge procedure in eerste aanleg, vervolgens gijzeldaging (procedure voor commissarissen): het proces Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf contra Tobias Helmigh en de zijnen, 1698-1701	60
5.1	Inleiding en samenvatting van het proces	60
5.2	Mondelinge procedure	61
5.2.1	Pleidooi	61
5.2.2	Eindvonnis	62
5.2.3	Lichten van de proceszakken	66
5.3	Procedure voor commissarissen: gijzeldaging	66
5.3.1	Het instellen van de procedure	66
5.3.2	Minuut-verbaal	67
5.3.3	Decreteren van de gijzeling	70
5.4	Einde van het proces	73
6	Vier processen rond de verkoop van het huis genaamd 'Zeezicht' op Goedereede: voorbeelden van procedures in cas penaal, in cas van arrest, willige condemnatie en van een communicatoir proces, 1697-1701	74
6.1	Voorgeschiedenis en korte samenvatting van de vier procedures	74
6.2	Het tweede proces voor het Hof van Holland: Van der Schalcken en Tinneback versus Slingerlant in cas van arrest en rau actie, vervolgens willige condemnatie, 1698	76
6.3	Het derde proces voor het Hof van Holland: Van der Schalcken en Tinneback versus Slingerlant opnieuw in cas van arrest en rau actie, vervolgens voor commissarissen, 1699-1700	83
6.4	Het vierde proces voor het Hof van Holland: Van der Schalcken en Tinneback versus de schepenen van Oud-Oostdijk bij Goedereede in cas communicatoir, 1701	87
7	Voorbeeld van een proces in hoger beroep (in cas van appel): de zaak Van Hertsbeeck versus Craijers (voogd van Titus Rembrandtsz. van Rijn), 1660	90
7.1	Voorgeschiedenis van het proces	90
7.2	Het instellen van het proces in cas van appel	91
7.3	Het verschijnen van de zaak	91
7.4	Appointement dispositief	94

7.5	Het eindvonnnis	94
7.6	Epiloog: hoger beroep bij de Hoge Raad	97
8	Voorbeeld van een procedure in cas van reformatie: het proces van de erfgenamen van Daniël Elsevier contra Hendrick de Graeff, 1698-1701	98
8.1	Inleiding en korte samenvatting van de zaak	98
8.2	Het instellen van het proces in reformatie	100
8.3	Verschijnen van de zaak	106
8.4	Middelen	106
8.5	Einde van het proces: register van ongetermineerde processen	110
9	Willig decreet van Judith Willocqueau, 1701	112
9.1	Inleiding en korte samenvatting	112
9.2	Het instellen van de procedure van willig decreet	112
9.3	Verschijnen van de zaak	115
9.4	Interpositie van het decreet	117
9.5	Slotopmerkingen	120
10	Voorbeeld van een preferentie: afhandeling van de boedel van Jacomina Taerlingh, weduwe van Dirk Stopman, 1701-1702	121
10.1	Samenvatting	121
10.2	Eerste boedelrekening: ontvangsten	122
10.3	Tweede boedelrekening: uitgaven	123
10.4	Afrekening	127
11	Voorbeeld van een interinement van een remissiebrief: remissie ten gunste van Gerrit van Gogh, 1700	128
11.1	Inleiding en samenvatting	128
11.2	Verzoek om remissie	128
11.3	Advies van het Hof van Holland	129
11.4	Remissiebrief	132
11.5	Interinement van de remissie	135
12	Archief en toegangen	138
13	Eigentijdse bronnen en literatuur	143
14	Verantwoording illustraties	146
15	Glossarium	148
16	Vaakvoorkomende afkortingen in de originele stukken	154
17	Veelvoorkomende soorten mandementen	156

1 DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE IN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

De rechterlijke organisatie tijdens de Republiek was niet wezenlijk anders dan vóór de Opstand. In de afzonderlijke provincies bleven de oude instellingen voortbestaan, met dat verschil dat zij nu in de naam van de Generaliteit optraden, en niet meer in die van de landsheer. Hun taken en bevoegdheden werden echter ingrijpend gewijzigd als gevolg van de nieuwe situatie en politieke verhoudingen. De provinciale gerechtshoven, waaronder het Hof van Holland, verloren bijna al hun politieke en bestuurlijke taken, zoals hun adviesfunctie of het recht om de stadhouder tijdens zijn afwezigheid te vervangen. Op lager niveau bleven de rechtbanken op min of meer dezelfde wijze functioneren. Ook de getrapte rechterlijke hiërarchie van vóór de Opstand bleef behouden, zij het dat het tijdens de Republiek uiteindelijk nooit tot de oprichting van een interprovinciaal gerechtshof dat uitging van de Generaliteit kwam, ook al waren daartoe wel enige initiatieven. Tot de Opstand was de Grote Raad van Mechelen de hoogste rechtsinstantie in de Habsburgse Nederlanden geweest, waar ook de ingezetenen van Holland, Zeeland en West-Friesland in hoger beroep konden gaan tegen vonnissen van hun provinciaal gerechtshof, het Hof van Holland. Toen deze beroepsmogelijkheid wegviel na de Opstand, besloot men in Holland, Zeeland en West-Friesland, waar grote behoefte was om te kunnen appelleren tegen vonnissen van het Hof van Holland tot de oprichting van de Hoge Raad. Het was de bedoeling van de Staten van Holland om de Hoge Raad te laten uitgroeien tot interprovinciaal gerechtshof voor alle provincies van de Republiek, maar buiten Holland, Zeeland en West-Friesland had men daar geen behoefte aan. Hoe het ook het zij, het Hof van Holland had er een concurrent bijgekregen.

Tijdens de Republiek waren er in Holland, Zeeland en West-Friesland in feite vier niveaus van rechtspraak: de lage jurisdicties, de hoge jurisdicties en baljuwsvierscharen, het Hof van Holland en de Hoge Raad. De competentie in eerste aanleg van al deze gerechtshoven was duidelijk afgebakend: net als in de Late Middeleeuwen waren hierbij de aard van de zaak en de status van de rechtspartijen bepalend. Volgens het eerste criterium mochten de lage rechtbanken alleen civiele zaken en lichte delicten behandelen. Zij mochten dan ook geen kapitale straffen (zoals lijfstraffen of de doodstraf) opleggen. Halsmisdrijven mochten alleen berecht worden door hoge jurisdicties. Overigens hadden de meeste steden en de baljuws in Holland, Zeeland en West-Friesland hoge rechtsmacht.¹ Voorts waren bezitsvorderingen van

¹ Over de hoge heerlijkheden in Holland tijdens de Republiek, zie Fl. Egmond, 'Hoge jurisdicties van het 18de-eeuwse Holland: een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzingen', *Holland* 19:3 (1987) 129-161; voor een overzicht van de hoge jurisdicties in Zeeland zie Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 45.

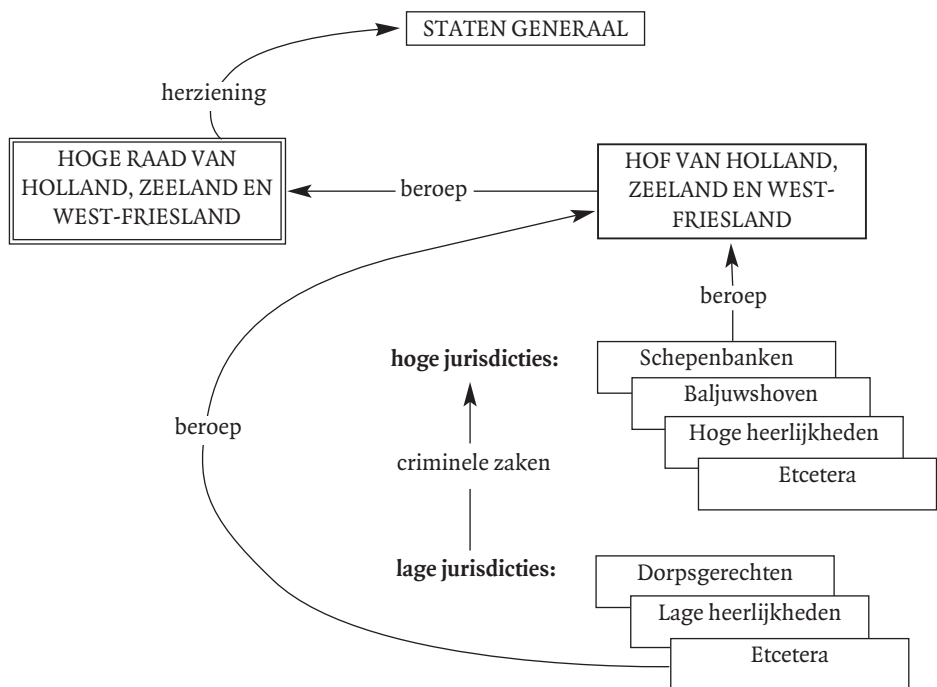

Afb. 1 Het Haagse Binnenhof, gravure uit Jacob de Riemer's *Beschryving van 's-Gravenhage*, 3 dln., Delft 1730-1739.

oudsher voorbehouden aan de hoogste rechter. Wanneer een lagere rechtbank geen kennis mocht nemen van een bepaalde zaak, kwam de berechting ervan toe aan de hogere rechtbank die in het betreffende rechtsgebied bevoegd was over de materie.

Volgens het tweede criterium mochten rechtszoekenden berechting van hun zaak voor gelijken vragen. Dit betekende dat geprivilegieerden op een hoger niveau mochten procederen in eerste aanleg. Geprivilegieerden waren onder andere edellieden, welgeborenen, ambtenaren, weduwen en wezen. Zo brachten dorpingen hun zaken voor de plaatselijke dorpschepbank, terwijl poorters hun geschillen voorlegden aan de stadsschepbank. Edellieden, ambtenaren, weduwen en wezen mochten zelfs direct een procedure in eerste aanleg bij het Hof van Holland instellen of bij de Hoge Raad.

Hoewel het Hof van Holland ondergeschikt was aan de Hoge Raad fungeerden de twee instellingen in de praktijk naast elkaar, letterlijk en figuurlijk. Niet alleen waren beide hoven op het Binnenhof in Den Haag gevestigd en deelden zij soms elkaars personeel, maar ook hun competentie was nagenoeg dezelfde. Hierdoor waren er regelmatig sprake van bevoegdheidsgeschillen of concurrentie tussen de twee instellingen. In paragraaf 2.3.1. wordt hier verder op ingegaan.

Schema van de rechterlijke organisatie in Holland, Zeeland en West-Friesland (1582-1795)

Hoger beroep was voor de rechtzoekenden in Holland, Zeeland en West-Friesland het middel bij uitstek om de mogelijkheden van de ontstane rechterlijke hiërarchie ten volle te benutten. Men kon immers zowel beroep aantekenen tegen een vonnis van een lagere instantie bij het Hof van Holland, als in beroep gaan tegen een vonnis van het Hof van Holland bij de Hoge Raad. Wie niet tevreden was met een uitspraak van een lagere rechter kon dus indien nodig twee maal in hoger beroep gaan. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat hoger beroep in een aantal specifieke gevallen niet mogelijk was (zie verder paragraaf 2.3.2).

2 HET HOF VAN HOLLAND, ZEELAND EN WEST-FRIESLAND

De Raad (het Hof) van Holland onder de Bourgondische hertogen, was de natuurlijke opvolger van de oude grafelijke raad die al ten tijde van de Beierse hertogen, en wellicht al eerder, functioneerde. Deze Raad was belast met het bestuur en de rechtspraak in het graafschap en groeide langzaam maar zeker uit tot een professionele instelling. In de oudere literatuur is de oorsprong van het Hof van Holland steeds in 1428 (Zoen van Delft) of 1432 (aanstelling rentmeester-generaal van Holland) gezocht, maar onderzoek heeft aangetoond dat een werkelijke breuk in de ontwikkeling van de Raad van Holland later moet worden geplaatst, namelijk rond 1445.¹

Als gevolg van ingrijpende institutionele veranderingen in 1445-1446 kwam de nadruk bij de activiteit van de Raad van Holland meer te liggen op de justitiële taak. Onder meer uit de registervorming blijkt dat de bestuurlijke en rechterlijke werkzaamheden van het Hof van Holland duidelijk werden gescheiden. Deze institutionele wijzigingen leidden tevens tot een verandering in de naamgeving van de Raad van Holland. Drie termen werden tijdens de vijftiende eeuw naast elkaar gebruikt: Raad, Raadkamer en Hof van Holland. Vanaf het midden van de vijftiende eeuw komt de term 'Hof' of 'Hove van Hollant' steeds vaker voor in de memorialen en de sententieregisters. Mogelijk kwam deze benaming in zwang omdat de Raad steeds meer werd vereenzelvigd met de plek waar de instelling resideerde, namelijk het grafelijk hof. Uit de manier waarop de term Hof van Holland wordt gehanteerd in de grafelijke rekeningen, blijkt duidelijk dat hiermee vooral de Raad als rechtsprekend college werd bedoeld.

In deze procesgids gaat het om de activiteiten van het Hof met betrekking tot de civiele rechtspraak, maar het is belangrijk erop te wijzen dat het Hof ook een bestuurlijk taak had.² De verschuiving in de naamgeving van het Hof betekende zeker niet dat het zijn bestuurlijke bevoegdheden verloor. Wel is zijn competentie op bestuurlijk vlak in de loop der eeuwen steeds aangescherpt, met name na grote politieke crises. Zo namen de Staten van Holland en West-Friesland na 1572 een belangrijk aandeel van de bestuurlijke taken van het Hof over. Toch behield het Hof tot zijn opheffing in 1811 vele bestuurlijke bevoegdheden zoals stedelijke en lokale wetsvernieuwing, aanstelling van grafelijke ambtenaren, uitvaardiging van ordonnanties, toezicht op de inspectie van de dijken, etc. Ook de organisatie en samenstelling van het Hof van Holland bleef gedurende de gehele Republiek vrijwel ongewijzigd (zie hieronder paragraaf 1).

¹ Deze paragraaf is vooral gebaseerd op Damen, *Staat van dienst*, 39-43 en Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 13.

² In de inleiding van de inventaris van het archief van het Hof van Holland die gelijktijdig verschijnt wordt uitgebreider ingegaan op de bestuurlijke competentie van het Hof. In deze procesgids wordt steeds verwezen naar parallele rubrieken uit de inventaris van het Hof.

Afb. 2 De terechtstelling van Johan van Oldenbarnevelt op het Binnenhof in Den Haag, detail uit een gravure van Claes Jansz. Visscher, 1619. Op de prent is aangegeven waar het Hof van Holland zetelde.

Terwijl de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland bij de Bataafse omwenteling in 1795 definitief werd opgeheven, bleef het Hof van Holland als provinciaal hof van justitie voortbestaan. In 1798 kreeg het een andere naam: het Hof van Justitie van Holland en Zeeland. Met de staatsregeling van 1801 werd een nieuw Nationaal Gerechtshof opgericht, dat als hof van beroep diende voor alle provincies van de Bataafse Republiek. Dezelfde regeling bepaalde dat iedere provincie een eigen provinciaal hof, ook wel departementaal hof van justitie genoemd, mocht hebben. Als gevolg hiervan werd in 1803 een apart Hof van Justitie voor Zeeland opgericht. Hiermee werd het rechtsgebied van het Hof (van Justitie) van Holland beperkt tot Holland en West-Friesland.

Volgens keizerlijk decreet van 18 oktober 1810 werden alle rechterlijke colleges in de zeven departementen opgeheven met ingang van 1 januari 1811. De daadwerkelijk opheffing van het Hof van Holland geschiedde echter pas op 1 maart 1811 toen het nieuwe Keizerlijk Gerechtshof werd geïnstalleerd. De laatste officiële zitting van het van het Hof van Holland had plaats op 28 februari; toen sloot de president van het Hof, mr. Rudolf Baelde, de zitting af met een korte redevoering waarin hij de raadsleden bedankte voor hun inzet.³

2.1 Samenstelling en organisatie

De stadhouder, die aangesteld was als plaatsvervanger van de graaf op het gebied van bestuur en rechtspraak in Holland, Zeeland en West-Friesland, was tevens de

³ De Blécourt en Meijers, *Memorialen Rosa*, xxvi-xxix.

voorzitter van de Raad. Hij was ook de zegelbewaarder. De stadhouder had zowel rechterlijke als bestuurlijke bevoegdheden. Als rechter moest hij toezien op het goede verloop van de rechtsgang. Als bestuurder was hij verantwoordelijk voor het vernieuwen van de wet in de steden en het bijeenroepen van de Staten.⁴

In 1445 werd tevens het ambt van president gecreëerd. Deze functionaris was een professionele raadsvoorzitter die geschoold was in de rechten en naast of in afwezigheid van de stadhouder functioneerde. De aanstelling van de president stuitte echter op zoveel weerstand in het graafschap dat dit ambt in 1448 niet werd gecontinueerd. Daarna trad opnieuw een stadhouder op als plaatsvervanger van de hertog. Vanaf de Instructie van 1510 was er echter opnieuw een president, die naast de stadhouder functioneerde en de zittingen van de raadsheren voorzat. Bij afwezigheid van de stadhouder nam de president diens taken waar, bijvoorbeeld bij het overleg met de Staten van Holland.

In de vijftiende eeuw bestond het Hof van Holland uit gemiddeld acht à negen bezoldigde raadsheren. Aanvankelijk speelden ook de raadsheren 'tot wederzeggen' en de onbezoldigde raadsheren uit de Raad een belangrijke rol in het Hof, maar deze verdwenen geheel in 1445. Waar in de Instructie van 1480 (art. 1) nog van acht vaste raadsheren werd gesproken, was dit aantal in de Instructie van 1510 opgelopen tot twaalf (art. 1).⁵ Van die twaalf waren er zes ordinariis raadsheren en zes commissarissen die informatie en onderzoeken (enquestes) moesten leiden. In opeenvolgende eeuwen is deze indeling niet meer fundamenteel gewijzigd; in latere Instructies, zoals die van 1531, werden zelfs geen aantallen raadsheren meer genoemd. Wel gold vanaf 1559 een striktere taakverdeling tussen de raadsheren.

De belangrijkste taak van de raadsheren bestond erin te beschikken op de binnengekomen verzoekschriften (rekesten) die de president onder hen verdeelde. Twee van deze raadsheren zaten beurtelings elke week de rolzitting voor. Zij hoorden de partijen die tijdens de rolzitting een proceshandeling verrichtten en besloten over het verder verloop van afzonderlijke processen. De beraadslagingen over een specifieke procedure vonden plaats in het voltallige college. Beslissingen werden bij meerderheid van stemmen genomen.

Naast het college van raadsheren was de griffier de spilfiguur van het Hof van Holland. Deze functie werd in het voorjaar van 1445 ingesteld op voorstel van de Staten van Holland. Voordien was het beheer van de registers van het Hof van Holland een van de taken van de registerklerk van de Hollandse kanselarij. De griffier zorgde in hoofdzaak voor de administratie van het Hof. In opeenvolgende instructies, zoals die van 1462, 1480, 1522 en 1531, werden de taken van de griffier steeds verder uitgebreid: behalve het registreren en bijhouden van registers en het opmaken van stukken voor de partijen moest hij tevens zorg dragen voor het beheer van het archief. Hij was ook degene die de aan- en afwezigheden van het personeel bijhield met oog op de betaling van de wedden.

⁴ Wie meer wil weten over de samenstelling en organisatie van het Hof van Holland kan te rade gaan bij Ter Braake, *Recht en rekenschap*; Le Bailly, *Recht voor de Raad*, en Damen, *Staat van dienst*.

⁵ Voor een nieuwe uitgave van deze teksten zie Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*.

Afb. 3 Mr. Adriaan Pauw als president van het Hof van Holland, gravure van Romeyn de Hooghe. Met het Binnenhof op de achtergrond en Vrouwe Justitia.

De werkzaamheden van de griffie groeiden in de loop van de tijd zodanig dat de griffier assistentie kreeg van diverse klerken en secretarissen. In de tweede helft van de vijftiende eeuw werd hij eerst alleen nog bijgestaan door een adjunct-griffier of substituut-griffier, maar al snel werden ook secretarissen aangesteld om hem in zijn werk te assisteren. Sinds de Instructie van 1480 (art. 14) waren er twee of drie vaste secretarissen en enkele secretarissen op afroepbasis. In de zeventiende eeuw groeide dit aantal zelfs uit tot zes ordinarij secretarissen; in de achttiende eeuw werd het aantal weer teruggebracht tot drie.

Twee andere belangrijke functionarissen bij het Hof waren de procureur-generaal en de advocaat-fiscaal. De functie van procureur-generaal werd al in 1434 ingesteld; die van de advocaat-fiscaal volgde een kleine dertig jaar later, in 1463. De hoofdtak van de procureur-generaal was die van openbare aanklager; hij trad op namens de graaf en verdedigde diens rechten. Volgens de Instructie van 1462 (art. 5) moest hij ook twee maal per jaar een ommegang doen in het graafschap om te onderzoeken of er zaken waren die door het Hof van Holland behandeld moesten worden, zoals misdaden die dreigden te verjaren. In de praktijk blijkt dat hij hier nauwelijks aan toekwam. Voor de procureur-generaal en de advocaat-fiscaal gold in principe dezelfde taakverdeling als voor procureurs en advocaten van partijen. De procureur was in wezen de administrateur van de zaak. Hij nam de rol waar, zorgde

Afb. 4 Semi-realistische weergave van een raadzitting van het Hof van Holland in de rolzaal op het Binnenhof. Op de houten omheining van de vierschaar zijn vijftien schilddragende dieren afgebeeld (zie afbeelding 6). Titelpagina van Hugo de Groot's *Inleiding tot de Hollandsche Rechts-geleertheit* ('s-Gravenhage 1631).

voor de vereiste proceshandelingen, maakte de inventaris en furneerde de processtukken. De advocaat was de eigenlijke raadsman en pleiter. Als rechtsgeleerde adviseerde hij zijn cliënten en voerde de pleidooien voor de rechtbank.

Beide ambten kunnen worden vergeleken met het huidige openbaar ministerie, maar in de praktische uitvoering waren natuurlijk grote verschillen. Hoewel deze ambten in het leven waren geroepen om de belangen van de graaf te verdedigen, mochten deze ambtenaren aanvankelijk ook de belangen van private partijen vertegenwoordigen wanneer zij daartoe werden aangezocht. In de Instructie van 1510 (art. 14) werd echter bepaald dat zij alleen de grafelijke belangen mochten dienen. Private belangen konden immers indruisen tegen staatsbelangen. Om die reden werd ook het salaris van de procureur-generaal substantieel verhoogd.

In 1520 werd besloten tot het combineren van de ambten van procureur-generaal en advocaat-fiscaal. De bedoeling van deze maatregel was om het ambt van procureur-generaal meer inhoud en belang te geven. Behalve de taken van de advocaat-fiscaal kreeg de procureur-generaal ook meer bevoegdheden erbij, met name vanaf 1540 als gevolg van de ketterbestrijding. Zo mocht hij ook aanwezig zijn tijdens de deliberaties van de raadsheren en mocht hij verdachten arresteren zelfs wanneer de feiten waren verjaard. De combinatie van de twee ambten betekende bovendien dat voortaan een universitaire titel noodzakelijk was om tot procureur-generaal te worden benoemd. De procureur-generaal kreeg bijgevolg een fiks hoger salaris en de functie van subtituut procureur-generaal werd stevig uitgebreid.

Afb. 5 Twee schilddragers uit het Hof van Holland. De beeldjes stonden op de houten omheining van de vier-schaar in de rolzaal (zie afbeelding 5). Eikenhouten, polychrome beeldjes, vervaardigd door Joost Jansz. in 1511, waarschijnlijk geschilderd door Jan de Paep.

De rentmeester-generaal was verantwoordelijk voor de inkomsten uit de domeinen, de justitie en de bedden. Hij was belast met het uitbetalen van de wedden van de raadsheren en het overige Hofpersoneel en van hun reiskostendeclaraties. Sinds zijn aanstelling in 1432 behoorde het innen van de boetes die door het Hof van Holland waren opgelegd tevens tot zijn takenpakket. Vanaf 1458 behoorde deze taak echter tot de nieuwe, speciaal voor het Hof van Holland voorbehouden functie van de rentmeester (of ontvanger) van de exploiten. Tussen 1469 en 1480 werden zowel het ambt van rentmeester van de exploiten als dat van rentmeester-generaal tijdelijk opgeheven en gingen hun taken over op de rentmeester van Noordholland. In 1500 werd het ambt van rentmeester-generaal opgeheven; zijn taken kwamen opnieuw bij de rentmeester van Noordholland.⁶

De rentmeester van de exploiten was als het ware de kassier van het Hof. Zijn taak was het innen van de boetes die het Hof van Holland had opgelegd en van alle kosten die partijen volgens de taxatie van het Hof hadden gemaakt tijdens het voeren van processen. Hij moest een rekening bijhouden van al deze financiële transacties en hiervan verantwoording afleggen voor de Grafelijkheidsrekenkamer in Den

⁶ De rekeningen van beide ambtenaren worden bewaard in de Grafelijkheidsrekenkamer, toegangsnummer 3.01.27.02.

Haag. Verder diende hij, net als de raadsheren, woonplaats te houden in Den Haag, zodat hij op elk gewenst moment beschikbaar kon zijn.

Voor de inning van de boetes werd de rentmeester zo nodig bijgestaan door deurwaarders. Volgens de Instructie van 1531 (art. 102) waren er twee deurwaarders werkzaam bij het Hof van Holland, maar dit aantal groeide in de volgende eeuwen. Deze ‘eerste deurwaarders’ moesten tijdens de zittingen van het Hof van Holland de orde handhaven en verder waren zij als enige (samen met de eerste deurwaarders van de Hoge Raad) bevoegd om in Den Haag en Haagambacht te exploiteren. De deurwaarders van het Hof waren ook bevoegd om overal in Holland en Zeeland hun functie uit te oefenen. Zo nodig werden zij bijgestaan door een van de circa tien ordinariis deurwaarders die in Den Haag en de verschillende steden gevestigd waren.

Tot de vaste staf van het Hof van Holland behoorden behalve bovengenoemde ambtenaren ook enkele klerken, boden, een *boutefeue* (persoon die met de verwarming was belast) en een *denunciateur* van het uur.

De opeenvolgende Instructies voor het Hof van Holland wijdden veel artikelen aan de advocaten en procureurs van partijen.⁷ Zij waren degenen die de procespartijen in rechte vertegenwoordigden voor het Hof. Hoewel zij formeel niet in dienst waren van het Hof, mochten zij alleen optreden voor het Hof als zij officieel waren beëdigd. In hun eed moesten zij onder andere beloven dat ze zich aan een aantal gedragsregels zouden houden tijdens het presenteren van processen voor het Hof en bij het opstellen van stukken. Zowel de procureurs als de advocaten moesten aan een aantal opleidings- en ervaringseisen voldoen om toegelaten te worden tot de eed; de advocaten moesten bovendien een meesterstitel in de rechten bezitten. De taakverdeling tussen procureurs en advocaten was gelijk aan die bij de meeste hoog-gerechtshoven in de Nederlanden (zie boven). Hoewel de procureurs en advocaten formeel niet waren verbonden aan het Hof van Holland, schreven de opeenvolgende instructies voor hoeveel salaris zij voor iedere afzonderlijke prestatie of proceshandeling mochten vragen aan de partijen die zij in rechte vertegenwoordigden.

Een gelijkaardige situatie gold voor de notarissen. Sinds de plakaten van 1525⁸ op het stuk van het notariaat in Holland en Zeeland oefende het Hof van Holland het toezicht uit op de aanstelling van notarissen in het graafschap. De stadsbesturen konden zelf aangeven hoeveel notarissen zij nodig achtten in hun stad of district. Zij droegen kandidaten voor ter beoordeling aan het Hof, dat bij welbevinden de kandidaat-notarissen beëdigde. Hoewel een kandidaat eerst een stageperiode moest hebben doorlopen en de procedure om notaris te worden redelijk ingewikkeld was, waren de kwaliteitseisen op zich niet erg hoog. De nieuwe notarissen moesten bij hun aantreden wel een eed afleggen waarin zij beloofden zich te houden aan relevante

7 Voor een overzicht van de advocaten die in de periode 1560-1811 werkzaam waren, wordt verwezen naar: Huijbrecht e.a., *Album advocatorum*.

8 Voor Holland en Zeeland werden afzonderlijke plakaten afgekondigd: het Hollandse plakkaat dateert van 21 maart en het Zeeuwse van 18 december 1525. Zie verder over het notariaat Huijbrecht, ‘Kraam, comptoir, kantoor’. Voor een overzicht van de notarissen die in de periode 1525-1811 werkzaam waren bij het Hof van Holland zie Heersink e.a., *Register Notariorum*.

plakkaten, een deugdelijke administratie van protocollen te houden, geen fraude te plegen en geen akten te passeren in de afwezigheid van geschikte getuigen.

2.2 Instructies voor het Hof van Holland

Tijdens de bijna vier eeuwen van zijn bestaan zijn vele tientallen instructies uitgevaardigd met betrekking tot het functioneren van het Hof van Holland, maar de belangrijkste teksten zijn eigenlijk op één hand te tellen. Voor een goed begrip van de werking van het Hof in hoofdlijnen volstaan de Instructies van 1462, 1480, 1515, 1522 en 1531. De meeste andere teksten betreffen over het algemeen herhalingen, nadere uitwerkingen van specifieke onderdelen of verdere instructies voor afzonderlijke functionarissen.⁹

Met name in de vijftiende en zestiende eeuw maakten de verschillende ordonnances betreffende het functioneren van het Hof deel uit van (soms) langdurige onderhandelingen tussen de Steden en Staten enerzijds en de vorst anderzijds over algemene belastingen (bedes). De herkomst van veel artikelen uit de opeenvolgende Instructies van 1462, 1477 (Groot Privilege), 1480, 1510, 1515, 1522 en 1531 is vaak direct terug te voeren tot specifieke klachten over de uitvoering van de rechtspraak of van het bestuur in het graafschap Holland en Zeeland. Dit werd eerder opgemerkt voor de vijftiende-eeuwse ordonnances, maar het geldt evenzeer voor de instructies uit de eerste helft van de zestiende eeuw.¹⁰

De opeenvolgende ordonnances zijn zoals gezegd de vrucht van het consultatieve proces tussen de Staten van Holland en Zeeland en de regerende vorst en zijn raadgevers. Dit betekent enerzijds dat het ontstaan van veel artikelen uit de afzonderlijke ordonnances direct te herleiden is tot specifieke klachten die geuit werden tijdens onderhandelingen over een nieuwe bede. Hier kwamen dikwijls lokaalgebonden kwesties aan de orde. Anderzijds moet worden opgemerkt dat de ordonnances vaak niet op zichzelf staan, laat staan specifiek Hollands waren. Enkele belangrijke instructies zoals die van 1522 en 1531 zijn uitgevaardigd in de context van een grootscheepse codificatie in de gehele Nederlanden en de parallellen en invloeden tussen de Ordonnances voor de verschillende provinciale hoven in de Nederlanden zijn groot.

De eerste tekst die de competentie van het Hof en de civiele rechtsgang uitvoerig beschreef, was de Instructie van 1462. Hierin werden de basisprincipes van de civiele procedure voor het Hof van Holland vastgelegd. Overigens blijkt dat bij het Hof net als elders in de Bourgondische Nederlanden de romano-canonieke procedure werd gevolgd, zij het met enige lokale verschillen. De Instructie van 1480 is feitelijk een letterlijke herhaling van de Instructie van 1462 in gewijzigde volgorde, waaraan een twintigtal nieuwe artikelen is toegevoegd. Opvallend is dat vijf van die artikelen verband houden met het gedrag van procureurs van partijen. In ieder geval was deze

9 Een overzicht van de belangrijkste regelingen en ordonnances betreffende het Hof van Holland, opgesteld in samenwerking met prof. mr. J. th. de Smidt, is in bijlage opgenomen in Le Bailly, *Inventaris van het archief van het Hof van Holland*.

10 Stein, 'De Staten', 18-28; Ter Braake, *Recht en rekenschap*, 47-48.

Afb. 6 Titelblad van de Instructie van 1518 voor het Hof van Holland met het wapenschild van de aartshertog van Oostenrijk, pamflet gedrukt in 1518.

Afb. 7 Titelblad van de Instructie van 1522 voor het Hof van Holland met het keizerlijk wapen, pamflet gedrukt te 's-Gravenhage in 1522.

Instructie goed voor dertig jaar; pas in 1510 volgde immers een eerste wezenlijke aanvulling (21 artikelen).

Tijdens de onderhandelingen voor een nieuwe bede in 1515 vaardigde Karel V een nieuwe Instructie voor het Hof van Holland van 148 artikelen uit, en al snel volgde hierop een aanvulling van nog eens 22 artikelen in 1518. Beide teksten zijn tot voor kort onopgemerkt gebleven in de literatuur, maar zijn daarom niet minder relevant voor het functioneren van het Hof. Ook de Ordonnantie van het Hof van Holland van 1522, die maar liefst 215 artikelen telt, is slechts recentelijk herontdekt, maar nog niet verder bestudeerd. Op 16 mei 1530 volgde nog een aanvullende regeling, die weer de basis vormde voor de nieuwe artikelen in de Instructie van 1531. Een vluchtige vergelijking tussen de ordonnanties van 1515, 1522 en 1531 leert ons dat de kern van die teksten vrijwel identiek is, maar dat er telkens enkele artikelen of passages zijn toegevoegd.

Wat betreft de civiele procedure is de Instructie van 1531 bepalend gebleken tot de opheffing van het Hof van Holland in 1811. Na 1531 volgden nog verschillende aanvullingen, nadere uitwerkingen van specifieke procedures en kortere ordonnanties betreffende afzonderlijke functionarissen, maar de Instructie van 1531 bleef tot het einde van de achttiende eeuw toe het basisdocument voor de werking van het Hof van Holland.

De criminele procedure daarentegen is relatief laat vastgelegd in een basistekst. In 1570 vaardigde hertog Filips II de zogenaamde Criminele Ordonnantien uit, met

de bedoeling om de strafrechtspraak in de Nederlanden te uniformeren, met name op het niveau van de lokale gerechten. Het initiatief hiertoe ging uit van zijn landvoogd Alva, die zijn juristen de opdracht had gegeven eenheid aan te brengen in het stafrecht en strafprocesrecht. Hoewel de Criminele Ordonnantiën na de pacificatie van Gent (1576) in veel gewesten hun rechtskracht verloren, zijn zij tot het einde van de achttiende eeuw in Holland en Zeeland van kracht gebleven en vormden zij de basis voor de procedure in criminele zaken. Wel zijn in de zeventiende en achttiende eeuw enkele maatregelen aangepast, bijvoorbeeld de artikelen betreffende de godsdienst.¹¹

Er bestaan verschillende verzamelingen van gedrukte en ongedrukte instructies voor het Hof van Holland. De belangrijkste teksten uit de vijftiende en zestiende eeuw zijn onlangs opnieuw uitgegeven.¹² Dezelfde en overige regelingen die relevant zijn voor de werking van het Hof van Holland zijn ook te vinden in het Groot Placaet-boeck.¹³ Van de belangrijkste instructies bestaan ook afzonderlijke (vaak unieke) drukken uit de zestiende en zeventiende eeuw.¹⁴ Daarnaast zijn in de achttiende eeuw diverse verzamelbanden van instructies van het Hof van Holland en van de Hoge Raad van Holland uitgegeven, bijvoorbeeld door het drukkershuis van Hillebrant Jacobsz. van der Wouw.¹⁵ Ten slotte is in het archief van het Hof van Holland een register bewaard (inv.nr. 5963), getiteld *Register van plakaten, privileges, ordonnanties, introducties en resoluties getrokken uit de memorialen*, waarin veel voor het functioneren van het Hof van Holland relevante teksten (tot 1659) zijn afgeschreven.

2.3 Rechterlijke competentie van het Hof van Holland

Het Hof van Holland had tot zijn opheffing in 1811 zowel bestuurlijke als juridische bevoegdheden. De nadruk van zijn activiteit lag wel vooral op het juridische vlak. Hieronder wordt alleen de rechterlijke competentie van het Hof besproken.¹⁶

Tot de Instructie van 1462 – en ook daarna – was de juridische competentie van het Hof van Holland vooral residuair bepaald, dat wil zeggen dat alles wat niet tot de competentie van de gewone rechtbanken behoorde of in de privileges van de heerlijkheden, baljuwsgerechten, steden of heemraden was vastgelegd, behoorde tot

¹¹ Van de Vrugt, *De Criminele Ordonnantiën van 1570, 15-17 en 172*.

¹² Voor een recente uitgave van de Instructies tot 1567, zie Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*.

¹³ Cornelis Cau, *Groot Placaet-boeck vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Verenighde Nederlanden, ende van de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Frieslandt, mitgaders van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt*, 10 dln. ('s-Gravenhage/Amsterdam 1658-1797).

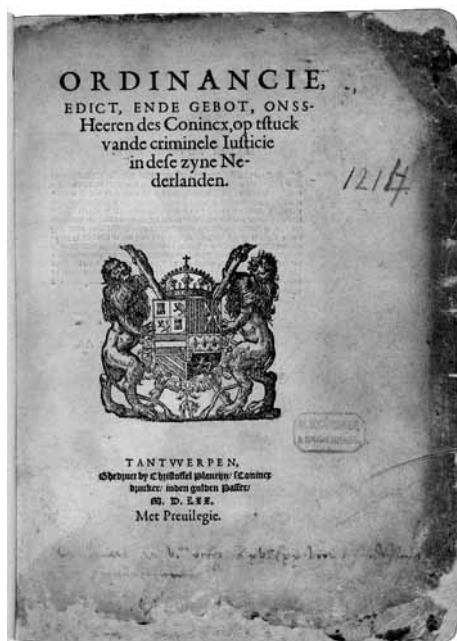
¹⁴ De bibliotheek van het Nationaal Archief bezit bijvoorbeeld verschillende convoluten met originele drukken van de Instructies van 1518, 1522 en 1531, het gaat hier o.a. om *Instructie vande Hove van Holland, Zeelant ende Vrieslant* (convoluit; 's-Gravenhage, etc. 1521-1657) en *Instructie vande Hove van Holland, Zeelant ende Vrieslant gheordonneert by dje K.M. int jaar 1531* (convoluit; Antwerpen, etc. 1531-1594).

¹⁵ Van dergelijke verzameldrukken zijn er enkele aanwezig in de bibliotheek van het Nationaal Archief en in de Koninklijke Bibliotheek, bijvoorbeeld *Instructien van den Hove van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant*, 3 dln. ('s-Gravenhage z.j. [17XX]).

¹⁶ Voor een uitgebreider overzicht van de bestuurlijke competentie van het Hof zie Le Bailly, *Inventaris van het archief van het Hof van Holland*.

Afb. 8 Titelpagina van de Instructie van 1531 voor het Hof van Holland, pamflet gedrukt te Antwerpen in 1531.

Afb. 9 Titelblad van de Criminele Ordonnantien voor de Nederlanden uitgevaardigd door Filips II in 1570.

het werkterrein van het Hof. De Steden en de Ridderschap van Holland en Zeeland lieten niet na dat bij verschillende gelegenheden te herhalen, met name tijdens onderhandelingen voor een nieuwe bede. Kenmerkend zijn de onderhandelingen voor de bede in 1452. Naar aanleiding van klachten van de Steden en de Ridderschap vaardigde hertog Filips de Goede toen een drietal ordonnanties uit: een ordonnantie tegen inbreuken op stedelijke rechten en vrijheden, een privilege *de non evocando*, waarin de hertog zich committeerde alleen in uitzonderingsgevallen zaken van het Hof van Holland te evoceren naar zijn Grote Raad, en een handvest over hoge heerlijkheden.¹⁷ Opvallend hierbij is de dubbele houding die de Staten aannamen tegenover het Hof: enerzijds duldden zij niet dat het Hof zijn competentie uitbreidde ten koste van de lokale gerechten, anderzijds lieten zij niet toe dat de hertog (en zijn Grote Raad) hetzelfde deed ten opzichte van het Hof. Ook in de Instructie van 1531 (art. 221) werd dit nog eens benadrukt voor alle rechtsinstanties binnen het graafschap:

Item, alsoo men behoort een iegelijck in sijn jurisdictie te onderhouden, soo hebben wij geordonneert ende ordonneren mits desen dat van nu voortaan geen van den ondersaten onser voorsz. landen van Holland, Zeelant ende Vrieslant den anderen sal mogen betrekken in de eerste instantie dan voor sijn ordinariis ende dagelijkschen rechter binnen denselven lande, noch oock in geestelijke saecken in de tweede of derde instantie bij re-

¹⁷ Zie GPB, dl. II, kol. 658-659; GPB, dl. II, kol. 679-680; en GPB, dl. III, kol. 18 e.v.

scripten of delegatien apostolijcke voor eenige gedelegeerde rechters, dan binnen deselve landen ende provincien, interdicerende allen onsen rechters ende ondersaten contrarie van desen te doen of eenige saecken te ontfangen, ten ware in geprivilegeerde saecken.¹⁸

Zoals gezegd was de Instructie van 1462 de eerste tekst die de competentie van het Hof in grote lijnen vastlegde. Elf van de 112 artikelen van de Instructie van 1462 betreffen expliciet de competentie van het Hof. Impliciet is nog enige aanvullende informatie te vinden in de overige artikelen, bijvoorbeeld bij de bespreking van de taken van diverse officieren of van de procedure. Het belangrijkste artikel waarin de juridische bevoegdheden van het Hof waren samengevat, werd in de Instructie van 1522 (art. 8 van de Instructie van 1531) herhaald en verder gespecificeerd:

Item, die stadhouder, bij advise vanden president ende rade, ende die president ende rade in absencie vanden stadhouder, sullen kennisse nemen van saecken roerende onse vrijheijt ende rechten, daeraff hemluijden alleen die kennisse toebehoort.

Item, van saecken roerende fundatien van kercken, gedaen bij ons ofte onse voorvaderen.

Item, van injurien die gedaen worden officieren, geestelijcke oft andere gepreviligeerde personen.

Item, van saecken onbejaerde kinderen, weduwen ende weesen oft andere miserable personen aengaende, die aenden Raet eerst clachtich comen ende provisie van justicie begeeren omme aldaer in rechte te blijven.

Item, van 'tgeene dat onse demeynen aengaen mach, sonder ijet daerinne te termineren ofte sluijten, ten zij dat die van onse Reeckeninge eerst daer op gehoord worden ende insgelijcx die luijden van onse Finantie, op dats noot zij, alsvooren.

Item, van dat onsen officieren roeren mach, aengaende haeren dienst ende officie, ende oock van exactien en[de] concussien die zij in haer officie mochten bedreven hebben.

Item, van saecken roerende de souverainité vander Munte ende andere saken aengaende onse hoogheijt ende heerlickheijt.

Item, van onruste ende onvreden die tusschen den steden ende castelleijnschappen vanden landen voorsz. spruijten ende oprijzen sullen mogen.

Desgelijcx van clachten diemen sal willen doen in cas van nieuwichheijt oft onghebruijck, alsoo wel vanden vreemden luijden, naebuijren der voorsz. landen als vande ingesetenen derselver.

Item, van obligatien van officiers, daer bij zij hem onder hoeren zegel off hantteijcken verbonden zullen hebben seeckere sommen van penningen te betalen oft andere dingen te doen. Desgelijcx van obligatien, inhoudende prorogatie van alle jurisdictie oft submissien vanden Hove.

Ende aengaende van obligatie van edelen mannen, sullen daer off mogen kennen bij prevencie.

Item, van saecken roerende possessie van beneficien, leenen off erven.

Oock sullen zij kennisse nemen van privilegien, alsoo wel onse ondersaten als vreemden, geen ondersaten wesende, woonende binnen onsen landen voorsz. gegeven.

Sullen oock kennisse hebben van alle criminele saecken ende excessen, verjaert zijnde ende ongecorrigeert, ende alle personen bij prevencie mogen ontfangen ter purge.

Sij sullen oock kennisse hebben ende nemen van saecken aldaer gecallengeert worden, costuijmen, gewoenten, kueren ofte haercommen van ondeuchdelijcheijt, die selve mo-

¹⁸ Instructie 1531, art. 221. Voor het citaat is de recentste editie gebruikt: Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, 431-474.

gen declareren corruptele, ende die als ondeuchdelijck aboleren ende te nieute doen indien dat bevonden wort dattet alsoo behoort te geschien.

Ende generalijck zullen zij kennen van alle saecken onse hoocheijt roerende ende aengaende.¹⁹

In de Instructie wordt dus duidelijk uiteengezet wie (*ratione personae*) voor het Hof mocht procederen en welke zaken voorbehouden waren aan het Hof (*ratione materiae*). Over het ressort (*ratione loci*) zijn de Instructies echter heel vaag. In de aanhef van de Instructie van 1462 lezen we alleen dat zij was opgesteld voor de ‘Camere van den Rade, residentie houdende in den Hage, geordineert by mijn genadighe heere ende vader in sijnen landen van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt’ en ook de Instructie van 1531 voegde hier niets aan toe. Ervan uitgaande dat het Hof van Holland bevoegd was over kwesties uit het hele graafschap, was het niet nodig de competentie *ratione loci* vast te leggen. Indien het *ratione loci* niet bevoegd was zaken in eerste aanleg te berechten, was dit verankerd in de lokale of regionale privileges die de graaf had verleend, zoals in Zeeland het geval was. Daarom bevatten de opeenvolgende ordonnanties geen bepalingen over het ressort van het Hof.

2.3.1 Eerste aanleg

Ratione personae konden diverse geprivilegieerden procederen, zoals edellieden, grafelijke officieren, geestelijken en kerkelijke instellingen. Verder waren er allerlei weerloze personen die onder de vorstelijke bescherming (*sauvegarde*) vielen: vrouwen, weduwen, wezen, geestelijken en arme mensen (‘miserabelen’). Als laatste waren er de buitenlanders die geen vaste woonplaats in Holland of Zeeland hadden.

Van der Linden maakt in zijn *Judicieele Practijcq*, die hij eind achttiende eeuw voor het Hof schreef, wat betreft de geprivilegieerden onderscheid tussen personen die actief het voorrecht hadden in eerste aanleg te procederen voor het Hof en personen die slechts passief aan zijn jurisdictie waren onderworpen.²⁰ De ‘passieven’ konden in eerste instantie voor het Hof gedagvaard worden, maar zij mochten niet zelf in eerste aanleg ageren bij het Hof. Indien zij een zaak aanhangig wilden maken, moesten zij dat voor de competente rechter doen. Alle categorieën van geprivilegieerde personen uit de Instructie van 1531 behoorden in principe tot de actieve geprivilegieerden.

Ratione materiae behoorden alle zaken die de grafelijkheid aangingen tot de competentie van het Hof van Holland, dus kwesties betreffende de grafelijke lenen en domeinen (molens, bossen, wildernissen), de grafelijke rechten (zoals munten, hoogheid en heerlijkheid, hoge justitie, exploiten van justitie), de inkomsten van de grafelijkheid (onder andere: bede, schot, boetes, domeinen) en grafelijke ambten (benoemingen, ambtsdelicten, ambtsmisbruik, corruptie, enzovoort). Behalve alle grafelijke aangelegenheden vielen belangrijke dijkzaken, zware landzaken, stichtingen van kerken, geschillen tussen kasteleinschappen of steden en bezitsvorderingen (in tegenstelling tot eigendomsvorderingen) onder de bevoegdheid van het Hof. Als laatste

¹⁹ Instructie 1531, art. 8. Voor het citaat is de recentste editie gebruikt: Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, 431-474.

²⁰ Van der Linden, *Verhandeling over de judicieele practijcq*, 1^e boek, hoofdstuk 5.

Afb. 10 'Beschrijvinghe van de wereltsche justitie', gravure in Joost de Damhouder, *Practycke in civile saken* ('s-Gravenhage 1626). Een van de taken van justitie was om de zwakken in bescherming te nemen, zoals weduwen en wezen, zoals ook blijkt uit de competentie *ratione personae* van het Hof van Holland.

konden gerechten bij het Hof advies inwinnen over ingewikkelde juridische kwesties.

Als gevolg van het ontstaan van enkele andere staatsinstellingen, zoals de Hoge Raad in 1582 en de Admiraliteitscolleges in 1584-1589, werd de rechterlijke (en bestuurlijke) competentie van het Hof van Holland in de loop van de zeventiende eeuw enigszins aangepast, in sommige gevallen zelfs beperkt. De berechting van een aantal specifieke zaken werd onttrokken aan het Hof van Holland ten gunste van die nieuwe instellingen. Zo behoorden kwesties met betrekking tot convooi- en licentgelden (een soort in- en uitvoerrechten), zeeroverij of op de vijand behaalde buit voortaan tot de competentie van de Admiraliteitscolleges. Sinds 1582 waren ook enkele zaken die voorheen onder de jurisdictie van het Hof vielen, voorbehouden aan de Hoge Raad, die de hogere rechtbank in rang was. Het ging hier onder andere om de berechting van bezitsvorderingen, geschillen in verband met de zeevaart, en het toestaan van de rechterlijke middelen van herstel en gunsten (zie hieronder).

Toch waren de competenties van de Hoge Raad en het Hof van Holland in de praktijk minder scherp afgebakend dan in theorie en dat leidde nog al eens tot competentiegeschillen tussen beide gerechtshoven, met name op het gebied van de berechting van bezitsvorderingen. Ofschoon deze laatste eigenlijk waren voorbehouden aan de Hoge Raad, had men in de praktijk het Hof van Holland echter nooit de bevoegdheid ontnomen om possessoire zaken te behandelen. Dit kon aanleiding

geven tot eindeloze geschillen, vooral wanneer de ene partij een bezitsactie instelde bij het ene justitiehof en de tegenpartij een soortgelijke procedure in gang zette bij de concurrent. De Staten van Holland hebben eigenlijk pas in een laat stadium maatregelen genomen tegen dit soort situaties. In 1660 stelden zij namelijk in dat elk van beide hoven het andere hof moest verwittigen wanneer een bezitsvordering was aangebracht, zodat deze laatste zich van de zaak zou onthouden.²¹

Ook waren er zaken waarvan geen van beide hoven kennis mocht nemen. In 1674 bepaalden de Staten van Holland immers bij resolutie dat het Hof van Holland en de Hoge Raad zich niet meer mochten bezighouden met zaken rakende de ‘police’, eenvoudig gezegd politieke kwesties. Voor de Hoge Raad, die van meet af aan als hooggerechtshof fungeerde, had deze beslissing duidelijk minder gevolgen dan voor het Hof van Holland, dat in de vijftiende en zestiende eeuw nog belangrijke politieke taken vervulde.

Als laatste mag het Leenhof van Holland niet onvermeld blijven. Dat werd in 1469 door hertog Karel de Stoute opgericht en hield zich bezig met de berechting van de leenzaken. Hiermee werden deze aan de competentie van het Hof van Holland onttrokken. Na de Opstand in 1577 werd het Leenhof opgeheven en werden zijn bevoegdheden aan het Hof van Holland overgedragen. Voor een korte periode van 1660 tot 1674 werd het Leenhof opnieuw in het leven geroepen. Na zijn definitieve opheffing in 1674 behoorde de berechting van de leenzaken weer tot de competentie van het Hof van Holland.²²

Hoewel de instructies daar geen speciale melding van maken, trad het Hof van Holland ook dikwijls op als scheidsrecht in civiele zaken. In plaats van een vordering in te stellen konden partijen het Hof verzoeken om hun geschil in redelijkheid (arbitrage) op te lossen. De partijen submitteerden (onderwierpen) zich dan aan het oordeel van het Hof, dat gewoonlijk een compromis voorstelde. Het akkoord of de minnelijke schikking tussen de partijen werd vastgelegd in een arbitraal vonnis. Overigens was het ook mogelijk om tijdens een proces arbitrage te verzoeken. En soms, wanneer hij daartoe mogelijkheden zag, zette het Hof de partijen zelf aan om tot een minnelijke schikking te komen, zoals in het proces van de erfgenamen van Daniël Elsevier contra Hendrick de Graeff (zie hoofdstuk 8).

2.3.2 Hoger beroep

Vanaf het begin van de vijftiende eeuw was het Hof van Holland ook hof van beroep, waar men in beroep kon gaan tegen schepenvonnissen. Bij hoger beroep bij het Hof van Holland had men de keuze uit drie verschillende voorzieningen: appel, reformatie en reductie.²³ Appel en reformatie werden aangewend bij beroep tegen schepenvonnissen, terwijl reductie het rechtsmiddel was om in beroep te gaan tegen een arbitrale uitspraak. Tussen appel en reformatie waren twee belangrijke ver-

²¹ Le Bailly en Verhas, *Procesgids Hoge Raad*, 14.

²² Zie toegangsnummer 3.01.52: *Inventaris van het archief van de Leenhoven en Leen- en Registratiekamer van Holland, 1520-1807*.

²³ De volgende alinea's zijn vooral gebaseerd op art. 199-220 van de Instructie van 1531.

schillen. Ten eerste had appel een opschortende werking, dat wil zeggen dat de tenuitvoerlegging van het vonnis dat in hoger beroep was betrokken werd uitgesteld totdat het Hof zich over het beroep had uitgesproken. Ten tweede was de termijn waarbinnen men appel mocht instellen veel korter dan bij reformatie.

In een aantal gevallen was beroep van schepenvonnissen echter uitgesloten of aan beperkingen onderhevig. Zo was het niet mogelijk om in beroep te gaan in criminele zaken die volgens een extra-ordinaire procedure waren behandeld. Daarnaast werd bij appel in zaken betreffende dijken, waterwegen, waterwerken, beboeting van officieren, bestuurlijke rechtspraak ('police') en vergelijkbare zaken het vonnis dat in eerste instantie was gewezen wel direct uitgevoerd, tenzij de gevolgen van dat vonnis niet ongedaan konden worden gemaakt in het eindvonnis ('irreparabel ten definitive') of wanneer het Hof daar gegronde redenen toe had. Dezelfde beperkingen golden overigens ook voor beroep tegen de vonnissen van het Hof van Holland bij de Grote Raad of later de Hoge Raad.

De instructies van het Hof schreven ook voor dat partijen die beroep aantekenden tegen een schepenvonnis niet *omisso medio* (letterlijk: met tussenlating van een instantie) in beroep mochten gaan bij de Grote Raad, dat wil zeggen zonder eerst een hoger beroep in te stellen bij het Hof van Holland. Hetzelfde gold ook voor hoger beroep op de Hoge Raad; men mocht hier dus niet in beroep gaan tegen een schepenvonnis zonder eerst een beroep te hebben ingesteld bij het Hof van Holland.

2.3.3 Criminele rechtspraak

Het Hof van Holland was niet alleen rechter in geschillen op tegenspraak, maar trad ook op als rechter in in criminele zaken. De advocaat-fiscaal of procureur-generaal trad dan op als openbare aanklager. In de vroegmoderne periode maakte men een onderscheid tussen de civiele en de criminele strafvordering. Dit verschil hing samen met het onderscheid dat men maakte tussen kapitale en niet-kapitale misdrijven. Kapitale misdrijven waar een lijfstraf of de doodstraf op stond, werden crimineel ofwel *extra-ordinaris* vervolgd, terwijl lichtere delicten civiel werden behandeld. Onder de kapitale misdrijven vielen onder andere verkrachting, moord, brandstichting, roof, goddelijke en wereldlijke majesteitsschennis. Bij de 'civiele' misdrijven volgde men de gewone (*ordinaris*) procesgang zoals in burgerlijke zaken. Deze leidde tot lichtere straffen zoals boetes of een financiële compensatie. Als de straf civiel was gevorderd, kon de veroordeelde dus ook in hoger beroep gaan tegen de uitspraak bij de Hoge Raad. In een *extra-ordinaris* proces had de beklaagde geen recht van verweer en kon zonodig een verhoor op de pijnbank toegepast worden. Bovendien was er geen beroep mogelijk tegen een crimineel vonnis. Overigens mochten lokale gerechtsofficieren in de praktijk wel beroep instellen in criminele zaken, wanneer zij zich door het crimineel vonnis 'bezwaard' achtten.

De instructies voor het Hof van Holland schenken nauwelijks aandacht aan zijn criminele rechtsmacht. Toch kunnen we op grond van de praktijk zien dat het Hof onder andere bevoegd was om de volgende criminele zaken te behandelen in eerste aanleg:

- misdaden tegen ambtenaren, gerechtsofficieren of andere personen die onder bescherming (*sauvegarde*) van de Staten-Generaal stonden;
- delicten gericht tegen functionarissen van het Hof van Holland;
- ambtsmisbruik of ambtsdelicten begaan door officieren die in dienst stonden van de (plaatselijke) overheid of door het Hof waren beëdigd, zoals schepenen, baljuws, deurwaarders, secretarissen en notarissen;
- kapitale misdrijven (zoals verkrachting, moord, brandstichting, roof, goddelijke en wereldlijke majesteitsschennis) die niet onder de jurisdictie van een baljuwsgerecht of stadsgerecht vielen;
- verjaarde delicten en strafbare feiten die niet of onbehoorlijk waren vervolgd door lagere rechtsinstanties.

2.3.4 *Middelen van herstel en gunsten*

Het Hof van Holland had slechts beperkt de bevoegdheid om middelen van herstel en gunsten toe te staan. Oorspronkelijk bekoorden deze rechtsmiddelen tot de gratieuze rechtsmacht van de vorst en maakten daarom tot 1573 in principe deel uit van de competentie van de Grote Raad van Mechelen. Toen deze laatste echter met het ontstaan van de Republiek wegviel als beroepsinstantie voor Holland, Zeeland en West-Friesland, werd de bevoegdheid om deze middelen toe te kennen tijdelijk toegewezen aan het Hof van Holland.²⁴ Bij de bestuurlijke inrichting van de Republiek werden deze middelen verdeeld onder de verschillende hooggerichtshoven die de Staten-Generaal vertegenwoordigden, in het geval van Holland en Zeeland dus de Hoge Raad die in 1582 werd opgericht. Normaal gesproken beoordeelde de Hoge Raad alleen de gegrondheid van dit soort verzoeken en droeg hij de behandeling ervan door middel van een *committimus* over aan de lokale rechtbank die in de materie bevoegd was. Het Hof van Holland mocht overigens wel mandementen van reliëf verlenen in zaken die bij het Hof zelf aanhangig waren gemaakt.

De middelen van herstel en gunsten omvatten onder andere verzoeken tot het ongedaan maken van proceshandelingen en de gevolgen ervan of ontheffing van een verbintenis (*mandement van reliëf*), verzoeken om onder voorrecht van boedelbeschrijving een erfenis te aanvaarden (*beneficie van inventaris*), verzoeken om voorrecht van boedelafstand (*brieven van cessie*), meerderjarigheidsverklaringen, wettigingen, naturalisaties, etc.

2.3.5 *Vrijwillige rechtspraak*

Het Hof van Holland trad niet alleen op als rechter in geschillen op tegenspraak, maar kon ook een rol hebben als 'vrijwillige rechter'. In zo'n geval verzochten partijen het Hof om een overeenkomst die zij onderling, zonder tussenkomst van een rechter, hadden gesloten, officieel te bekrachtigen (*decerner*) door middel van een *akte van willige condemnatie*. Als partijen zelf tot de oplossing van een geschil waren gekomen, konden

²⁴ Ketelaar, 'Procesgang', 56-58.

zij hun akkoord vastleggen in een notariële akte. Hiermee wendden zij zich vervolgens tot het Hof die hen ‘veroordeelde’ (*condemneerde*) tot het naleven van de overeenkomst. In het archief van het Hof van Holland bevinden zich aparte registers waarin transportakten en akten van willige condemnaties werden geregistreerd (rubriek 3.1).

Partijen konden het Hof bijvoorbeeld ook als vrijwillige rechter aanzoeken voor het bekrachtigen van een contract of een testament, de benoeming van een curator in een faillissement (de zogenaamde preferenties, zie paragraaf 3.6.3 en rubriek 3.4), het aanstellen van een voogd over een minderjarige of het interponeren van willige decreten (zie paragraaf 3.6.2 en rubriek 3.2). Ook voor deze vrijwillige (en extra-judiciële) zaken waren er aparte series registers in het archief van het Hof.

2.3.6 Gratieuze rechtspraak

Tegenwoordig wordt gratie nauwer gedefinieerd dan tijdens het Ancien Régime, namelijk als de annulering of vermindering van de gevolgen van een strafvonnis. Het is een bestuurlijke gunst die door de Kroon kan worden verleend na een vonnis en alleen betrekking heeft op de straf. Na gratie blijft het delict bestaan en de dader behoudt een strafblad.

Vóór de grondwet van 1848 was dit anders. Gratie kon uitwissing van het delict betekenen, verlichting of opheffing van de straf opleveren of verleend worden vóór het uitspreken van het vonnis. In het Ancien Régime omvatte het gratierecht veel meer vormen van clementie dan de huidige definitie van gratie, zoals remissie, amnestie, pardon en abolitie. Remissie betrof gratie bij misdaden met de dood tot gevolg, meestal doodslag, terwijl brieven van pardon werden verleend bij niet-kapitale misdrijven. Abolitie betekende het stopzetten van rechterlijke procedures en het niet doen van een verbanningsvonnis. Amnestie was een verklaring waarmee alle strafrechtelijke gevolgen van een misdrijf werden opgeheven.

Ten tijde van de Bourgondisch-Habsburgse vorsten werden gratiebrieven (remissie of pardon) uit naam van de vorst door de centrale instellingen (eerst de Rekenkamer in Rijsel en vanaf 1507 de Geheime Raad) verstrekt op voorwaarde van interinement (bekrachtiging) bij de provinciale justitieraad, in casu het Hof van Holland.²⁵ Tijdens de Republiek behoorde het verlenen van gratie tot de bevoegdheden van de stadhouder (of de Staten van Holland en Zeeland in zijn naam), die na advies door de provinciale justitiehoven beschikte over de gratieverzoeken.²⁶ Vanaf de zeventiende eeuw hoefde men een verkregen remissiebrief, pardonbrief of een abolitie niet meer te interineren, maar volstond registratie bij het provinciale justitiehof, in dit geval het Hof van Holland. De verkregen graties werden bij het Hof van Holland geregistreerd in afzonderlijke registers (rubriek 3.3.2). In hoofdstuk 11 wordt een voorbeeld van een interinement van een remissiebrief behandeld.

²⁵ In de registers van interinementen van remissies tekende de griffier van het Hof de interinementen uit Holland, Zeeland en West-Friesland aan (rubriek 3.3.1).

²⁶ De adviezen van het Hof van Holland aan de stadhouder met betrekking tot het verlenen van gratie zijn in een afzonderlijke reeks bewaard in het archief van het Hof; zie de missiven van en aan de stadhouder (rubriek 1.3.3).

3 PROCESGANG VOOR HET HOF VAN HOLLAND

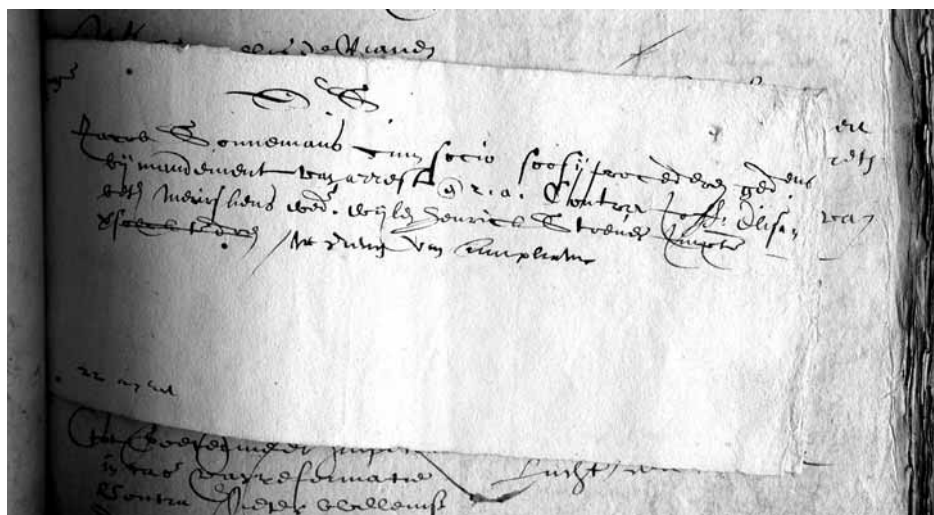
3.1 Rolprocedure¹

De meest gangbare procedure bij het Hof van Holland was de rolprocedure. Deze werd toegepast zowel voor zaken in eerste aanleg ('rau actie', afgeleid van rauw in de zin van 'voor het eerst') als voor beroepszaken die voor het Hof dienden. De rol was oorspronkelijk niets anders dan een soort agenda of lijst met zaken, aanvankelijk presentatieboek geheten, die tijdens een raadszitting zouden voorkomen. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw splitsten zich bovendien nieuwe rollen van de gewone of ordinaris rol af voor specifieke zaken of fases in de procedure (zie hieronder bij de rollen in het archief van het Hof pp. 41-43). Bij de gewone rolprocedure maakte men bij het Hof bovendien onderscheid tussen kleine en grote zaken. Voor kleine zaken werd in principe een snellere procedure toegepast, met een verkorte verstekregeling en kortere termijnen. In 1579 werd bovendien bepaald dat in kleine zaken voor commissarissen geprocedeerd moest worden. De grens tussen grote en kleine zaken lag bij vijftig carolusgulden. In 1579 werd dit bedrag opgetrokken tot honderd gulden voor zaken uit de steden en vijftig gulden voor zaken van het platteland. Vanaf 1644 lag deze grens bij tweehonderd en bij honderd gulden.

Na de dagvaarding van de tegenpartij kon de zaak voorkomen. De zaak diende dan op de rol te worden gebracht. De procureur van impetrant leverde ter griffie een biljet (ook wel rolbriefje genoemd) in, waarop vermeld stonden de naam van impetrant en gedaagde en een aanduiding van hetgeen op de dienende dag moest gebeuren. De gegevens van het rolbriefje werden door een klerk ter griffie overgenomen op de rol, die bestond uit een aantal foliobladen, samengevoegd tot katernen, die later in een band werden gebonden. Op de linkerkant van het blad werden de zaken voor de rechtsdag achtereens ingeschreven, terwijl de rechterkant bestemd was om aantekeningen te maken van hetgeen ter zitting geschiedde. De rol vervulde tijdens de zitting dezelfde functie als een vergaderagenda in een vergadering: de orde van de te behandelen zaken lag erin vast. Zo kwamen op de ordinaris rol eerst de zaken van de procureur-generaal, vervolgens dringende zaken en nieuwe zaken, en uiteindelijk ging men over tot de proceshandelingen in lopende zaken. Parallel aan de rollen liep de serie dingtalen, waarin aktes werden geregistreerd, zoals conclusies van eis, verweer, repliek, dupliek, etc.

Elke maandag kwamen de procureurs van de partijen bijeen in de rolzaal. In tegenwoordigheid van twee commissarissen ter audiëntie van de rol – elke week

¹ Deze paragraaf is vooral gebaseerd op Ketelaar, 'De procesgang'; Bosch, 'De rolprocedure' en Van der Linden, *Judiciële praktijk*.

Afb. 11 Rolbriefje, ingestoken in de kleine rol van het Hof van Holland, 1633.

twee andere raadsheren – las de substituut-griffier of een van de secretarissen de zaken één voor één van de rol voor. Wanneer hun zaak werd afgeroepen, kwamen de betrokken procureurs in actie; hetgeen vervolgens gebeurde, werd aangetekend op de blanco gehouden rechterzijde van de rol. Wanneer het afhandelen van de rol meer tijd in beslag nam dan was voorzien ('de rol liep niet af'), kon de rolzitting op een andere dag worden voortgezet. Uitspraken van de commissarissen ter audiëntie van de rol werden in een apart register geregistreerd, namelijk de adviezen van de rol (rubriek 2.1.3).

3.1.1 Indienen van een rekest

Wie een geding aanhangig wilde maken bij het Hof van Holland moest eerst een rekest om mandement indienen, ofwel een verzoekschrift om een deurwaarder te machtigen om de tegenpartij te dagvaarden. Degene die een rekest indiende, heette suppliant of impetrant. In het verzoekschrift zette hij uiteen waarom hij de andere partij voor de rechter wilde roepen. De suppliant legde uit in welke hoedanigheid hij procedeerde, op welke rechten hij aanspraak wilde maken, en waar het in de zaak om ging. Het rekest moest tevens de argumenten bevatten waarop suppliant zijn verzoek baseerde.

Nadat suppliant zijn verzoekschrift had ingediend bij het Hof, namen de commissarissen ter rol het rekest in behandeling. Alle dagen, behalve zaterdag, zaten de twee commissarissen die de beurtrol hadden van 's ochtends vroeg al in de rekestkamer om rekest in ontvangst te nemen. Zij oordeelden over de ontvankelijkheid van het verzoek, en tekenden hun beslissing door middel van een apostille aan in de marge van het rekest. Meestal werd het verzoek toegewezen: de apostille luidde dan 'fiat ut petitur'. Wanneer de commissarissen het rekest afwezen, schreven zij 'nihil ut petitur' in de kantlijn. In dat geval mocht suppliant verzoeken om reauditie van zijn

Afb. 12 Een eis instellen, gravure uit Joost de Damhouder, *Practycke in civile saken* ('s-Gravenhage 1626).

verzoek voor het voltallige college van raadsheren. Wanneer ook zij negatief beschikten over het rekest om mandement, kon suppliant geen nieuw verzoek meer indienen over dezelfde kwestie.

Behalve een rekest om mandement kon men tijdens een proces ook een *rekest civiel* indienen. Degene die een rekest civiel indiende, heette *rekwirant*. Degene aan wie het verzoek was gedaan, noemde men de *gerekwireerde*. In een rekest civiel konden partijen allerhande verzoeken doen hangende geding. In de meeste gevallen betroffen deze rekesten verzoeken om na het furneren van de stukken alsnog nieuwe stukken te mogen inbrengen (*ampliatie*). Dit kon namelijk alleen door middel van een rekest civiel. In principe werden rekesten civiel aan het einde van het proces behandeld, tenzij de *principale zaak* (de hoofdzaak) niet kon worden voortgezet.

Het rekest om mandement bleef achter bij het Hof. Een deurwaarder dagvaardde met het eigenlijke mandement de tegenpartij. In de proceszakken (zie rubriek 2.2.1.1) zijn veel originele mandementen te vinden. Van de mandementen die door het Hof werden opgesteld, werden overigens geen minuten opgemaakt. De rekesten om mandement werden bij het Hof van Holland vaak in parallelle series bijgehouden door griffier, substituut-griffier en secretaris (rubriek 2.1.2). Wie op zoek gaat naar een rekest in een bepaalde zaak, moet dus in verschillende inventarisnummers kijken.

Afb. 13 Dagvaarding door de deurwaarder, gravure uit Joost de Damhouder, *Practycke in civile saken* ('s-Gravenhage 1626).

3.1.2 Dagvaarding

Wanneer de commissarissen het verzoek om mandement van suppliant hadden ingewilligd, stelde de griffier of een van zijn secretarissen vervolgens het mandement van dagvaarding op. Hieraan werd vervolgens het rekest om mandement (voorzien van apostille) gehecht. Als dit geheel was gecontroleerd (*geverifieerd*) en bezegeld door het Hof, werd een deurwaarder aangewezen die de tegenpartij moest dagvaarden. De dienende dag mocht voor ingezetenen van Holland en West-Friesland niet eerder dan veertien dagen zijn, en voor Zeeuwse ingezetenen drie weken. In het geval een van de partijen verstek liet gaan (zie hieronder), werd een nieuw mandement van dagvaarding uitgeschreven. De deurwaarder die de tegenpartij had gedagvaard, moest in elk geval rapporteren aan het Hof hoe de dagvaarding was verlopen; dit deed hij in zijn *relaas*. Het relaas werd aan het mandement gehecht en aan de procureur van impetrant geleverd, die beide ter dienende dag aan de raadsheren moest tonen, zodat zij konden controleren of de dagvaarding behoorlijk was geschied. Het mandement (met het aangehecht relaas) werd doorgaans teruggegeven aan impetrant. Daarom zijn de mandementen en relasen niet in het archief van het Hof bewaard, tenzij ze in de proceszakken zijn achtergebleven. Soms treft men dit soort stukken aan bij de rekestten om mandement (rubriek 2.1.2.1); zo is bijvoorbeeld het relaas bewaard gebleven in het voorbeeld in hoofdstuk 8.

3.1.3 Eis

De eerste proceshandeling die men normaal gesproken op de rol kan terugvinden is de *conclusie van eis*. Meestal legde de procureur van eiser een schriftelijke eis over, waarvan de procureur van verweerder een kopie ontving. Deze akte werd door een advocaat vervaardigd. Het was uiterst belangrijk dat hij de eis nauwkeurig opstelde en dat zij alles bevatte wat men wilde verkrijgen. Het Hof kon immers alleen maar veroordelen tot hetgeen was gevorderd. Daarom bevatte de *conclusie van eis* doorgaans ook een eis van *kosten*. De *conclusie van eis* bevatte in wezen dezelfde elementen als het rekest om mandement, waar eerder was uiteengezet op grond waarvan men de tegenpartij wilde dagvaarden.

3.1.4 Antwoord en verweermiddelen

In principe had gedaagde recht op een dag van beraad om zich te beraden of hij al dan niet verweer zou voeren tegen eiser. Gedaagde kon immers ook besluiten gehoor te geven aan de eis. In ieder geval had gedaagde veertien dagen de tijd om te antwoorden. Voor Zeeuwen was die termijn drie weken vanwege de afstand tot Den Haag.

Voordat gedaagde echter ten principale antwoordde, dat wil zeggen op de hoofdzak, kon hij exceptief verweer voeren. *Excepties* waren verweermiddelen waarmee hij de gegrondheid of ontvankelijkheid van de zaak kon betwisten. Er waren hoofdzakelijk drie soorten *excepties*:

- 1 Met behulp van de *declinatoire excepties* kon gedaagde de bevoegdheid van de rechtbank in twijfel trekken. Dit kon bijvoorbeeld het geval zijn wanneer het Hof van Holland in eerste aanleg niet bevoegd was om over de materie recht te spreken, zoals in zaken die eerst voor de plaatselijke rechter gebracht dienden te worden. In de praktijk kwam het erop neer dat gedaagde om *renvoi* van de zaak verzocht naar de bevoegde rechter. De *declinatoire excepties* heetten ook wel *prejudiciële excepties* omdat ze een opschortende werking hadden; de hoofdzak kon namelijk pas worden vervolgd wanneer het Hof zich over deze *excepties* had uitgesproken.
- 2 De tweede soort waren de *dilatoire excepties*, die gericht waren op het verdagen van de procedure. Gedaagde kreeg hiermee uitstel van de volgende proceshandeling, bijvoorbeeld omdat hij om een dag van beraad vroeg of de geldigheid van de procuratie van eiser betwistte.
- 3 De laatste waren de *peremptoire excepties*, waarmee verweerder vernietiging van de instantie beoogde. Om de eis of het proces te verwerpen, kon hij zich beroepen op verjaring, kwijtschelding, een akkoord, etc. Een andere grond om een *peremptoire exceptie* in te dienen was dat de kwestie reeds door een andere rechtbank in behandeling was genomen. In ieder geval volgde na toewijzing van een *peremptoire exceptie* door het Hof van Holland altijd de vernietiging van de instantie.

Nadat de eventueel opgeworpen *excepties* door het Hof van Holland waren behandeld, diende gedaagde van antwoord. Meestal nam hij een *contrarie conclusie*, waarin

hij stelde dat eiser geen recht had op het gevorderde. In zijn antwoord verzocht gedaagde dan ook om afwijzing van de eis ten principale. Net als eiser voegde hij aan zijn conclusie van antwoord een eis van kosten toe.

3.1.5 Verstekregeling

Het kon natuurlijk voorkomen dat op de gestelde rechtsdag één van beide procespartijen niet voor het Hof verscheen. In zo'n geval gold een heldere verstekregeling. Wanneer eiser niet was verschenen, kon de procureur van gedaagde een *comparuit* verzoeken. Dit was een attest waarin stond dat gedaagde gecompareerd was om de eis te horen en daarop te antwoorden. Met deze verklaring kon gedaagde vervolgens verzoeken om ontslag van verdere rechtsvervolgning ('absolutie van de instantie' of 'oorlof van den Hove'). Alleen in zeer uitzonderlijke gevallen kon eiser het verstek (default) zuiveren (purgeren) en alsnog zijn eis indienen. De commissarissen ter rol verleenden alleen *purge* van default tegen eiser, wanneer hij de redenen van zijn afwezigheid, bijvoorbeeld overmacht, voldoende kon aantonen. Een verstek was overigens alleen geldig als de zaak op de rol was aangemeld.

Wanneer op de voorziene rechtsdag niemand namens gedaagde verscheen, vroeg de procureur van eiser default. In civiele zaken in eerste aanleg konden vier defaults tegen gedaagde worden verleend. Deze werd na ieder verstek opnieuw gedagvaard, maar verloor bij ieder default het recht op specifieke verweermiddelen: na het eerste default mocht gedaagde geen *declinatoire* exceptie meer indienen, na het tweede verloor hij het recht om *dilatoire* excepties op te werpen en na het derde verstek kon hij noch *peremptoire* excepties noch overige verweermiddelen aanvoeren. Bij het vierde default tegen verweerder mocht eiser zijn *intendit* overleggen. In dit document stelde hij dat gedaagde zijn recht op verweer had verloren en dat hij veroordeeld diende te worden tot het gevorderde. Ook gedaagde kon natuurlijk verzoeken om *purge* van default indien hij de redenen van zijn afwezigheid kon bewijzen. Na een zuivering kon hij opnieuw in het proces stappen.

In een aantal gevallen gold een afwijkende, kortere verstekregeling. In onder andere de volgende zaken wees het Hof reeds na het eerste default de eis toe: wanneer iemand een procureur officieel als zijn vertegenwoordiger in rechte aanwees ('procureur acceptant stellen'), bij declaratie van kosten, bij verzoeken om een proces *interrupt* (onderbroken, zie onder *enquête*) te verklaren, wanneer het verzoeken om brieven van cessie of beneficium van inventaris betrof, bij een oproep tot getuigen in een zaak, bij oppositie tegen de executie of uitvoering van een decreet of vonnis, etc. In bezitsacties (zowel in *cas van complainte* als in *cas possessor*), in beroepszaken en in zaken betreffende borgstelling ('in materie van garand') konden maximaal twee defaults tegen verweerder worden verleend. In bovengenoemde gevallen verloor gedaagde dus veel eerder zijn recht van antwoord, in tegenstelling tot de gewone procedures waar vier defaults werden verleend.

3.1.6 *Litiscontestatie*

Nadat verweerder zijn antwoord had ingediend, was het niet meer mogelijk excepties aan te voeren. Deze fase in het proces, waarin de standpunten van de procespartijen bekend waren en het rechtsgeding feitelijk was aangebroken, heet de *litiscontestatie* of *gedingsbevestiging*.

Wanneer gedaagde een ‘simpele contrarie conclusie’ had genomen, dat wil zeggen indien hij de eis simpelweg had ontkend, dan moesten de procespartijen terstond (*illico*) van *repliek* en *dupliek* dienen. Maar wanneer verweerder enige specifieke punten uit de presentatie van eiser bestreed, dan had hij veertien dagen de tijd om te repliceren. Indien eiser in zijn repliek nieuwe elementen had aangebracht, kon gedaagde in zijn dupliek de inhoud hiervan weerleggen. In ingewikkelde en langere zaken konden hierna nog een *tripliek* en *quadrupliek* volgen.

3.1.7 *Appointement dispositief*

Wanneer de posities van de procespartijen duidelijk waren en de debatten op de rol waren afgesloten, was de zaak voldongen. In principe beschikte het Hof van Holland dan over alle nodige elementen om een vonnis te wijzen. Toch spraken de commissarissen ter rol op dit punt meestal nog een *tussenvonniss* (*interlocutoir vonnis*) uit – het *appointement dispositief* – waarin zij de procespartijen verzochten meer informatie of bewijzen aan te dragen. Deze fase in het proces heet ook wel de *instructie*. Het *appointement dispositief* bepaalde de verdere gang van zaken in het proces, afhankelijk van de aard van het geschil. De belangrijkste vraag hierbij was of het in het geding om feitelijke kwesties ging (*in feiten*), of dat het geschil herleid kon worden tot zuiver juridische punten (*in rechte*). Een proces kon vanzelfsprekend ook beide elementen bevatten. Overigens kon het Hof in deze fase van het proces ook de partijen instrueren om te compareren voor commissarissen met de bedoeling om tot een minnelijke schikking te komen (‘*ter fine van accord*’) of om de zaak nog in ‘*advis te houden*’. Dit laatste kon gebeuren wanneer de commissarissen ter rol de zaak zelf nog niet voldoende begrepen.

In de vijftiende en zestiende eeuw bestonden er hoofdzakelijk drie verschillende *appointementen dispositief*:

- 1 Wanneer het geding steunde op feiten die alleen door verweerder werden bestreden, spraken de commissarissen een *appointement te schrijven bij intendit* uit, waarin zij bevolen dat eiser de bestreden feiten moest bewijzen in geschriften. Vervolgens moest de juistheid van deze schrifturen worden vastgesteld (*geverifieerd*) door het Hof.
- 2 In het geval dat gedaagde niet alleen de feiten ontkende maar zelf ook tegengestelde feiten inbracht, moesten beide procespartijen wat zij beweerden met bewijzen staven. Het *appointement dispositief* heette dan een *appointement in feiten contrarie*. De partijen moesten dan in schrifturen de door haar aangevoerde feiten beschrijven en de stellingen van de wederpartij ontkrachten. Deze schrifturen vormden vervolgens de basis van de enquête (zie hieronder).

- 3 Indien het geschil zich toespitste op een specifieke rechtsvraag luidde het *appointment* dat de partijen moesten schrijven bij *memoriën*. Zij moesten dan in *schrifturen* haar eis of positie in het proces onderbouwen met juridische argumenten.

Wanneer de partijen hadden nagevolgd wat de commissarissen ter rol in het *appointment* dispositief hadden bevolen, beschikte het Hof van Holland in principe over alle informatie om zich over de zaak te beraden. De partijen verzamelden dan alle relevante stukken in een proceszak, die zij voorzagen van een inventaris van stukken (*funneren onder inventaris*). Ook voegden de partijen elk een *advertissement* van rechten bij, ofwel een uitgeschreven pleidooi. In dit (geheim) document vatten zij hun casuspositie nog eens samen en voegden zij alle argumenten waarop zij zich baseerden artikelsgewijs toe. Vervolgens deponeerden zij die zak bij de griffie en verzochten recht. Dit gebeurde door middel van biljetten die door de procureurs getekend moesten worden. Alleen wanneer in een proces een *appointment* in feiten contrarie was uitgesproken, volgde vóór de *conclusie in rechte* nog een *enquête* waarin de partijen hetgeen ze hadden beweerd moesten staven.

Vanaf het einde van de zestiende eeuw werd bovendien bij zaken die in feiten bestonden verder onderscheid gemaakt tussen zaken waarbij een getuigenverhoor noodzakelijk was en zaken waar dat niet nodig was. Hierbij hoorden twee verschillende vormen van instructie. In geval een getuigenverhoor nodig was, moesten de partijen van akten dienen en productie doen, alvorens zij van stukken konden wisselen. De productie bestond dan uit het verbaal van de *enquête* of informatie voor commissarissen. Wanneer een getuigenverhoor overbodig was, kon men volstaan met het uitwisselen van stukken.

Vanaf 1728 werden de zaken een stuk eenvoudiger; vanaf dat moment waren er nog maar twee instructievormen voor alle processen: 1) instructie door het (*mondeling*) bepleiten van het proces en 2) instructie door het beschrijven van de zaak. Hierbij werd een duidelijke grens gelegd tussen zaken beneden en boven de duizend gulden. Alleen zaken boven de duizend gulden waarbij getuigenbewijs nodig was, mochten behalve bepleit ook schriftelijk worden afgedaan (beschreven).

Het *appointment* dispositief werd in de regel niet als een afzonderlijk uitspraak in de *sententieregisters* of registers van dicta opgenomen en is daarom vaak moeilijk te herkennen. Meestal werd in de rollen (zie hieronder de rollen in het archief van het Hof) kort aangegeven hoe het Hof de zaak in kwestie instrueerde.

3.1.8 Enquête

Wanneer de commissarissen ter rol een *appointment* in feite contrarie hadden gewezen, volgde de *enquête* of bewijsprocedure. Aangezien de partijen tegengestelde feiten hadden ingebracht in het proces, moesten zij nu hetgeen zij beweerden, staven met bewijzen. De raadsheer-president wees daarom een raadsheer-commissaris aan die de *enquête* moest voeren. Om kosten te sparen mochten de partijen het Hof eventueel verzoeken om een lagere rechter als commissaris ter *enquête* aan te stellen. Verder kon de commissaris beschikken over een adjunct, die meestal werd aan-

Afb. 14 Twee proceszakken met inhoud, die zich bevinden in het archief van het Hof van Holland.

gezocht uit overige personeelsleden van het Hof, zoals de griffier of een van zijn secretarissen.

De enquête zelf ging als volgt in haar werk. De commissaris ter enquête riep de procespartijen op om voor hem te verschijnen en liet ze een eed afleggen. Ten behoeve van de enquête dienden de advocaten schrifturen in waarin zij de feiten die ze hadden aangehaald in hun pleidooi artikelsgewijs uiteenzetten. Ieder artikel (of punt) mocht maar één afzonderlijk feit bevatten. Nadat de partijen in aanwezigheid van de commissaris elkaars schrifturen hadden uitgewisseld, mochten zij antwoorden 'per verbum credit vel non credit'. Zij moesten dus ten overstaan van de commissaris punt voor punt aangeven of zij het feit aanvaardden (*credit*) of verwierpen (*non credit*). Wanneer een partij op een punt geen antwoord gaf, werd dit voor een bekentenis (*confessie*) gehouden. De commissaris tekende dit vervolgens aan in de marge van de schrifturen. Hierna moest de commissaris de schrifturen controleren en erop toezien dat alle nodige documenten waren geproduceerd. Zonodig herschikte of groepeerde hij de afzonderlijke artikelen om de overzichtelijkheid van de enquête te waarborgen. Behalve uit schriftelijke bewijzen kon de enquête ook bestaan uit het ondervragen onder eed van getuigen of uit een onderzoek ter plaatse (*inspectie oculair*). Voor het afleggen van een getuigenis kregen getuigen overigens een kleine dagvergoeding, te betalen door de partijen. Getuigen mochten dus niet persoonlijk aanwezig zijn tijdens de pleidooien voor de Raad; hun getuigenis werd door de

Afb. 15 De rolzaal van het Hof van Holland, gravure uit Jacob de Riemer's *Beschryving van 's-Gravenhage*, 3 dln., Delft 1730-1739.

commissaris opgetekend tijdens de enqueste. Uiteindelijk maakte de commissaris een proces verbaal op waarin hij verslag deed van de enqueste. Dit verbaal heette ook wel verbaal van informatie. In het archief van het Hof zijn vele verbalen van informatie bewaard gebleven (zie rubriek 2.1.6.3).

Partijen hadden drie maanden de tijd om alle stukken te produceren. Gebeurde dit niet dan werd het proces *interrupt* (onderbroken) verklaard; alleen door middel van een rekest civiel kon de zaak opnieuw worden geopend en konden de partijen verder procederen.

Nadat alle stukken waren geproduceerd en de enqueste was afgesloten, werd zij gepubliceerd. Dat wil zeggen dat zij opengesteld werd en dat de procespartijen inzage konden hebben in de wederzijdse producties. Zonodig konden de partijen kopieën van stukken van de tegenpartij verzoeken bij de griffie. Hierna konden de partijen dienen van *reprochen* en *salvatiën*. Met behulp van de *reprochen* kon een partij bezwaren uiten tegen bepaalde bewijsstukken of de inhoud ervan tegenspreken. De wederpartij, die de betwiste bewijzen had aangeleverd, kon zich tegen de bezwaren van zijn opponent verzetten door middel van de *salvatiën*.

3.1.9 Conclusie in rechte

Wanneer de zaak volledig gefurneerd was, de enquête gepubliceerd was en de partijen hun reprochen en salvatiën hadden ingediend, volgde de conclusie in rechte. De procespartijen *renunciëerden* dan van (verdere) productie en verzochten om een akte van *conclusie in rechte*. Dit betekent dat zij geen stukken meer mochten indienen en dat de zaak volledig was. Het Hof van Holland kon nu een oordeel vellen in het proces. Als één van beide partijen op dit punt alsnog stukken wilde produceren, kon zij dat alleen nog verzoeken door middel van een rekest civiel.

3.1.10 Rapport en deliberatie

Wanneer het proces in staat van wijzen was gebracht en de stukken onder inventaris waren gefurneerd, kwam de zaak in handen van de raadsheer-rapporteur. De raadsheer-president had dan eerder in het proces een raadsheer aangewezen die rapport moest uitbrengen over de zaak aan de andere raadsheren ten behoeve van de *deliberatie* over het te vellen vonnis. De voornaamste taken van de raadsheer-rapporteur waren het controleren (*visiteren*) of alle stukken volgens de inventaris waren gefurneerd, het bestuderen van de stukken en het opstellen van een korte inhoudelijke samenvatting van de zaak. Bij het nazien van de proceszakken moest hij onder andere controleren of er geen stukken ontbraken en of de procuraties van de partijen geldig waren. Wanneer de raadsheer-rapporteur klaar was met het visiteren van het proces bracht hij zijn rapport uit aan het voltallige college van raadsheren. Tijdens de deliberaties over een proces was het de raadsheer-rapporteur die als eerste aan het woord kwam; hij had immers de zaak grondig bestudeerd en kon zijn oordeel goed beargumenteren. Hij gaf dus als eerste zijn opinie. Daarna was het de beurt aan de raadsheer-commissaris en uiteindelijk aan de andere raadsheren (in volgorde van anciënniteit). Na het uitbrengen van hun advies gingen de raadsheren over tot een stemming over de kwestie. Wanneer er bij de oordeelsvinding geen unanimiteit was onder de raadsheren, werd de beslissing in een proces bij meerderheid van stemmen genomen. Wanneer de stemmen staakten, werd de eis afgewezen.²

Behalve artikelen over de functie van de raadsheer-rapporteur waren er in de verschillende instructies van het Hof van Holland ook bepalingen opgenomen die een objectieve oordeelsvinding moesten garanderen, zoals strikte geheimhouding. Onder geen beding mocht buiten het Hof bekend worden wie de raadsheer-rapporteur in een zaak was. Indien de partijen daar wel achter kwamen, dan benoemde het Hof onmiddellijk een andere raadsheer-rapporteur. Bovendien mocht er geen familie-*verwantschap* bestaan tussen de raadsheer-rapporteur en de procureurs en advoca-

² Zo was de praktijk bij de Hoge Raad. Het is te verwachten dat men bij het Hof van Holland dezelfde werkwijze volgde bij de oordeelsvinding. Zie verder: A.J.B. Sirks, 'Bijnkershoeck over de "quade conduites" van Huijbert Rosenboom, president van de Hoge Raad (1691-1722). Een bijdrage op grond van tot dusverre onuitgegeven teksten uit de *Observationes tumultuariæ* (als bijlage toegevoegd)', in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 76 (2008) 49-94, i.h.b. 56.

ten die in hetzelfde proces dienden. Vanzelfsprekend waren ook de beraadslagingen van het Hof geheim.

Wat betreft de schriftelijke neerslag van de beraadslagingen bij het Hof van Holland zijn drie reeksen van belang: de resolutieregisters, de registers van notulen en de quaetclappen. In de registers van resoluties (rubriek 1.2.1) werden besluiten en motiveringen van de beraadslagingen van het Hof bijgehouden, maar hierin treft men geen besluiten aan met betrekking tot de civiele procedures. Wel vindt men hierin notities met betrekking tot de behandeling van verzoekschriften, van criminele zaken, van ingekomen stukken, bestuurlijke en administratieve kwesties, huishoudelijke zaken en van bijzondere zaken. Uitspraken in civiele processen noteerde de griffier bondig in de quaetclappen (rubriek 2.1.7). De ingangen in de quaetclappen bevatten standaard de volgende informatie: eerst wordt het soort procedure vermeld (bijv. communicatoir proces, willig decreet, appel, etc.); vervolgens worden de partijen en hun procureurs kort vermeld, daarna de beslissing van het Hof, en in de linkermarge schreef de griffier de hoogte van het rapportgeld en de namen van de raadsheren die aanwezig waren bij de beraadslagingen.

Notulen bevatten behalve besluiten ook de opinies en stemmingen met betrekking tot besluiten, zowel in civiele als criminele zaken (rubriek 2.1.7.5). Met name deze laatsten waren strikt geheim. Jammergenoeg zijn hiervan slechts enkele fragmenten bewaard gebleven uit de periode 1603-1667.³

3.1.11 Eindvonnis

De deliberatie van het Hof leidde niet altijd direct tot een definitief vonnis in het proces. Het kon voorkomen dat de raadsheren onderling verdeeld waren of dat zij van mening waren dat de zaak nog niet kon worden beoordeeld. In dit soort gevallen schreven de raadsheren nog extra stappen in de procedure voor door middel van een tussenvonnis. Zo konden zij bijvoorbeeld een procedure voor commissarissen voorstellen om de procespartijen tot een onderling akkoord te bewegen (zie paragraaf 3.3).

Kwam men wel tot een eindvonnis in de zaak dan beval men de griffier om direct het dictum (uitspraak of verordenend gedeelte van het vonnis) uit te schrijven. In moeilijke zaken schreef de rapporteur het dictum uit. Na controle hiervan door het Hof van Holland stelde de griffier op basis hiervan het *geëxtendeerde vonnis* op. Hierin zette hij behalve de eigenlijke uitspraak (*dictum*) ook nauwkeurig de voorgeschiedenis van het proces uiteen en beschreef hij de posities van de partijen, de middelen en het verloop van de gevolgde procedure. Vervolgens werd ter rolzitting het dictum aan de partijen voorgelezen (*gepronuncieerd*) en werd het geëxtendeerde vonnis aan *triumfant* (winnaar) meegegeven. Het exacte moment van de pronuntiatio van het vonnis hing af van de betaling van het rapportgeld; tussen de uitspraak van het Hof in een zaak en de pronuntiatio van het vonnis konden dus enkele dagen zitten. In het archief van het Hof van Holland is er wat betreft civiele vonnissen zowel een reeks registers van dicta als een reeks sententieregisters (rubriek 2.1.8).

3 NA, HvH inv.nr. 6000-6001.

Afb. 16 Het lezen van het vonnis, gravure uit Joost de Damhouder, *Practycke in civile saken* ('s-Gravenhage 1626).

3.1.12 Taxatie van kosten

Na het pronunciëren van het eindvonnis ging het Hof van Holland over tot de ramming van proceskosten (*taxatie van kosten*). Het eindvonnis bevatte tevens, wanneer de partijen bij hun conclusie ook een eis van kosten hadden gevoegd, een veroordeling van een van partijen tot het betalen van de kosten van het proces. Meestal draaide de verliezende partij op voor de kosten. Bij de taxatie van kosten werden in principe alle kosten begrepen van proceshandelingen en processtukken. Triumfant diende zijn kostendeclaratie in en de verliezende partij kon hierop antwoorden met *diminuties* om de kosten te verminderen. Het Hof kon ook, wanneer het daar redenen toe had, besluiten tot een *compensatie van kosten*, dat wil zeggen dat elke partij haar eigen kosten moest dragen.

De taxatie van kosten geschiedde ofwel door de voltallige raad, ofwel door commissarissen die daartoe aangewezen werden door de stadhouder-president. De griffier van het Hof was tevens belast met de administratie ervan: hij nam de declaraties van partijen in ontvangst (rubriek 5.2.2.1) en hield een register bij van de uitspraken (*dicta*) van getaxeerde kosten (rubriek 5.2.2.2).

fase in het proces					
		eis	antwoord, replik, dupliek, etc.	pleidooi	fulneren
procedure	materie				
rau actie, appel of reformatie	grote zaken	vanaf 1484 presentatie- boeken, na 1522 ordina- risrol	van 1537 tot 1617 rol van antwoord; vanaf 1669 extra-ordina- ris rol ; tussen 1617 en 1669 ordinarisrol	van 1655 pleitrol (m.u.v. van 1665-1684)	vanaf 1505 fulneerrol
	kleine zaken	van (1515) 1580 tot 1698 rol van kleine zaken ; na 1698 zie gro- te zaken (ordinaris rol)			
	geprivilegieerde zaken	vanaf 1669 tot 1706 rol van geprivilegieerde zaken ; na 1706 zie grote zaken (ordinaris rol)			
	procureur- generaal ex officio	vanaf 1486 presentatieboeken, later rol van de procureur- generaal			
communicatoir		vanaf 1505 fulneerrol			
willig decreet		vanaf 1660 rol van willig decreet ; vóór 1660 zie ordinaris rol			
summier (voor commissarissen)		vanaf 1719 registers van comparities voor commissarissen			

Schema 1 Rollen ca. 1700.

3.1.13 De rollen in het archief van het Hof

In het archief van het Hof van Holland zijn de rollen bewaard vanaf 1484, wanneer de serie presentatieboeken begint die uiteindelijk zou uitgroeien tot de ordinaris rollen (rubriek 2.1.4.1). Op de ordinaris rol (afgekort O.R.) kwamen de zaken waarin eis moest worden gedaan.

In de loop der tijd ontstonden naast de ordinaris rol verschillende rollen, afhankelijk van de aard van de zaak of de fase in het proces. Zo waren er vanaf 1486 de presentatieboeken, later rollen van de procureur-generaal voor zaken waarin hij *ex officio* optrad (rubriek 2.1.4.2). In 1505 ontstond een aparte rol voor de beschreven zaken, de *fulneerrol* (rubriek 2.1.4.3); hierop kwamen ook de zaken waarin na het sluiten van de pleidooien van stukken werd gewisseld. Niet veel later, waarschijnlijk in 1515, ontstond de kleine rol of rol voor kleine zaken. Deze laatste rol is overigens slechts vanaf 1580 bewaard gebleven. In 1537 ontstond de rol van antwoord die later zou uitgroeien tot de extra-ordinaris rol (rubrieken 2.1.4.4 en 2.1.4.8); hierop kwamen de zaken waarin reeds eis was gedaan en geantwoord moest worden. In 1655 werd een aparte rol aangelegd voor de voldongen zaken: de *pleitrol*, waarin de grif-

fier aantekende op welke dag een zaak voor de zittende commissarissen zou worden bepleit (rubriek 2.1.4.6). Hierin vindt men ook de pleidooien. Vijf jaar later werd een aparte rol in het leven geroepen voor willige decreten (rubriek 2.1.4.7).

Krachtens de Ordre op de rol van 21 oktober 1669 werd de gewone rol in drieën gesplitst: 1) een rol van grote zaken of ordinarisrol, 2) een rol van grote zaken extra-ordinaris of extra-ordinarisrol en 3) een rol van grote zaken geprivilegieerd of geprivilegieerde rol (rubriek 2.1.4.9). Na 1669 leverde dit een situatie op waarin op de ordinarisrol alle zaken werden geregistreerd die niet op één van de andere voorgeschreven rollen konden worden bijgeschreven (zie schema 1).

Op de rol van geprivilegieerde zaken kwamen de zaken die na de zaken van de procureur-generaal voorrang hadden. Als geprivilegieerd werden onder andere zaken aangemerkt waarin was verzocht om een mandement van appel, van arrest, penaal, in zaken betreffende bederfelijke waren, alimentatie, spolie (procedure waarin iemand aan wie een goed is ontnomen of ontstolen verzoekt om teruggave van dat goed) en in huwelijkszaken. Soms kwamen ook zaken in rau actie of in cas van reformatie op deze rol, wanneer de commissarissen ter rol oordeelden dat de zaak dringend was. Kortom, geprivilegieerde zaken waren zaken waar een snellere procedure nodig was.

3.2 Summiere procedure of procedure voor commissarissen

In bepaalde gevallen kon het Hof van Holland tijdens de behandeling van een proces beslissen dat de partijen voor een commissie moesten verschijnen ('comparitie ter fine van akkoord'). Dit was een korte mondelinge ('summiere') procedure, die men toepaste wanneer specifieke punten uit een zaak moesten worden uitgeklaard, in kleine zaken of wanneer de Raad bijvoorbeeld meende dat een minnelijke schikking mogelijk was. Dit was overigens ook de gebruikelijke procedure bij willige condemnaties. De commissie bestond meestal uit een of twee daartoe door de raadsheer-president aangewezen raadsheren en een adjunct, bijvoorbeeld de griffier.

In wezen verschilde deze procedure niet veel van de gewone rolprocedure, behalve dat zij zich in principe achter gesloten deuren afspeelde en dat er minder mogelijkheden waren om uitstel van de rechtsdag te vragen. Voor de rest kon deze 'buitengewone' procedure op ieder moment in het proces worden aangewend, zowel direct na het indienen van een rekest als na het uitspreken van het appointment dispositief.

De procedure voor commissarissen kon in een aantal specifieke zaken worden toegepast, bijvoorbeeld in familiale zaken of zaken betreffende financiële aangelegenheden zoals afrekeningen of liquidaties, schade en interest. De procedure voor commissarissen werd dus vooral gevolgd voor dringende kwesties of zaken die beter niet in de openbaarheid konden worden behandeld.

Hoewel het om een mondelinge procedure ging, stelde de griffier of een van zijn substituuten een proces verbaal op, waarin hij het debat tussen de partijen en het verloop van de procedure beschreef. Er waren voorgeschreven formulieren, afhankelijk

Afb. 17 Titelgravure uit het Papegaey ofte Formulier-boeck van Willem van Alphen, 's-Gravenhage 1682-1683.

van de materie.⁴ Overigens werden deze verbalen vaak in parallelle series bijgehouden door griffier, substituut-griffier of secretaris; wie op zoek is naar een bepaald verbaal zal dus in de verschillende reeksen moeten zoeken, tenzij de naam van griffier die deel uitmaakte van de commissie bekend is (rubriek 2.1.6). De verbalen zijn per functionaris op jaartal geordend. Voor het registreren van uitspraken in commissariale zaken was er vanaf 1694 een aparte reeks quaetclappen (rubriek 2.1.7.4). De sententies in commissariale zaken werden gewoon in de sententieregisters bijgeschreven. Ten slotte zijn er vanaf 1719 ook registers van comparities voor commissarissen (rubriek 5.2.1.2), waarin de griffier aantekening hield van de partijen die voor commissarissen verschenen. Deze zijn te beschouwen als een soort rol voor commissariale zaken.

3.3 Communicatoire procedure

De communicatoire procedure was een geheel schriftelijke procedure. Omdat er in een communicatoir proces normaal gesproken minder stappen in de procedure waren en bewijsstukken direct bij het rekest om mandement moesten worden gevoegd, verliep zo'n proces veel sneller en was het bovendien een stuk goedkoper dan de normale rolprocedure.

⁴ Er waren verschillende praktijkboeken en voorbeeldboeken voorhanden, het belangrijkste voorbeeldboek was het Papegay van Willem van Alphen, die verschillende malen is herdrukt.

Net als in andere processen begon de communicatoire procedure met het indienen van een rekest om mandement. Bij het Hof van Holland was er overigens van 1588 tot 1674 een aparte reeks rekestten van communicatoire processen (rubriek 2.1.2.3). In tegenstelling tot de andere procedures moest suppliant de nodige bewijsstukken direct samen met het rekest inleveren (*furneren*), en mocht hij in principe tijdens de behandeling van de zaak geen nieuwe stukken meer indienen. In een schriftelijke procedure volgden namelijk geen pleidooien. Bij binnenkomst werd een rekest om mandement communicatoir door minstens twee raadsheren-commissaris onderzocht. Wanneer zij positief beschikten over het rekest dan tekende de griffier in apostille aan dat het rekest ‘gecommuniceerd’ mocht worden aan de tegenpartij. Vervolgens mocht suppliant het rekest aan een deurwaarder geven zodat hij het aan de tegenpartij kon communiceren of overhandigen.

De tegenpartij in een communicatoir proces werd *rescribent* genoemd, omdat zij schriftelijk antwoordde op het rekest. Ook zij moest eventuele bewijsstukken direct bij haar antwoord, *rescriptie* geheten, voegen en meegeven aan een deurwaarder. Zo nodig konden suppliant en rescribent ook nog een conclusie van repliek en conclusie van dupliek aan elkaar zenden. Hierna *furneerden* de partijen hun stukken onder inventaris bij het Hof van Holland. Bij het Hof was er overigens een aparte rol voor de beschreven zaken, de zogenaamde kleine rol of *furneerrol* (rubriek 2.1.4.3), die werd bijgehouden door de klerk op de *furneerkamer*. Voor uitspraken in communicatoire zaken hield het Hof echter geen afzonderlijk register bij; deze werden gewoon bijgeschreven in de reguliere series *quaetclappen*, *dicta* en *sententieregisters*.

3.4 Procedure in hoger beroep

Wie een vonnis van een lagere rechtsinstantie in beroep wilde trekken bij het Hof van Holland had de keuze uit drie verschillende voorzieningen: appel, reformatie en reductie. Het voornaamste verschil tussen appel en reformatie was dat appel een opschortende werking had, dat wil zeggen dat de tenuitvoerlegging van het vonnis dat in beroep was getrokken werd uitgesteld totdat het Hof zich over het beroep had uitgesproken. Daarom was de termijn waarbinnen men appel mocht instellen ook veel korter dan bij reformatie: de appellant moest binnen tien dagen (vanaf 1579 twintig dagen) aangeven (*interjecteren*) dat hij het vonnis in beroep zou trekken en binnen twintig dagen het appel *releveren* (verheffen). Dit releveren deed de appellant door een rekest om mandement van appel in te dienen bij het Hof. Om zijn appel te releveren moest de appellant bovendien een borgsom (*cautie*) in bewaring geven (*consigneren*) bij de griffie van het Hof van Holland, een som die hij zou verbeuren als zijn appel ongegrond werd verklaard (*boete van fol appel*). De hoogte van deze boete was dertig pond (van 40 groten). Deze laatste bepaling was vooral bedoeld om misbruik van de appelmogelijkheid tegen te gaan, in het bijzonder van de opschortende werking ervan. De termijn om een reformatie in te stellen was één jaar. Bovendien had reformatie zoals gezegd geen schorsende werking. Verder moest de reformant geen boete betalen wanneer zijn reformatie ongegrond werd verklaard door het Hof.

Reductie was het rechtsmiddel om in beroep te gaan tegen een arbitrale uitspraak. Hoewel partijen bij arbitrage waren overeengekomen om zich te zullen schikken in het oordeel van de scheidsrechters, kon het evenwel voorkomen dat een van de partijen bij nader inzien niet tevreden was met de uitspraak. De ontevreden partij kon dan reductie instellen in de hoop alsnog haar gelijk te halen.

Bij het instellen van hoger beroep gold in principe de gewone rolprocedure. Wel waren er enkele belangrijke verschillen met de procedure in eerste aanleg. Behalve de tegenpartij werden door middel van mandement ook de rechters gedaagvaard die het beroepen vonnis hadden uitgesproken, zodat zij hun uitspraak eventueel konden verdedigen. Dit dagvaardden van de rechters *a quo* heette *in thimeren*. De gedaagde was degene die bij de vorige instantie een vonnis in zijn voordeel had gekregen. Overigens kwam het zelden voor dat de rechters *a quo* daadwerkelijk voor het Hof van Holland verschenen. In de bronnen kan de terminologie verwarrend zijn omdat gedaagde vaak *geïnthimeerde* werd genoemd, terwijl hiermee niet de rechters *a quo* werden bedoeld.

Daarnaast paste men een kortere verstekregeling toe. Deze kortere verstekregeling gold overigens ook in geval van reductie. Net als bij processen in eerste aanleg werd gedaagde (*geïnthimeerde*) vrijgesteld van de instantie wanneer hij wel verschenen was op de rechtsdag (en een *comparuit* had verkregen) en de impetrant van appel of reformatie niet was komen opdagen. Wanneer het Hof van Holland gedaagde in *cas van appel* na het verkrijgen van een *comparuit* vrijstelling van de instantie had verleend, kon de appellant alleen nog een *rekest om mandement in cas van reformatie* indienen. Zijn appel was immers ongegrond verklaard en hij moest de boete van fol appel betalen.

Wanneer *geïnthimeerde* echter niet in rechte was verschenen, kon impetrant van appel of reformatie default verzoeken. *Geïnthimeerde* werd dan op eigen kosten opnieuw gedaagvaard. Bij het eerste default verleende het Hof van Holland *inhibitie*, dat wil zeggen dat zij de tenuitvoerlegging van het vonnis van de vorige instantie (het vonnis *a quo*) opschortte tot het einde van het proces in hoger beroep. Wanneer *geïnthimeerde* voor de tweede maal niet verscheen en impetrant een tweede default had verkregen, werd het vonnis dat in beroep was getrokken vernietigd (*geannuleerd*). Na een default had *geïnthimeerde* overigens veertien dagen de tijd om het verstek te purgeren en opnieuw in het proces te stappen.

Ten derde, werden de meeste processen in hoger beroep bij het Hof van Holland in principe *ex eisdem actis* beoordeeld, dat wil zeggen op basis van de processtukken die door de vorige instantie waren overgezonden. De processen bij de lagere rechtsinstanties werden namelijk doorgaans schriftelijk gevoerd. Eventueel konden de partijen nieuwe stukken inbrengen indien zij dachten dat de toevoeging van nieuwe elementen hun positie in het proces zou versterken. Zij dienden nieuwe feiten wel vóór het appointment dispositief te produceren. Wilden de partijen hierna alsnog nieuwe feiten inbrengen dan kon dat net als bij procedures in eerste aanleg alleen nog door middel van een *rekest civil*. Wanneer bij de eerdere instantie echter een mondelinge procedure was gevolgd, werd het proces in hoger beroep bij het Hof van Holland opnieuw ten gronde behandeld.

Ten laatste, kon degene die bij de lagere rechter een vonnis in zijn voordeel had verkregen *anticipatie van appel* verzoeken bij het Hof van Holland wanneer hij ver-

moedde dat de tegenpartij het voornemen had om het vonnis in appel te trekken of wanneer de tegenpartij het vonnis in beroep had getrokken maar het appel nog niet had gereleveerd. Dit anticiperen betekende dat de *anticipant* de appellant opriep te verschijnen voor het Hof op een vroegere rechtsdag dan aanvankelijk was voorzien. De *impetrant van mandement van anticipatie* dwong appellant dus om eerder zijn *grieven* (bezwaren) in te dienen en bereikte hiermee dat het proces sneller afgehandeld werd. Ook in geval van anticipatie werden maximaal twee defaults verleend tegen appellant. Wanneer appellant voor de tweede maal niet verscheen, werd het appel nietig (*desert*) verklaard en het vonnis van de eerdere instantie bevestigd. Appellant werd dan tevens veroordeeld tot de kosten van de instantie en tot de boete van fol appel. Een voorbeeld van een anticipatie van appel vindt men in paragraaf 7.2.

3.5 Extra-judiciële procedures en vrijwillige rechtspraak

Behalve de gewone of ordinaire procedure waren er voor specifieke gevallen ook enkele extra-judiciële en bijzondere procedures. Bij de extra-judiciële procedures en vrijwillige rechtspraak ging het niet zozeer om processen op tegenspraak maar om specifieke rechtshandelingen, zoals het passeren van aktes of het vastleggen van overeenkomsten die voor de rechtbank moesten geschieden. Sommige van die handelingen zoals het interineren van een remissiebrief of decreteren van willige decreten konden bovendien alleen voor het Hof van Holland geschieden.

3.5.1 Willige condemnaties

Bij willige condemnaties ging het om het passeren van aktes of juridisch laten bevestigen van overeenkomsten die partijen vrijwillig hadden gesloten. De partijen lieten zich dan vrijwillig condemnieren tot het naleven van een overeenkomst. Het Hof van Holland trad hier op in de rol van notaris. Aangezien het hier niet ging om gewone processen volstond het voor een willige condemnatie om voor commissarissen te verschijnen en de summiere procedure te volgen (zie paragraaf 3.2).

3.5.2 Decreten⁵

Bij verkoop of overdracht van onroerende zaken was het gebruikelijk om een procedure (in cas) van decreet in te stellen. Hierbij maakte men verschil tussen willige en onwillige decreten. Bij willige decreten ging het om de vrijwillige overdracht van een goed, bijvoorbeeld naar aanleiding van een koopovereenkomst, terwijl onwillige decreten voortkwamen uit gedwongen verkopen of executies. In hoofdstuk 9 wordt een voorbeeld van een procedure in cas van willig decreet beschreven.

De nieuwe bezitter van een onroerende zaken kon zich door middel van een wil- lig decreet vrijwaren van eventuele renten of erfdienstbaarheden die nog op de zaak

⁵ Deze paragraaf is hoofdzakelijk gebaseerd op Van der Linden, *Judiciële practijc*, boek iv hoofdstuk II, 188-195.

stonden. Normaal gesproken was het de verkoper die de procedure van willig decreet instelde, omdat hij zich ervan wilde verzekeren dat na levering van de zaak niemand nog rechten hierop kon pretenderen. Tijdens de procedure van willig decreet werd een ieder opgeroepen die rechten op de verkochte zaak zou kunnen doen gelden, zowel bekenden als onbekenden. Indien niemand zich aanmeldde of opponeerde, verleende (interponeerde) het Hof willig decreet. Het decreet zelf werd in de registers van decreten geregistreerd (rubriek 3.2.1), terwijl de sententie waarin het Hof het decreet verleende in de registers van interposities van decreet (rubriek 3.2.2) werd bijgeschreven.

Net als bij de gewone rolprocedure begon een procedure in cas van decreet met een rekest om mandement (van willig decreet) en werden de verschillende dagingen op de ordinaris rol ingeschreven. Vanaf 1660 was er bij het Hof van Holland ook een afzonderlijke rol van willig decreet (rubriek 2.1.4.7). Wanneer zich op de rechtsdag opposanten meldden, presenteerde suppliant zijn eis waarin hij concludeerde tot interpositie (uitvaardiging) van decreet. Wanneer er geen opposanten verschenen, verzocht suppliant om default. In een procedure van willig decreet waren er vier dagvaardingen; wanneer zich na het vierde default geen opposant had aangemeld, leverde suppliant zijn intendit over aan het Hof. Hierin nam hij de beschrijving van de zaak uit het rekest om mandement over en verzocht om uitvaardiging van het willig decreet. Samen met het intendit furneerde hij zijn stukken onder inventaris. Uiteindelijk sprak het Hof zijn vonnis uit, en verleende het verzochte willige decreet. Overigens kon een eventuele opposant net als bij overige civiele procedures in beroep gaan tegen het vonnis van het Hof van Holland bij de Hoge Raad.

Gedwongen verkopeningen werden gedaan ten overstaan van commissarissen (ter rol) van het Hof van Holland. De zaak, bijvoorbeeld onroerend goed, werd dan aan de koper overdragen bij onwillig decreet. Tijdens een procedure van onwillig decreet werd een executeur aangewezen. In het onwillig decreet werden behalve de executeur ook de geëxecuteerde, de zaak en het bedrag van de opbrengst van de gedwongen verkoop vermeld.

3.5.3 *Preferenties*

Preferentie betekent letterlijk voorrang. Hier gaat het om de afhandeling van insolvente boedels (*faillissement*) en het bepalen van de voorrang van de crediteuren bij het afrekenen van de achtergelaten schulden. In de meeste steden was er een kamer voor insolvente boedels, een speciale afdeling van de lokale rechtbank die zich bezighield met de afwikkeling van faillissementen. Geprivilegieerden konden voor de afhandeling van een insolvente boedel ook direct terecht bij het Hof van Holland.

In geval van een insolvente boedel kon de schuldenaar zelf of een van de crediteuren, indien hij voldoende bewijs had, om insolventieverklaring verzoeken bij het Hof van Holland. Na het uitroepen van het bankroet stelde het Hof een curator (of *rendant*) aan die verantwoording (in de vorm van rekeningen) moest afleggen voor commissarissen van het Hof. Het kon hier overigens ook gaan om de administratie

van fondsen of goederen door voogden die door het Hof waren aangewezen of de afwikkeling van een boedel bij successie.

Het was de taak van de curator om het faillissement te regelen. Dat betekende dat hij eerst de hele boedel liet verzegelen en de bijbehorende boekhouding innam. Hij maakte onmiddellijk een inventaris op van alle bezittingen, vorderingen en schulden. Voorts verkocht hij alvast de bederfelijke waren en inde uitstaande vorderingen. Hij stelde ook een tijdelijke beheerder aan die zorg moest dragen voor de bezittingen tijdens de afwikkeling van de boedel. Het liquideren van de overige goederen ging bij openbare verkoping, ook wel verkoop bij onwillig decreet. Van al zijn acties legde hij uiteindelijk rekenschap af voor commissarissen van het Hof van Holland. Na controle van zijn rekeningen stelden de commissarissen het bedrag vast dat overbleef om te verdelen onder de crediteuren, te beginnen met de preferenten.

Het bepalen van de voorrang bij het uitbetalen van de crediteuren was gereguleerd; afhankelijk van de omvang of aard van de schuld kon men meer of minder voorrang krijgen. Zo werden eerst goederen die een ander toebehoorden gerestitueerd aan de rechtmatige eigenaar en werden de kosten van de curatoren vergoed. Vervolgens hadden voorrang de uitbetaling van kosten voor een begrafenis, lopende salarissen van bedienden, belastingen, honoraria van artsen of van ambachtslui die dringende reparaties hadden uitgevoerd, etc. Vanzelfsprekend kwam de verkoopopbrengst (na aftrek van belastingen) van een huis toe aan de hypotheekverstrekker. Verder waren ook een aantal zaken uitgesloten van preferentie, zoals rouwkleding. Ten slotte, wanneer er na uitbetaling van alle preferenten nog iets overbleef, werd de som naar evenredigheid verdeeld onder alle crediteuren.

De procedure in cas van preferentie verliep als een normale procedure voor commissarissen. De neerslag ervan vindt men echter niet terug in de verballen maar in een afzonderlijke reeks, namelijk de registers van preferenties (rubriek 3.4). Er was ook een aparte reeks sententieregisters voor het registreren van sententies van preferentie (rubriek 2.1.8.5). Eventuele onwillige decreten die voortvloeiden uit de afwikkeling van de boedel bevinden zich in de registers van decreten (zie rubriek 3.2). In hoofdstuk 10 wordt als voorbeeld van een preferentie de afhandeling van de nalatenschap van Jacomina Taerlingh behandeld.

3.5.4 Gratie⁶

Voor het verkrijgen van remissie bestond een vaste procedure. Zoals gezegd werden gratiebrieven enkel in naam van de vorst verleend. In principe moest men een gratieverzoek indienen bij de Geheime Raad of Rekenkamer van Rijsel en tijdens de Republiek bij de stadhouder vóórdat het lokale gerecht vonnis had gewezen, met dien verstande dat het rekest in principe pas een jaar na de feiten mocht worden ingediend. Voor het opstellen van het rekest riep de verzoeker of suppliant de hulp in van een procureur, die de juiste juridische formuleringen van een gratieverzoek kende.

⁶ Deze paragraaf steunt vooral op M. Vrolijk, *Recht door gratie. Gratie bij doodslagen en andere delicten in Vlaanderen, Holland en Zeeland (1531-1567)* (Hilversum 2004) 19-21, 29-35 en 42-52.

In het rekest zette de procureur alle omstandigheden waarin het misdrijf was geschied nauwkeurig uiteen, en zo mogelijk vermeldde hij ook de redenen waarom suppliant voor gratie in aanmerking dacht te komen.

Vervolgens diende suppliant (ook wel impetrant genoemd) zijn gratieverzoek in bij de Geheime Raad, of tijdens de Republiek bij de stadhouder. Voordat werd beschikt op het rekest van suppliant won men meestal advies in bij de officier van justitie en het lokale gerecht van de plaats van het misdrijf of bij het Hof van Holland en de procureur-generaal. Op grond van dit advies beschikte de Geheime Raad of later de stadhouder op het rekest; in apostille op het rekest werd de beschikking vermeld en van een datum voorzien. Meestal was de beschikking positief. De tekst van het oorspronkelijke rekest en de apostilles vormden de basis van de eigenlijke remissiebrief, die opgesteld werd door de griffier. Het rekest werd meestal letterlijk als klad gebruikt voor de oorkonde. Na betaling van het zegelrecht kreeg suppliant zijn remissiebrief mee.

Suppliant wendde zich vervolgens met de verkregen remissiebrief tot het provinciaal gerechtshof, in *casu* het Hof van Holland, om deze te laten *interineren*. Dit *interineren* betekende het laten bekrachtigen van de remissiebrief; zonder *interinement* was een remissiebrief immers ongeldig. Gratie was namelijk altijd voorwaardelijk: niet alleen moest de geschade partij genoegdoening krijgen, maar er moest ook een boete (*amende civil*) aan de overheid worden betaald. De hoogte van de boete was afhankelijk van de ernst van het misdrijf en van de draagkracht van de dader. Bovendien moest suppliant zelf de kosten van justitie betalen ten behoeve van het *interinement*. Voor het instellen van een procedure van *interinement* gold een strikt termijn. In de Bourgondisch-Habsburgse tijd had suppliant een jaar de tijd om *interinement* te verzoeken; vanaf 1541 moest hij dit binnen zes maanden doen.

De procedure van *interinement* was eigenlijk een soort kort geding waarin de remissiebrief onder andere op echtheid werd gecontroleerd. Officieel moest bij het instellen van de procedure van *interinement* de procureur-generaal, de officier van de plaats van het misdrijf en de *gelaedeerde* (benadeelde) partij worden gedagvaard. In de praktijk was dit vooral een formaliteit, waarbij de laatste twee meestal aan de deurwaarder te kennen gaven dat zij geen bezwaren hadden tegen het *interinement*. De lokale officier van justitie moest wel zijn informatie aan het Hof van Holland doen toekomen, zodat de procureur-generaal en de raadsheren konden verifiëren of de remissie rechtmatig was verkregen. Door een vergelijking van het rekest en de gerechtelijke informatie konden zij nagaan of de feiten overeenstemden. Zonodig stelden zij een commissie aan om opnieuw getuigen in de zaak te horen. Wanneer alles in orde was, ging het Hof over tot *interinement* van de remissiebrief. In het geval echter dat het vaststelde dat er feiten waren verzwegen of dat de waarheid was verdraaid, wees het Hof het *interinement* af en sprak een strafvonnis uit tegen suppliant. In hoofdstuk 11 wordt een (laat) voorbeeld van een *interinement* van een remissiebrief toegelicht.

3.6 Tenuitvoerlegging van het vonnis en bijzondere mandementen

Iedere procedure bij het Hof van Holland, of het nu een zaak in eerste aanleg of in hoger beroep betrof, begon met een rekest om mandement. Bij het Hof waren er veel soorten mandementen mogelijk, ieder afzonderlijk bedoeld voor een specifieke materie of rechtshandeling. Behalve de simpele mandementen van rau actie, van appel of van reformatie, behandelt Johannes van der Linden er in zijn *Judicieele Practijcq* maar liefst zo'n 25 die ook vaak voorkwamen bij het Hof, zoals het mandement van debitis (schulden), van arrest (beslag), van gijzeling, het mandement penaal, etc. In hoofdstuk 17 worden de belangrijkste mandementen kort toegelicht. In deze paragraaf wordt slechts ingegaan op de verschillende procedures die mogelijk waren om tot executie van een uitspraak of veroordeling te komen, omdat deze veelvuldig voorkwamen in de rechtspraktijk van het Hof. Ook op een lager niveau, namelijk bij de stedelijke rechtbanken, kwamen arrest en gijzeling vaak voor. Deze worden ook verder toegelicht aan de hand van de voorbeelden in paragraaf 5.3 en 7.1.

Er waren verschillende vormen van executie, ofwel manieren om iemand te dwingen tot de uitvoering van een vonnis. Bij executie kon het gaan om het leveren van bepaalde diensten of goederen, het verrichten van een bepaalde handeling of het betalen van een zekere geldsom. In de praktijk van het Hof van Holland onderscheidde men hoofdzakelijk drie vormen van executie: 1) reële executie, waarin iemand gedwongen werd het bezit van bepaalde onroerende goederen over te dragen; 2) personele executie, waarbij iemand werd veroordeeld tot het betalen van een geldsom; en 3) executie waarbij iemand werd veroordeeld om een bepaalde handeling te verrichten of prestatie te leveren, bijvoorbeeld rekenschap af te leggen.

Voor het instellen van zo'n executie was vanzelfsprekend ook een mandement nodig. De belangrijkste mandementen hierbij waren het mandement van arrest en het mandement van gijzeling. Door middel van een mandement van arrest kon men beslag laten leggen op een persoon (ook wel *apprehensie* genoemd), op bepaalde goederen of een geldsom. Met een mandement van gijzeling kon men daarentegen iemand dwingen tot het naleven van een vonnis waarin deze was veroordeeld tot het leveren van een bepaalde prestatie. Een procedure van gijzeling mocht in geen geval worden aangewend om de betaling van een som geld af te dwingen. Bovendien mocht men geen privé personen gijzelen, maar alleen personen die *qualitate qua* of in de uitoefening van hun functie optraden, zoals ambtenaren, voogden, curatoren, etc. Aangezien het in beide gevallen ging om een vorm van executie was het niet mogelijk om in beroep te gaan tegen een gijzeling of arrest. Wanneer het om een gedecreteerde gijzeling ging (zie paragraaf 3.7.2) was appel wel mogelijk.⁷

7 Paragraaf 5.6 verwijst hoofdzakelijk naar I.C. Steyn, *Gijzeling. The historical development of the mode of proceeding in 'gijzeling' in the provincial Court of Holland from 1531* (Leiden 1929) 11-19 en *passim*; Van der Linden, *Judicieele practijcq*, boek III hoofdstuk v-vii en Boeij, *Woordentolk*, 66-71.

3.6.1 Arrest

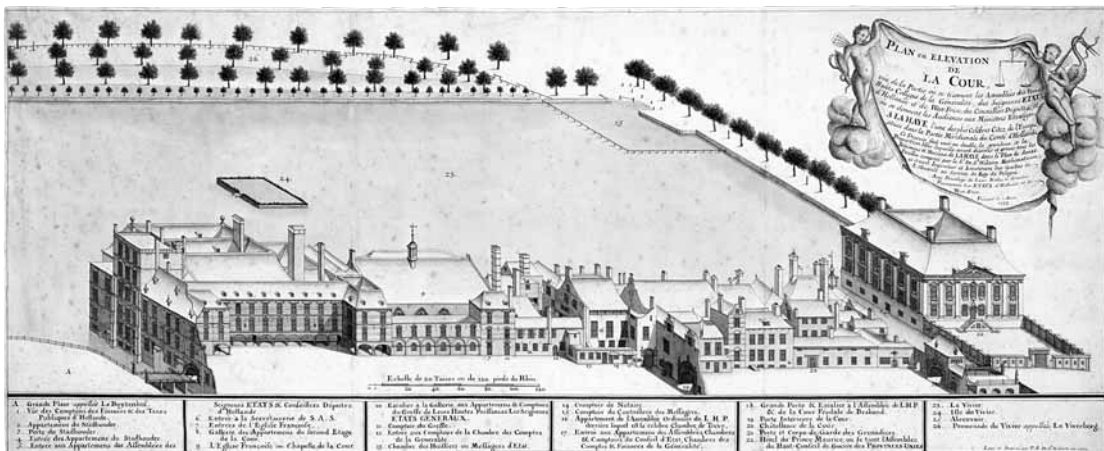
Arrest kon dus zowel aanhouding van een persoon als van goederen inhouden, bijvoorbeeld van een schuldenaar door zijn schuldeiser. Een schuldeiser kon door middel van een mandement van arrest een schuldenaar dagen voor het Hof van Holland en beslag laten leggen op diens goederen. Met de opbrengst van de verkoop van de in beslag genomen waar, kon de schuld vervolgens worden vereffend. Overigens gaf het juridische middel van arrest geen voorrang (*preferentie*) bij de afhandeling van insolvente boedels (zie paragraaf 3.5.3) In paragraaf 6.3 en 6.4 worden voorbeelden van processen in cas van arrest behandeld.

Een procedure van arrest begon met een rekest om mandement van arrest. Een mandement van arrest moest altijd gepaard gaan met een mandement van *rau actie*. Wanneer het Hof van Holland positief beschikte op het rekest, daagde een deurwaarder met het verkregen mandement van arrest de tegenpartij. In het mandement werd gedaagde gemaand om zijn schuld te betalen of de betreffende goederen te leveren, of in geval van oppositie gedaagd om een bepaalde rechtsdag voor het Hof te verschijnen. Gedaagde kon eventueel de daging *anticiperen*; dan moest hij 24 uur op voorhand de procureur van arrestant verwittigen.

Voordat arrestant zijn eis presenteerde, moest hij de gearresteerde om gehoorzaamheid (*obedientie*) aan het mandement verzoeken. Deze *obedientie* was vooral bedoeld om *reparatie* (herstelling) van schade te kunnen claimen in het geval dat gearresteerde iets deed tegen de bepalingen van het arrest in. Nadat gedaagde door het Hof gecondemneerd was tot *obedientie*, diende suppliant zijn conclusie van eis in over de principale kwestie (de *rau actie* dus). De conclusie hoorde drieledig te zijn: 1) hij eiste dat het beslag op de goederen goedgekeurd werd door het Hof en effect zou houden, 2) dat gedaagde ten principale veroordeeld zou worden tot het betalen van de schuld, en 3) dat de in beslag genomen goederen opvorderbaar verklaard zouden worden ten behoeve van de veroordeling en de kosten van het proces.

Tijdens de procedure van arrest mocht gearresteerde zich tegen het arrest verzetten door middel van een exceptie *declinatoire* wanneer hij kon aantonen dat zijn goed niet arrestabel was. In dat geval concludeerde hij in zijn antwoord tot *nullité*, ofwel nietigheid. In een aantal gevallen was het namelijk niet toegestaan goederen (of personen) te arresteren, met name wanneer het geprivilegieerde personen betrof die in de uitoefening van hun functie schulden hadden gemaakt, zoals gerechtelijke officieren, gedeputeerden van de Generaliteitscolleges (Raad van State, Admiraliteiten, Rekenkamer, etc.) of afgevaardigden van buitenlandse naties. In geval van dienstschulden moest een schuldeiser een gewone civiele procedure instellen voor de competente rechter. Er waren nog vele andere uitzonderingsgevallen, maar het zou te ver voeren om deze hier allemaal op te sommen.

In een proces in cas van arrest gold de gewone verstekregeling met vier defaults met enige specifieke bepalingen. Wanneer arrestant verstek liet gaan, werd het beslag op de goederen opgeheven. Liet gearresteerde verstek gaan, dan werd het beslag verlengd totdat een uitspraak in de hoofdzaak was gevallen.

Afb. 18 De Casteleynie van het Hof van Holland (nr. 20 uit de legenda), detail uit een gedeeltelijk opengewerkt gezicht op de noordwestzijde van het Binnenhof, pentekening door Pierre Antoine de Saint-Hilaire Mallet in 1752.

3.6.2 Gijzeldaging

Een procedure van gijzeling kon zoals gezegd alleen worden toegepast in het geval dat iemand een bepaalde prestatie waartoe deze bij vonnis was veroordeeld niet had geleverd en tegen personen die uit hoofde van hun functie optraden. Gijzeling was een procedure voor commissarissen, dat wil zeggen dat zij niet voor het voltallige college van raadsheren werd gevoerd en dat het een mondelinge procedure was. Het principe van een gijzeldaging was dat degene die een prestatie moest leveren zolang in gijzeling moest blijven, en dus in zijn vrijheid beperkt was, totdat hij het gevraagde daadwerkelijk had gepresteerd. Bovendien moest de gegijzelde de kosten van de gijzeling betalen.

De eerste stap in de tenuitvoerlegging van een vonnis was de sommatie van de tegenpartij, die opgeroepen werd om binnen 24 uur gehoor te geven aan het vonnis. Wanneer deze termijn voorbij was, diende men de renovatie in, waarmee men opnieuw verzocht om executie van het vonnis. Wanneer het om het verrichten van een handeling ging, voegde men hierbij een mandement van gijzeling. Tussen de renovatie en de dagvaarding om in gijzeling te verschijnen moesten minimaal veertien dagen zitten. Dit gaf de tegenpartij de gelegenheid alsnog gehoor te geven aan het vonnis.

Presteerde de tegenpartij nog altijd niet binnen deze termijn, dan werd zij door een deurwaarder gedagvaard om in gijzeling te verschijnen. Tot in het midden van de zeventiende eeuw was de gebruikelijke plaats voor een gijzeling in een plaatselijke herberg; vanaf 1659 moest de gijzeling plaatsvinden in de ‘Casteleynie’ van het Hof van Holland. Oorspronkelijk was de Casteleynie de woning van de kastelein, of conciërge van het Binnenhof, maar vanaf het begin van de zeventiende eeuw was dit een soort gevangenis geworden om wanpresteerders te dwingen tot nakoming van een vonnis van het Hof of van de Hoge Raad, die zich beide op het Binnenhof be-

vonden. In de Casteleynie werden overigens vaak ook gevangenen in voorarrest gehouden.

Vóór de dag van gijzeling moest de impetrant van mandement van gijzeling met de herbergier of kastelein van het Hof de kosten van de gijzeling afspreken en een borg (*cautie*) betalen. Deed hij dit niet dan werd de gijzeling ongeldig verklaard door de commissarissen van het Hof en moest hij opnieuw om een mandement van gijzeling verzoeken.

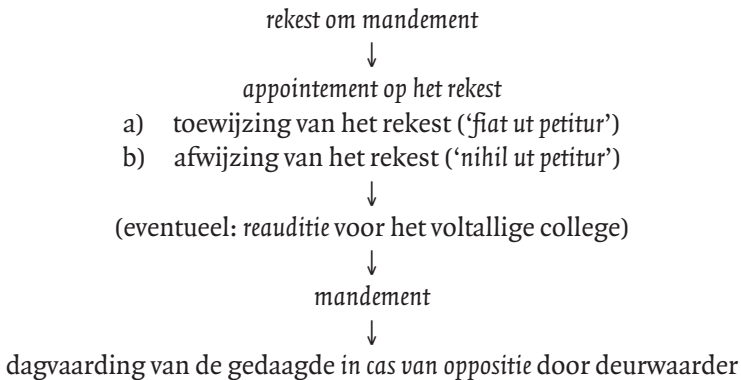
Wanneer de gegijzelde niet compareerde in de herberg of Casteleynie op de gestelde dag, verleende het Hof van Holland default. Dan volgde de aanhouding (*apprehensie*) van de gegijzelde. In het geval dat de gegijzelde uit Zeeland afkomstig was, volgde na het eerste default nog een tweede gijzeldaging. Deze uitzondering had vooral te maken met de fysieke afstand tussen Den Haag en Zeeland. Het kon voorkomen dat de gegijzelde onderweg vertraging had opgelopen bijvoorbeeld als gevolg van slecht weer. Het tweede default betekende wel onmiddellijk *apprehensie*.

Ook wanneer de gegijzelde wel was verschenen, maar na veertien dagen gijzeling nog altijd geen gehoor had gegeven aan het vonnis, volgde *apprehensie*. Hij werd dan naar de gevangenis of Gevangenpoort geleid en op lagere kosten dan in de herberg gesteld. Was de gegijzelde na een maand gevangenis nog steeds niet bereid of in de mogelijkheid om het feit na te komen, dan mocht de impetrant van gijzeling het Hof verzoeken om de te leveren prestatie om te zetten in een geldbedrag ('tot liquiditeit brengen'); de hoogte ervan werd door het Hof bepaald. De normale procedure om een gevorderde prestatie te laten omzetten in een geldelijke vordering gebeurde ook voor commissarissen. Er volgde dan eis, verweer, repliek en dupliek en er werd van stukken gewisseld voor de aangewezen commissarissen. De griffier maakte een verslag hiervan in een verbaal. Vervolgens brachten de commissarissen rapport uit van de procedure voor het Hof, dat bij vonnis bepaalde of de presentatie van de gegijzelde volstond. Wanneer dit het geval was, dan ontsloeg het Hof de gegijzelde uit de gijzeling. De gegijzelde beloofde wel om opnieuw in gijzeling te komen, indien hij de geldelijke termijnen niet kon nakomen.

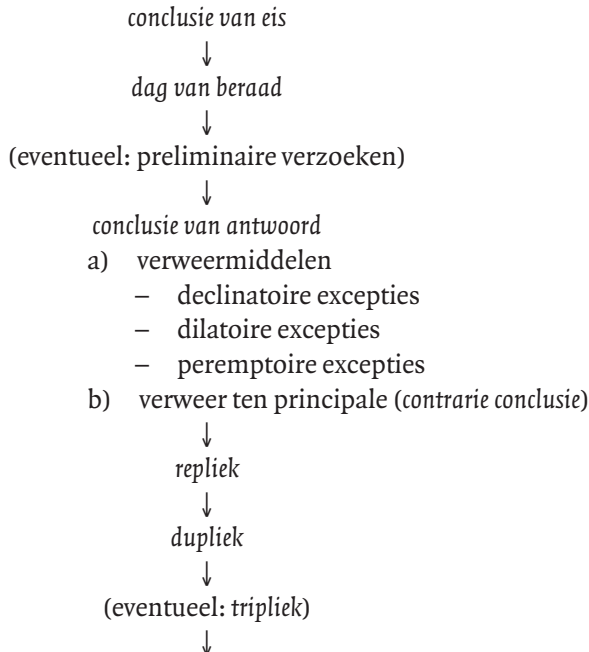
Wanneer de presentatie echter niet volstond dan *decreteerde* (uitvaardigen) het Hof de gijzeling en moest de gegijzelde binnen acht dagen in gijzeling verschijnen voor commissarissen. Ter comparitie moest hij een *acte van voldoening* leveren, waarin hij verklaarde te zullen voldoen aan het vonnis. Een belangrijk verschil tussen een gewone gijzeling en een gedecreteerde gijzeling was dat de gegijzelde in het tweede geval niet voorlopig ontslagen werd uit de gijzeling. Bovendien mocht men tegen een gedecreteerde gijzeling appel aantekenen.

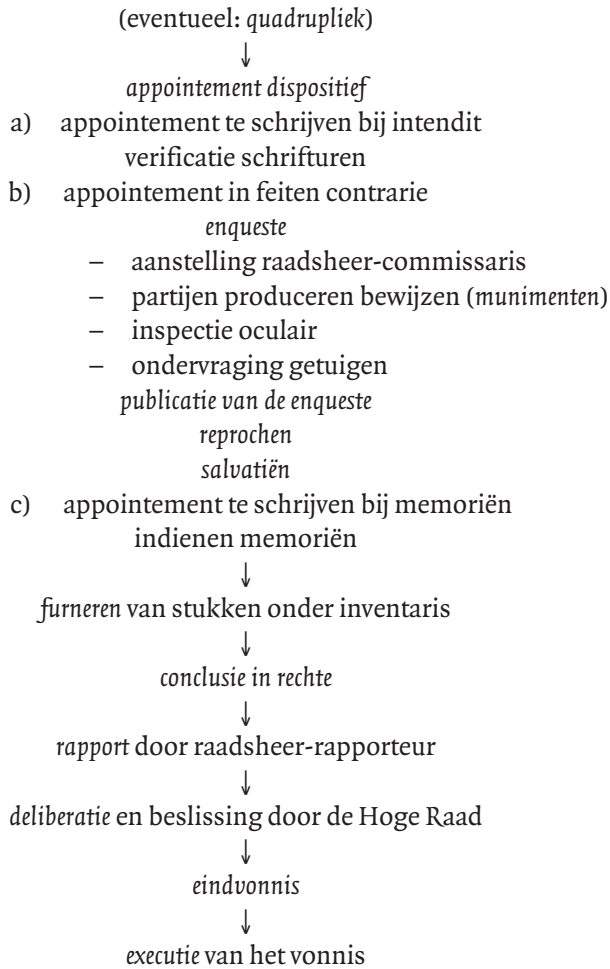
4 SCHEMA'S VAN DE CIVIELE PROCESGANG

4.1 Rolprocedure in eerste aanleg

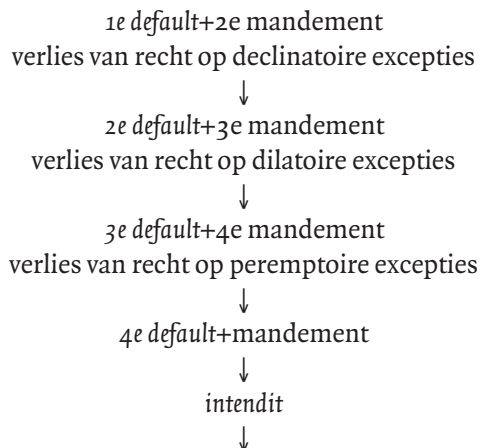

a beide partijen verschijnen op de rechtsdag

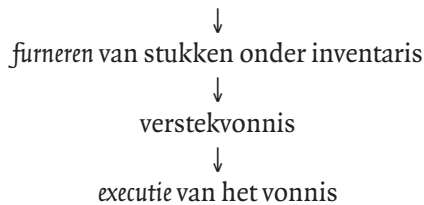

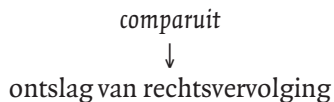
b eiser verschijnt, gedaagde niet

(na purge van default mag gedaagde op elk moment weer in het proces stappen)

c eiser verschijnt niet, gedaagde wel

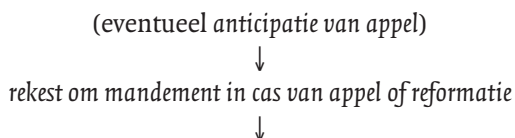

4.2 Rolprocedure in hoger beroep

a Vormen van hoger beroep

appel interjectie	reformatie
binnen tien dagen (vanaf 1579 twintig dagen) aangeven bij de rechter <i>a quo</i> dat men in beroep gaat	binnen één jaar instellen
inhibitie opschorting van het vonnis van de rechter <i>a quo</i>	geen opschorting van het vonnis van de rechter <i>a quo</i>
releveren – binnen twintig dagen – borgsom (<i>cautio</i>) van dertig pond (van 40 groten) consigneren ter griffie – indiening rekest – uitvoering mandement – dagvaarding gedaagden	geen borgsom

b Vervolg van de procedure

appointement op het rekest

- a) toewijzing van het hoger beroep ('fiat ut petitur')
(borgsom wordt teruggegeven)
- b) afwijzing van het hoger beroep ('nihil ut petitur')
(borgsom wordt opgevorderd als boete van fol appel)

mandement

- dagvaarding van de gedaagde in cas van appel of
in cas van reformatie door deurwaarder
- inthimatie van de rechters a quo
(bij appel) inhibitie van het vonnis a quo

c beide partijen verschijnen op de rechtsdag

grieven en conclusie van eis

dag van beraad

(eventueel: preliminaire verzoeken)

conclusie van antwoord

verweer ten principale (contrarie conclusie)

repliek

dupliek

appointement dispositief

furneren van stukken onder inventaris

conclusie in rechte

rapport door raadsheer-rapporteur

deliberatie en beslissing door het Hof van Holland

eindvonnis

executie van het vonnis

d eiser verschijnt, gedaagde niet

1e default+2e mandement
inhibitie van het vonnis van de vorige instantie

- 2e default+3e mandement
- verlies van recht op antwoord
 - vernietiging (*annullatie*) van het vonnis van de vorige instantie

(na *purge* van default mag gedaagde op elk moment weer in het proces stappen)

verstekvonnis

executie van het vonnis

e eiser verschijnt niet, gedaagde wel

desert verklaring van beroep

bekrachtiging van vonnis van de vorige instantie en veroordeling van appellant/
reformant tot boete van fol appel en proceskosten

5 VOORBEELD VAN EEN MONDELINGE PROCEDURE IN EERSTE AANLEG, VERVOLGENS GIJZELDAGING (PROCEDURE VOOR COMMISSARISSEN): HET PROCES HEILIGE GEESTMEESTERS VAN MOLENAARSGRAAF CONTRA TOBIAS HELMIGH EN DE ZIJNEN, 1698-1701

5.1 Inleiding en samenvatting van het proces

Als voorbeeld van een mondelinge procedure kijken we naar het proces in eerste instantie (rau actie) tussen de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf enerzijds en Tobias Helmigh en Dirk Corevaar als voogden van de minderjarige erfgenamen van wijlen Adriaan Helmigh anderzijds. Aangezien de pleidooien mondeling werden gevoerd en het rekest om mandement in deze zaak niet is overgeleverd, is de oorspronkelijke eis in het proces niet bekend. Toch is het in dit geval op grond van de sententie van het Hof van Holland wel mogelijk om te reconstrueren waar het in de zaak ongeveer om ging. Bovendien kreeg onze voorbeeldzaak nog een staartje waardoor we uiteindelijk veel meer details te weten komen over de exacte kwestie.¹

Wijlen Adriaan Helmigh had bij testament bepaald dat zijn erven twee huizen voor de armen van Molenaarsgraaf zouden laten bouwen en de inwoners van die huizen zouden voorzien van een uitkering. In zijn testament had Adriaan Helmigh tevens de lokatie ervan aangegeven. Zijn erfgenamen moesten een erf aankopen, ter grootte van ongeveer honderd roeden² ofwel ruim 1.400 vierkante meter, op de beste plaats van het dorp, tegenover de kerk en liefst gelegen tussen het huis van de molenaar en dat van Arjen Arjensz. Lammert. Tobias Helmigh en Dirk Corevaar die optraden als administrateurs van de goederen van wijlen Adriaan Helmigh en voogd van zijn minderjarige erfgenamen waren echter in gebreke gebleven om de bepalingen uit het testament naar de letter uit te voeren.

In het najaar van 1698 hadden de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf bij het Hof van Holland door middel van een rekest om mandement van

¹ De zaak is kort aangehaald in: L. Ooms, 'Een generatie Helmich nader bekeken', *Kwartaalblad van de Historische Vereniging Binnenwaard* 15:4 (1998) 106-109.

² De roede was een oppervlaktemaat, deze kon plaatselijk verschillen. De meest gebruikte was de Rijnlandse roede, die ongeveer veertien vierkante meter bedroeg.

rau actie Tobias Helmigh en de overige erfgenamen van Adriaan Helmigh gedaagd voor het Hof van Holland om hen ertoe te verplichten de bovengenoemde bepalingen in het testament van wijlen Adriaan Helmigh uit te voeren. Als geprivilegieerden – zij maakte immers deel uit van een geestelijke instelling – hadden zij het voorrecht om in eerste aanleg te mogen procederen voor het Hof van Holland. Helaas is dit rekest om mandement niet bewaard gebleven. Nadat de zaak mondeling was bepleit, spraken de raadsheren op 21 oktober 1698 een vonnis uit in het voordeel van eisers en maanden Tobias Helmigh en de zijnen de huizen te bouwen conform de bepalingen in het testament en de uitkeringen aan de aangewezen armen te regelen.

Maar driekwart jaar later treffen we deze kwestie opnieuw aan, toen bleek dat Tobias Helmigh en de zijnen nog altijd geen gehoor hadden gegeven aan het vonnis van het Hof van Holland. Ondertussen hadden de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf een nieuw rekest om mandement aan het Hof gericht waarin zij verzochten om gijzeling van Tobias Helmigh en de zijnen. Met die gijzeling wilden zij bereiken dat deze laatsten alsnog het vonnis van het Hof van 21 oktober 1698 zouden uitvoeren. Na de gebruikelijke verschijning voor commissarissen decreteerde het Hof op 17 maart 1701 de gijzeling van Tobias Helmigh en de zijnen totdat ze alle bepalingen van het testament van Adriaan Helmigh hadden uitgevoerd.

5.2 Mondelinge procedure

Net als alle andere civiele procedures begon ook een mondelinge procedure met het indienen van een rekest om mandement door eiser. Maar zoals gezegd is het rekest om mandement van rau actie van de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf niet terug te vinden in het archief van het Hof van Holland. Vermoedelijk zullen zij begin september 1698 hun rekest hebben ingediend en hebben de raadsheeren-commissaris die het in behandeling hadden genomen eind september positief beschikt op het rekest. Overigens zijn de namen van raadsheren-commissaris die de rol waarnamen op het moment dat het rekest was binnengekomen ook te achterhalen wanneer het rekest zelf niet meer voorhanden is. In de quaetclappen, waarin de griffier de beslissingen van de raadsheren noteerde, vermeldde hij namelijk ook altijd apart de commissarissen ter rol. Dit was van belang omdat met oog op een objectieve oordeelsvinding de raadsheer die als rapporteur in de zaak optrad niet commissaris in dezelfde zaak mocht zijn geweest. In de quaetclappen kunnen we dus nagaan dat mr. Jacob Vallensis en mr. Paulus Andreas van der Meulen het rekest van de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf hadden behandeld.³

Nadat zij het rekest hadden ingewilligd had procureur Adriaan van Sterrevelt, die namens eisers optrad, de zaak op de ordinaris rol aangemeld. Meestal zat er een kleine maand tussen de beschikking op het rekest en het voor de eerste keer verschijnen van een zaak op de rol.

5.2.1 Pleidooi

De zaak komen we voor het eerst tegen op de rol op 21 oktober 1698, toen de partijen kwamen pleiten. Omdat de zaak meteen op dezelfde dag was voldongen, zoals gebruikelijk was bij een mondelinge procedure, tekende de griffier hem zowel op de ordinaris als op de extra-ordinaris rol aan.

‘Pleydoije

Sterrevelt, staet mede in d’ ex[traordinar]is rolle.⁴

Diaconen en[de] Armm[eeste]rs van Molenaersgraef, imp[etrante]n van mandement van r[au] a[ctie] CONTRA de erfgenamen van Tobias Helmich, in zijn leven procureur van [de] Gecommitteerde Raden, ged[aeghde]ns te pleijten volgens den appointementen van den Rade.’⁵

Inderdaad vinden we de mededeling ook terug in de extra-ordinaris rol:

‘Pleydoije

Sterrevelt

Diaconen en[de] Armm[eeste]rs van Molenaersgraeff, imp[etrante]n van mandement van r[au] a[ctie] CONTRA de erfgenamen van Thobias Helmich, in zijn leven procureur voor de Gecommitteerde Raden, ged[aeghde]ns te pleijten volgens den appointementen van den Hove.

Bepleyt d[en] 21 oktober 1698.

D’Heeren praeses, Fagel, Munter, Keetlaer, Cau, en Slicher.’⁶

Vanaf 1655 was er bij het Hof ook een pleitrol waarop de voldongen zaken werden ingeschreven. Hierin schreef de griffier de pleidooien over die de partijen hadden gevoerd. Zaken die echter mondeling waren gevoerd, schreef hij in principe niet in op deze rol.⁷ Een vermelding op de ordinaris en extra-ordinaris rol volstond.

Na de pleidooien konden de partijen overgaan tot het furneren van stukken onder inventaris. Het is onduidelijk of beide partijen een proceszak ter furnerkamer hebben ingeleverd. Uit het register van gelichte zakken blijkt namelijk alleen dat impletranten stukken hadden gefurneerd.

5.2.2 Eindvonnis

Nu de zaak voldongen was, kon het Hof zijn vonnis wijzen. De raadsheren beschikten immers over voldoende elementen, namelijk de pleidooien en de stukken van impletranten, om een oordeel te vellen. Zoals vaak het geval was in een mondelinge procedure, namen de raadsheren nog dezelfde dag een beslissing, nu in het voor-

3 NA, HvH inv.nr. 5764: 21.10.1698.

4 Onderstreept in het origineel.

5 Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 31.10.1698. In de transcripties zijn afkortingen tussen vierkante haken opgelost. Alleen vanzelfsprekende afkortingen als mr., voors., voorn., etc. zijn zo gelaten.

6 Extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4021: 21.10.1698.

deel van eiser. In de quaetclappen noteerde de griffier kort hun beslissing. De raads-heren veroordeelden Tobias Helmigh en de zijnen ('cum suis') tot het naleven van de bepalingen in het testament, namelijk het bouwen van de huizen en stipt ('punctueel') betalen van de uitkeringen ('uijtreyckinge') zoals dat verder uitgebreid in de sententie stond ('prout in sententia ibiq[ue] latius').

D'Heeren		Pleijdoije
Fagel		
Munter	rp.	Diaconen en H[eilige] Geest Armm[eeste]rs
Keetlaer		van Molenaersgraef imp[etrant]en in r[au]
Cau		a[ctie]
en		Sterrevelt <i>pro deo</i>
Slicher		Ruijl CONTRA xxxvi s.
		Thobias Helmich cum suis ged[aagde]ns

van [der] Meulen
Vallensis

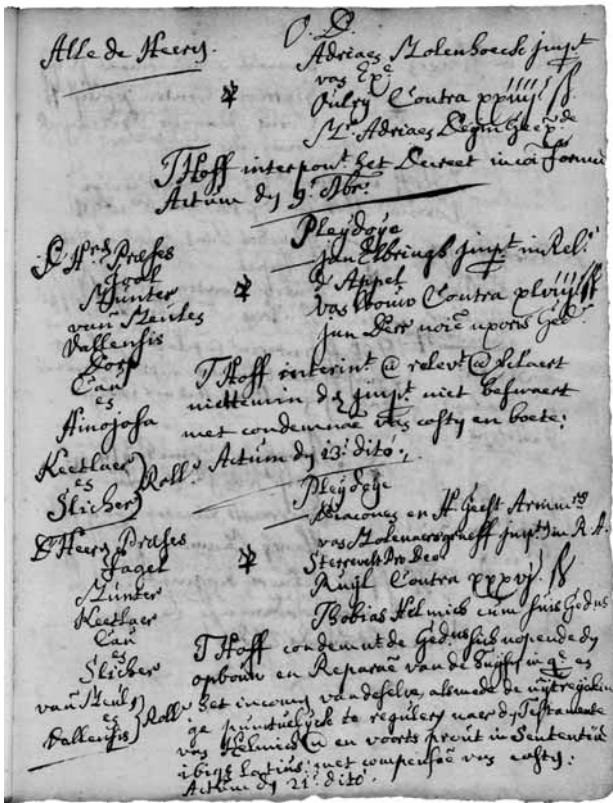
} Rolle 't Hoff condemn[eer]t de ged[aagde]ns cum suis nopende d[en] opbouw en repara[ti]e van de huijsen in q[uesti]e en het inco-
men van deselve, alsmede de uijtreyckinge punctueel te regu-
leren naer den testamente van Helmich etc. en voorts prout in
sententia ibiq[ue] latius met compensa[ti]e van kosten.
Actum den 21^e dito [oktober].⁸

Verder noteerde de griffier rechts in de marge dat het rapportgeld (36 stuivers) was betaald. Dit gaf hij tevens aan met een rp-afkortingsteken links van de partijnamen. Het eindvonnis in een proces werd niet altijd uitgesproken (gepronuncieerd) op dezelfde dag als de beslissing van het Hof. Het moment waarop de sententie werd gepronuncieerd hing namelijk onder andere af van de vraag of het rapportgeld was betaald.

In ons voorbeeld werd het vonnis pas tien dagen later gepronuncieerd. Vermoedelijk was het rapportgeld niet onmiddellijk betaald. In de marge van de sententie noteerde de griffier dat behalve het rapportgeld ook het zegel (4 stuivers) was betaald door gedaagden. Voor de specifieke bepalingen van het testament van Adriaan Helmigh die gedaagden moesten naleven, werd in de sententie verder verwezen naar het mandement ('venue-en-court').

Sterrevelt. pro deo voor d'imp[etrant]en ende Van Ruijl, voor de ged[aagde]ns	Diaconen ende H[eilige] Geestmeesters tot Molenaersgraeff, impetranten. CONTRA Thomas Helmigh, ende Anthonij Helmigh, cum suis soo sij procederen, gedaeghdens.
Voor de imp[etrante]n	In der saecke hangende voor den Hove van Hollandt,

7 Onze zaak komt dan ook niet voor in de pleitrol, NA, HvH inv.nr. 1770.
8 Quaetclap: NA, HvH inv.nr. 5764: 21.10.1698.

Afb. 19 Aantekening in de zaak van de Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf tegen Tobias Helmigh en de zijnen in de quaetclap op 21 oktober 1698.

pro deo
en
voor de ged[aeghde]ns op een
zeg[el] van 4 s[tuivers] als het
rapport betaelt hebbende.

tusschen Diaconen ende H[eilige] Geestmeesters tot Molenaers
graeff, impetranten van mandament van rau actie ter eenre,
ende Thomas Helmigh, Anthonij Helmigh, bailliuw van Block-
landt, Abraham Janss. Prins, als in huwelyck gehadt heb-
bende Aeltje Theunis tot Peursum, ende Dirck Aertss., als
in huwelyck hebbende Jannetje Dircx, erffgenamen van wij-
len Adriaen Helmigh, voor hunselven, ende intervenierende,
ende de saecke aennemende voor m[eeste]r Willem van
Brandtwijck, heere van Blocklandt, gedaeghdens in 't voorsz.
cas, ende intervenienten, ter anderen sijde.

Die in 't Collegie van den Raede mondelinge was bepleijt.

t Voorsz. Hoff met rijpe deliberatie van raede deurgesien, ende overgewogen hebbende alle 'tgunt ter materie dienende is, doende recht in den naem, ende van wegen de hoge overigheijt, ende graeffelijckheijt van Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt. Condemneert de gedaeghdens ende intervenienten sigh nopende den opbouw ende reparatien van de huijsen in 't venuencourt gemelt, ende het incomen van deselve, alsmede de uijtrejckinge aen de persoonen die daerinne sullen woonen, punctuelijck te reguleren naer den testament mede in

199

Herrevelt.
Bro Ddo. voordijngte
and

Van Ruyll.
voor de Gede

Diaconen ende H: Geeft
meesters tot Molschabro
graef, jngptrauten.

Contra

Thomas Helmigh, ende
Antonijs Helmigh, cume
fins so sij procederen;
gedieghoud.

door de jngte
Bro Ddo.

door de Gede
op een d'g. van 18
als niet te g'p
oetniet te g'p

In der Saecke hangende voor
den Hove van Hollandt tusschen
Diaconen ende H: ^{cume} seftmeesters
van tot Molschabro graef, jngptrau-
ten van Moutant van can act
tor vours; ende Thomas Helmigh,
Antonijs Helmigh, Baillins van
Flootlandt, Abraham Jans Rinc,
als in g'welycke geest. 1688 ende
1689. Ende in de tot Benschim, ende
Dietrich Stort, als in g'welycke
1688 ende 1689. Ende in de tot Benschim,
nam en van wijlen Adriaen
Helmigh, voorgein Helven, ende
Johannes vander Ende, ende Dofad
comen ende voor M: Willen
van Brandt wijk, Gede van

q Sententie: NA, HvH inv.nr. 868 nr. 11q: 31.10.16q8.

5.2.3 Lichten van de proceszakken

Meteen na het pronunciëren van de sententie haalden de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf hun proceszak op in de furneerkamer. In het register van gelichte proceszakken werd hiervan aantekening gemaakt.

Geligt de sack met stucken van Diaconen en H[eijlige] Geest Armm[eeste]rs van Mole-naergraaff, imp[etran]ten in cas van r[au] a[ctie] contra Tobias Helmigh cum suis ged[aagde]ns. Actum Hage den 31 october 1698.

F. Muller, clercq van p[rocedureu]r Sterrevelt, 1698.¹⁰

Vermoedelijk hadden Tobias Helmigh en de zijnen geen proceszak ingeleverd ter furneerkamer. In het register van gelichte zakken is hiervan in ieder geval geen aantekening gemaakt.

5.3 Procedure voor commissarissen: gijzeldaging

Ruim zeven maanden later bleek dat de erfgenamen van Adriaan Helmigh nog altijd niet hadden voldaan aan het vonnis van het Hof van Holland. De diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf meldden zich daarom opnieuw bij het Hof aan om Tobias Helmigh en de zijnen ertoe te verplichten gehoor te geven aan het vonnis van het Hof. Omdat het in deze zaak ging om de uitvoering van bepaalde handelingen, stelden eisers een procedure in cas van gijzeling in. Dit betekende dat wanneer het Hof het rekest om mandement van gijzeling toewees, de tegenpartij van wie werd verlangd dat zij een bepaalde actie ondernam, in de Casteleinie van het Hof of een aangewezen herberg in gijzeling ging totdat de gevraagde handeling was uitgevoerd. Wanneer het ging om geld of goederen kon men in cas van arrest procederen; bij toewijzing van een rekest om mandement van arrest werd beslag (arrest) gelegd op het geld of de goederen in kwestie, zoals in de casus Tinneback en Schalcken contra Slingerlant (zie hoofdstuk 8).

5.3.1 Het instellen van de procedure

Vermoedelijk begin juni 1699 dienden de diakenen en Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf een rekest om mandement van gijzeling in bij het Hof van Holland. Het rekest zelf is niet bewaard gebleven. Voor een voorbeeldrekest wordt daarom verwezen naar paragraaf 6.3 en 8.2.

De zaak werd voor het eerst ingeschreven op de extra-ordinaris rol van 22 juni 1699, nadat het Hof het rekest had toegewezen en Tobias Helmigh en de zijnen door een deurwaarder waren gedaagd in cas van gijzeling.

¹⁰ Register van gelichte zakken: NA, HvH 5920: procureur Adriaan van Sterrevelt, 31.10.1698.

Afb. 21 Aantekening in de extra-ordinaris rol van 22 juni 1699 in de zaak van de Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf tegen Tobias Helmigh en de zijnen.

[illegible]

Pro deo

Diaconen ende Heijlige Geestmeesters tot Molenaergraeff, imp[etran]ten van gijselingh
CONTRA Thomas Helmigh, Anthonij Helmigh, bailliuw van Blocklant, Abraham Jans.
Prins, als in huwel[ijck] gehad hebben[de] Aeltje Theunis tot Peursum, ende Dirck Aert-
se, als in huwel[ijck] hebbende Jannetje Dirckx, erffgenamen van wijlen Adriaen Helmigh,
voor hunselven, ende intervenier[ende], en[de] de sake aennemende voor mr. Willem van
Brantwijck, heere van Blocklandt, gegijseldens op een peijne van ses car[olus] g[ulden]s,
default te begeren.

[24 junij 1699]¹¹

't Hof def[aul]t etc. en voor 't profijt van dien een andere gijse-
ling met apprehensie *salvo purge ad octo*.

2^e julij 1699

Ruijl purgeren[de] 't default versoekt op de deugdelijkh[eijd] of ondeugdelijkh[eijd] der gijsel[ingh] te compareren voor de Hee[re]n Keetlaar en Vallensis als commiss[arissen].

't Hof gehooft Sterrevelt ord[onneer]t op morgen.

11 Tussengevoegd.

12 Extra ordinarius rol: NA, HvH inv.nr. 4021: 22.06.1699.

Op de rol lezen we dat er op 24 juni niemand namens de tegenpartij voor de commissarissen ter rol was verschenen. Procureur Van Sterrevelt verzocht daarom namens eisers verstek (*default*) en een tweede daging na acht dagen (*ad octo*). Een week later kwam procureur J. van Ruyll om het verstek te zuiveren (*purgeren*) en om comparitie voor commissarissen te verzoeken, zodat zij zouden kunnen oordelen of de verzochte gijzeling terecht ('deugdelijk') was. Van Sterrevelt ging hiermee akkoord en het Hof beval de partijen om de volgende dag ('op morgen') te verschijnen voor de commissarissen mr. François Keetlaer en mr. Jacob Vallensis. Dat deze laatste als commissaris ter rol was opgetreden in de eerdere zaak in rau actie tussen beide partijen was ogenschijnlijk geen probleem. Kennelijk zag men beide zaken als gescheiden acties en vormde de mogelijke partijdigheid geen principieel bezwaar. In ieder geval betekent dit dat Tobias Helmigh en de zijnen zich als gegijzelden hadden aangemeld bij de Casteleinie.

5.3.2 Minuut-verbaal

Het verslag van een comparitie voor commissarissen vindt men normaal gesproken terug in de verbalen. Inderdaad is op 3 juli 1699 een minuut-verbaal van de gijzeldaging bewaard gebleven. In het verbaal noteerde de griffier van het Hof van Holland, mr. Simon Rosenboom, de conclusies van eis, verweer, repliek en dupliek van de partijen, volgens het gebruikelijke formulier voor procedures van gijzeling. Voor elke soort procedure was een apart formulier voorgeschreven en er waren handboeken met voorbeeldformulieren voorhanden.¹³ Het verbaal in ons voorbeeld is een vrij lijvig document met kopieën van de conclusies van eis, verweer, repliek en dupliek, dat hier verkort wordt weergegeven om een indruk te geven van hoe zo'n stuk werd opgesteld.

Pro deo Uijt kragte van seecker app[ointemen]t van de Hoove van Holl[an]t in dato des 2 july 1699 sijn op huijden den 3 july daeraenvolgende voor ons François Keetlaer en Jacob Vallensis raede in de gem[elte] Hoove voor sake als commiss[ariss]en hebbende rol, adj[unc]t mr. Simon Rosenboom, h[ooft]t griffier van deselve Hoove gecomp[areer]t Adriaen van Sterrevelt als proc[ureu]r van de Diaconen en Heijlige Geest Armm[ees]te]rs van Molenaersgraef, geadsisteert met mr. Reger Thirens sijnen adv[ocaa]t ter eenre, ende Johan van Ruijll als proc[ureu]r van Tobias Helmigh, en Dirck Corevaer als gesurrogeerde voogden over de minderjarige erfgen[amen] van wijle Adriaen Helmigh, en administrateurs ov[er] de naergelaten goederen van den [comparer]ende Helmigh gegijseldens, geadsis[teer]t met mr. Alexander Edenbeurgh sijnen adv[ocaa]t ter andere sijde.
De [comparer]ende Sterrevelt fiat insertie A.
De [comparer]ende Ruijll B.
De [comparer]ende Sterrevelt C.
De [comparer]ende Ruijll D.

¹³ Voor het Hof van Holland was W. van Alphen's *Papegay*, ofte *Formulier-Boeck*, waarvan verschillende gewijzigde drukken werden vervaardigd, het belangrijkste. Zie voor de formulieren voor de nodige stukken en verbalen in gijzelprocedures bijvoorbeeld *Nieuw verbeterde en vermeerderde Papegay*, ofte *Formulier-Boeck* ('s-Gravenhage 1649) 355-375.

En sijn de [comparer]ende proc[ureu]rs verdragen binnen 14 dagen te wisselen van invent[aris] en stucken binnen 14 dagen daernaer deselve te leveren onder ons com[missarissen] op pene van versteecken en dat regt sal worden gedaen, of diegene welcke bevonden sullen werden geleverd te sijn, werdende middelerwijle der gegijseldens ontslagen uijt de gijselingh, dog soo sij in gebreecke mogten blijven haer termijn te voldoen, sullen sij nae gedaene ins[ertie] gehouden wesen wederom in gijselingh te compareeren.

A

[Eis]

Den voorn[noemd]e Sterrevelt eijsch doende concludeerde tot decretatie van de gedane gijselingh en dat de gegijz[elde]ns sullen werden gecondemnerd gijselingh te houden tot dat sij sullen hebben voldaan en naargecomen den inhoud van de sententie van desen Hove in dato den 31^{en} octob[ris] 1698 uijt crachte van [de] welke sij gegijs[el]t sijn en sulx totdat sij gegijs[elde]ns sich nopende den opbouw en reparatie van de huijsen ten processe gemelt, en het incoomen van deselve alsmede den uijtreyckinge van de personen die daerinne sullen woonen, puntuelijk sullen hebben gereguleert naer den testamente mede breder ten processe geroert, mitsgaders aen den armen bij denselven testamene gedesign[eer]t, voor sooveel ieder van hem gegijs[el]dens aengaet, vergoet de schaden en interessen door het niet naercomen van de gemelten testamente albereijts geleden ende nogh te lijden *cum expensis* ofte tot andere etc.

B

[Antwoord]

De voornoemde Ruijll dede seggen dat de gegijseldens niet alleen bereijt en gewillig waeren te voldoen en naer te comen den inhouden van [de] sententie bij eijsch gemelt maer dat sij de voldoeninge van dien reets hadden beginnen werkstellig te maken

(...)

susterende met de voorsz. presenta[tie] te mogen volstaen en dat sulx bij desen Hove sal werden verclaert bij refuijs en onder beneficte van [de] voorsz. presentatie antwoordende concludeerde ten fine van niet ontfanckel[ijk] en dat de imp[etranten] haren eerderen ofte anderen eijs en concl[usi]e in gijselinge gedaen en[de] genomen dal werden ontseijt en sij gecond[emneer]t de voorsz. gijseling voor sooveel die verders ofte andere is gedaen cost en schadeloos af te doen met interdictie van gelijke meer te doen *cum exp[ensis]* ofte tot anderen etc.

C

[Repliek]

Waerjegens den voorn. Sterrevelt dede seggen dat de sententie van desen Hove uijt crachte van [den] welke de gegijs[el]dens gegijselt sijn is in dato den 31^e octob[ris] 1698 sonder dat de geg[ijsel]dens 'tsedert die tijt immers voort doen van dese executie een begin hebben gemaect om deselve te voldoen; dat daerenboven de woorden van [den] testamente van Adriaen Helmich uijtdruckel[ijk] medebrengen dat

(...)

susterende met de voorsz. presentatie te mogen volstaen en dat sulx sal werden v[er]claert bij refuijs en onder beneficte van dien refuserende den gegijs[el]dens presentatie als captieus en insuffisant, persisterde voor repl[icq], maeckende als noch eijsch van costen ofte tot anderen etc.

D

[Dupliek]

De voorn. Ruijll, omme alle gevougs wille doende naeder presentatie verclaerde boven de presentatie bij hem bereijts geda[en] mede noch tevreden te sijn voor

(...)

susterende met de voorsz. respective gedane presentatien te mogen volstaen, en dat sulcx bij desen Hove sal werden verclaert, bij refuijs en onder beneficie van [de]selve refuserende de contrapresentatie van de imp[etran]ten soo die is leggende als captieus en insuffisant, persisterde voor duplijcq.¹⁴

In zijn conclusie van eis verzocht Van Sterrevelt dat het Hof de gijzeling van Tobias Helmigh en de zijnen zou uitroepen (*decreteren*) omdat zij volgens hem nog niet hadden voldaan aan de bepalingen van het testament van Adriaan Helmigh. Van Ruyll antwoordde hierop namens verweerders dat zij begonnen waren met de bouw van de bedoelde huizen en dat zij al de nodige aandelen (*effecten*) hadden aangekocht om de uitkeringen te kunnen uitbetalen. Hij concludeerde aldus dat de gijzeling niet nodig was. Van Sterrevelt repliceerde dat verweerders weliswaar begonnen waren het testament uit te voeren, maar dat zij dat niet strikt conform specifieke bepalingen van het testament hadden gedaan. Het ging hier onder andere om de precieze plaats van de te bouwen huizen. Hij persisterde dus voor repliek en herhaalde zijn eis. Van Ruyll persisterde vervolgens voor dupliek en bleef bij zijn antwoord. Ter zitting voor commissarissen kwamen de partijen overeen dat zij binnen veertien dagen stukken onder inventaris zouden furneren zodat de commissarissen zich konden uitspreken over de eis van gijzeling. De gegijzelden werden vervolgens zoals gebruikelijk voorlopig ontslagen uit de gijzeling.

5.3.3 *Decreteren van de gijzeling*

Hierna verliezen we tijdelijk het spoor van deze zaak. Pas een jaar later verschijnt de zaak opnieuw op de extra-ordinaris rol. Op 13 juli 1700 verschenen de procureurs weer voor het Hof: Van Sterrevelt verzocht Van Ruyll aan zijn cliënten mede te delen dat zij binnen acht dagen in gijzeling moesten komen.¹⁵ Tien dagen later verzocht Van Sterrevelt verstek tegen hen, omdat zij niet waren verschenen, en hij verzocht opnieuw om gijzeling. Na het zomerreces, op 16 september 1700, kwamen verweerders om het default te zuiveren (*purgeren*).¹⁶

Opnieuw volgde een lange stilte in de zaak. We komen een half jaar later de zaak weer tegen, toen het Hof van Holland zijn oordeel uitsprak. Op 17 maart 1701 noteerde de griffier de beslissing van de raadsheren in de quaetclappen: zij besloten in het voordeel van eiser en decreteerde de verzochte gijzeling.¹⁷ Dit maal hadden de partijen het rapportgeld van 48 stuivers vrijwel onmiddellijk betaald, want een dag later werd ook de sententie gepronuncieerd.

¹⁴ Minuut verbaal: NA, HvH inv.nr. 1576: 03.07.1699.

¹⁵ Extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4022: 13.07.1699.

¹⁶ Extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4022: 23.07.1700.

¹⁷ Quaetclap: NA, HvH inv.nr. 5764: 17.03.1701.

Afb. 22 Eerste blad van het verbaal van de comparitie voor commissarissen op 3 juli 1699 in de zaak van de Heilige Geestmeesters van Molenaarsgraaf tegen Tobias Helmigh en de zijnen.

Probe

Sterrevelt
Proc[ureu]r

Diaconen en H[eilige] Geest Armmeesters van Molenaersgraeff,
impetranten CONTRA
Thobias Helmigh ende Dirck Coorevaer, soo sij procederen
gegijseldens.

Pro Deo

Op te differenten geresen voor den Hove van Hollandt tusschen Diaconen en Heijlige Geest Armmeesters van Molenaersgraeff, impetranten in cas van gijseling, ter eenre, ende Thobias Helmigh ende Dirck Coorevaer, als gesurrogeerde vooghden over de minderjarige erfgenamen van wijlen Adriaen Helmigh, ende administrateurs over de nagelaten goederen van den selven Adriaen Helmigh gegijseldens, ter anderen sijde.

'tVoorsz. Hoff gehoorst het rapport van de commissarissen daervoren de voorn. parthijen gecompareert sijn geweest, gezien haer proces verbael, met de andere stucken ende munimenten onder hen luiden geëxibeert; decreteert de gedaene gijseling, condemneert de gegijseldens gijseling te houden tot dat sij sullen hebben voldaan en naegecomen den inhouden van de sententie van desen Hove in dato den xxxi october xvi h[ondert] acht

Johan Van Ruyll.
Procureur

N° 1701.

Geligt bij mij ondergeteene als Clercq vande
procureur Ruyll. de sal met Huilken van Jacob
Munet Semiquet en Soen, get. in cas d'appel Conha
David en Abraham Munet de mende, imp. Actum
den 10. maart 1701.

J. Van Campen
1701

Vog geligt bij mij ondergeteene als Clercq vande
procureur Ruyll. de sal met Huilken van Tobias
Zelwig, Elms, gegijseldens Conha Diagonen en
Armin van Nelewaalgraaff, imp. Item de
sal van de wed. en Godebouten van Michiel
Magerus, imp. in 2. a. Conha W. Johan Jooff
get. Actum den 10. maart 1701.

J. Van Campen
1701

Vog geligt bij mij onderget. als Clercq vande
proc. Ruyll. de sal met Huilken van mi Jacob van
Zaenen, verso. in 2. a. Conha Diagonen van
Spreywege, Dist. Actum den 22. juni 1701.

J. Van Campen
1701

Vog geligt bij mij onderget. als Clercq vande
proc. Ruyll. de sal met Huilken van mi Jacob van
Zaenen, verso. in 2. a. Conha Diagonen van
Spreywege, Dist. Actum den 22. juni 1701.

J. Van Campen
1701

Vog geligt de sal met Huilken van Maria
vrijvrou, get. in cas d'appel Conha 100 den
100000, 100000, 100000, imp. Actum den 22.
novemb. 1701.

J. Van Campen
1701

Vog geligt de sal met Huilken van Hendrik
Magerus, verso. in 2. a. Conha 100 den
100000, 100000, 100000, imp. Actum den 22.
novemb. 1701.

J. Van Campen
1701

Afb. 23 Aantekening in het register van gelichte zaken dat na afloop van het proces op 18 maart 1701 de proceszak van Tobias Helmigh en de zijnen was opgehaald.

en 'negentigh, uijt crachte van dewelcke sij gegijselt sijn, en sulcx tot dat sij gegijseldens sijn nopende den opbouw en reparatie van de huijsen breder ten processe vermeldt ende het incomen van deselve, alsmede de uijt-reijckinge aen de persoonen die daerin sullen woonen, punctuelijck sullen hebben gereguleert nae den testamente mede breder ten processe geroert, mitsgaders aen den armen bij denselven testamente gedesigneert, voor soo veel ijeder van hun gegijseldens aengaet, vergoedt de schade ende interessen, door het niet naecomen van den gemelten testamente al bereijts geleden en nog te lijden, ende condemneert de gegijseldens in de kosten van desen differente, tot tauxatie ende moderatie van den voors. Hove.

Gedaen in Den Haage bij de heeren ende meesters Frederick Sluijsen, heer van Ter Horst, Praesident, François Keetlaer, Paul Andreas van der Meulen, Jacob Vallensis, Charles Philips van Dorp, Anthonis Slicher, en Frederick Rosenboom, raedtsluijden van Hollandt, ende geprononceert den xviien maert seventien hondert en een.¹⁸

18 Sententie: NA, HvH inv.nr. 875 nr. 30: 18.03.1701.

Niet alleen moesten verweerders in gijzeling gaan totdat zij het vonnis van 31 oktober 1698 naar de letter zouden hebben uitgevoerd, maar zij werden tevens veroordeeld tot het betalen van de kosten van het proces.

5.4 Einde van het proces

De procureur van gegijzelden haalde nog dezelfde dag hun proceszak op bij de furerkamer.

Nog geligt bij mij ondergeschreven [J. van Campen, 1701], als clerq van de procureur Ruijll, de sak met stukken van Tobias Helmig cum s[uis] gegijseldens contra diaconen en armm[eester]s van Molenaergraeff, imp[etran]ten (...) Actum den 18^e maart 1701.¹⁹

Eisers lieten een dag later, op 19 maart 1701, hun proceszak lichten.

Diaconen en H[eijlige] Geestarmen van Molenaergraeff, imp[etran]ten van gijselinge CONTRA Thomas Helmich cum s[uis] gegijseldens, den 19en maert 1701.²⁰

¹⁹ Register van gelichte zakken: NA, HvH 5921: procureur Johan van Ruijll, 18.03.1701.

²⁰ Register van gelichte zakken: NA, HvH 5921: procureur Adriaan van Sterrevelt, 19.03.1701.

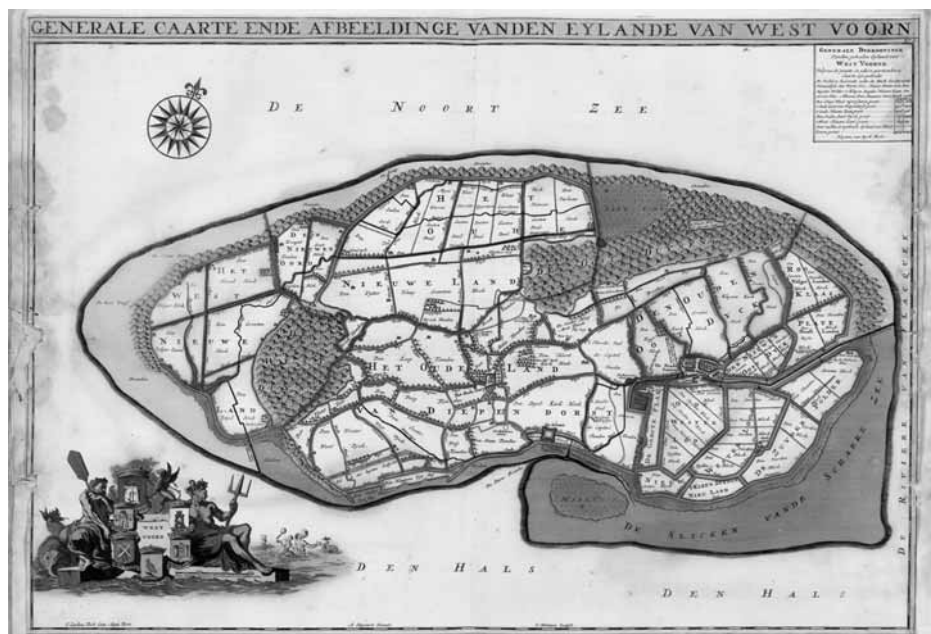
6 VIER PROCESSEN ROND DE VERKOOP VAN HET HUIS GENAAMD ‘ZEEZICHT’ OP GOEDEREDE: VOOR- BEELDEN VAN PROCEDURES IN CAS PENAAL, IN CAS VAN ARREST, WILLIGE CONDEMNATIE EN VAN EEN COMMUNICATOIR PROCES, 1697-1701

6.1 Voorgeschiedenis en korte samenvatting van de vier procedures

Als voorbeelden dienen hier vier korte procedures die allemaal te maken hadden met de verkoop van een huis genaamd ‘Zeezicht’, gelegen op het eiland Goedereede in het dorp Oud-Oostdijk. Deze vier voorbeelden laten vooral zien hoe een op zich redelijk eenvoudige kwestie tot veel juridische stappen kon leiden. Bovendien is de reconstructie van de processen niet eenvoudig omdat afgezien van hiaten in het archief van het Hof ook blijkt dat de administratie bij het Hof van Holland niet altijd even secuur gebeurde.

In het voorjaar van 1697 hadden Abraham van der Schalcken en Reinier Tinneback bij een publieke veiling in de Casteleynie voor 6.800 gulden het huis genaamd ‘Zeezicht’ gekocht, dat voorheen eigendom was geweest van mr. Pieter Baldeus en gelegen was op het eiland Goedereede. In overeenstemming met de voorwaarden van het koopcontract hadden Van der Schalcken en Tinneback een derde van de koopsom bij het sluiten van de koopovereenkomst betaald; de rest van het bedrag zouden zij op 3 mei 1697 en 1698 overmaken. Ondertussen had Cornelis van Slingerlant echter de koop van het huis Zeezicht met al het bijhorende vee en goed genaast. Naasten betekent in bezit nemen of gebruik maken van het recht om in de plaats van de kopers te komen bij de verkoop van een onroerende zaak.

Maar Van der Schalcken en Tinneback hadden vervolgens daarover een procedure in cas penaal ingesteld voor het Hof van Holland, omdat zij wilden voorkomen dat Slingerlant het huis in bezit nam. Tot een vonnis kwam het echter niet in deze eerste zaak, want de partijen kwamen spoedig tot een minnelijke schikking. In het akkoord dat zij op 27 oktober 1697 voor de Rotterdamse notaris Cornelis de Haesen passeerden, waren partijen overeengekomen dat Slingerlant de koop zou overnemen en dus de nieuwe eigenaar van het huis zou zijn. Voorwaarden waren dat hij Van der Schalcke en Tinneback zou vergoeden voor het vee en overige goed (‘haaf’) en de opbrengsten (‘vruchten’) ervan, en dat hij voorts nog duizend plus achthonderd gulden zou betalen voor overige kosten en moeite.

Afb. 24 Kaart van West-Voorne getiteld 'Generale kaart ende afbeelding van den eylande van West Voorn', ets van Jan van Luycken, ongedateerd [1698]. Afkomstig uit het Kaartboek Voorne.

In mei 1698 stelden Van der Schalcken en Tinneback een tweede procedure in tegen Slingerlant, dit maal in cas van arrest, omdat hij niet alle bepalingen van het akkoord was nagekomen. Hoewel hij in overeenstemming met het akkoord de duizend gulden binnen de gestelde termijn had overgemaakt aan Van der Schalcken en Tinneback, had hij de andere delen van de koopsom en overige bedragen, die hij volgens het akkoord binnen een week moest betalen, nog altijd niet uitgekeerd. In hun rekest om mandement vroegen supplianten om al het vee en goed in beslag (arrest) te nemen en Slingerlant en zijn gezin uit het huis Zeezicht te zetten ('delogeren') en het recht van naasting te annuleren. Ook in deze procedure kwam het niet tot een vonnis, omdat de partijen tot een nieuwe schikking kwamen. Zij kwamen overeen dat Van der Schalcken en Tinneback behoorlijke overdracht van de woning en landerijen aan Slingerlant zouden doen op 7 augustus, en dat deze laatste de koopsom van 6.800 (inclusief het rantsoen of opgeld waarmee de huur werd afgekocht) zou overmaken aan Pieter Baldeus, zoals in het koopcontract stond. Na hun comparitie voor commissarissen op 24 juli 1698 lieten zij hun akkoord bekrachtigen als willige condemnatie.

Toch was hiermee de kwestie nog niet afgedaan. Uit de rol kunnen we afleiden dat supplianten in september 1698 een rekest om mandement van gijzeling hadden verzocht om Slingerlant te dwingen de willige condemnatie na te komen,¹ maar hierna verliezen we tijdelijk het spoor van de zaak.

¹ Extra ordinarius rol: NA, HvH inv.nr. 4020: 08.09.1698.

Na bijna een halfjaar stilte komen we de partijen in februari 1699 weer tegen. Voor zover uit de registers valt af te leiden, had Slingerlant de bepalingen van de willige condemnatie grotendeels opgevolgd, maar Van der Schalcken en Tinneback dienden opnieuw een klacht in bij het Hof van Holland omdat hij tegen de afspraak in de vruchten van het in beslag genomen vee en goed zou hebben verkocht. Daarom hadden Van der Schalcken en Tinneback opnieuw een eis in cas penaal ingesteld om reparatie van attentaten (namelijk hetgeen wat tegen rechterlijk gebod was gedaan) te verkrijgen. In de rollen vernemen we dat de partijen in maart 1700 wederom overgingen tot een comparitie voor commissarissen. Met dit laatste akkoord kwam in ieder geval een einde aan de geschillen tussen Van der Schalcken en Tinneback versus Slingerlant.

In 1701 komen we Van der Schalcken en Tinneback echter opnieuw voor het Hof van Holland tegen in verband met de verkoop van het huis Zeezicht, maar dit maal in een communicatoire procedure tegen de schepenen van Oud-Oostdijk. Een communicatoir proces was een kortere procedure die geheel schriftelijk werd gevoerd (zie hoofdstuk 3.3). In dit proces ging het om een verwante kwestie, namelijk over het betalen van het registratierecht ofwel de belasting op de verkoop van het huis (de zogenaamde ‘veertighsten penning’), die supplianten weigerden te betalen. Hoewel we in dit geval alleen over de uitspraak beschikken, kunnen we vermoeden dat zij meenden de belasting op de koop van het huis niet te moeten betalen omdat de koop was genaast door Cornelis van Slingerlant. Het Hof beschikte op 29 juli 1701 echter dat zij de veertigste penning wel moesten betalen.

6.2 Het tweede proces voor het Hof van Holland: Van der Schalcken en Tinneback versus Slingerlant in cas van arrest en rau actie, vervolgens willige condemnatie, 1698

Omdat Cornelis van Slingerlant de meeste afspraken in het akkoord van 27 oktober 1697 had verzaakt, dienden Abraham van der Schalcken en Reinier Tinneback begin mei 1698 een rekest in bij het Hof van Holland waarin zij verzochten om een mandement in cas van arrest met een clause penaal in geval dat Cornelis van Slingerlant oppositie zou voeren. Een mandement van arrest was een bevelschrift om beslag te laten leggen op goederen of personen, in dit geval met de bedoeling om weer in het bezit te komen van het huis Zeezicht omdat gedaagde de bepalingen van de minnelijke schikking niet was nagekomen. Om dit bevelschrift kracht bij te zetten, hadden supplianten tevens verzocht om op de eerste rechtsdag (‘ten dage dienende’) om een *authorisatie* (toestemming) *penaal* te mogen presenteren. Met die *authorisatie* wilden zij bereiken dat het huis en de goederen al tijdens het proces in beslag zouden worden genomen, in afwachting van een uitspraak van het Hof. De *clause penaal* was dus bedoeld om gedaagde op verbeurte van een boete of straf (*pene*) te verplichten om te gehoorzamen (*obediëren*) aan het arrest.

Een rekest om mandement werd volgens een bepaald formulier of stramien opgesteld. Na de adressering (‘aen den Hove van Holland’) introduceerde supplianten zich en gaven zij aan in welke hoedanigheid zij procedeerden. Vervolgens deden zij verhaal

van de feiten en gaven zij aan waarom zij de tegenpartij voor het Hof wilden dagen. Hierbij moesten zij ook vermelden op welke rechten zij aanspraak wilden maken en op welke argumenten zij zich baseerden. Het rekest werd verder ondertekend door de advocaat en/of procureur die namens supplianten in rechte optrad en voorzien van een datum, meestal alleen het jaartal. Wanneer het rekest bij het Hof binnenkwam, werd het in behandeling genomen door de commissarissen ter rol. De griffier of secretaris die hen assisteerde, in dit voorbeeld P.A. van der Meulen, noteerde in de marge (apostille) hun beschikking op het verzoek ('verleent bij provisie mandement van arrest') en vulde de datum aan. Tenzij anders vermeld is de datum in de apostille dus de datum van de beschikking en niet de datum waarop het rekest was opgesteld of bij het Hof was binnengekomen. Normaal gesproken werden in de apostille ook de namen van de commissarissen ter rol vermeld, maar op dit rekest is dat niet gebeurd.

Aen den Hove van Holland,

C. Bijle

't Hof v[er]leent
bij provisie
mand[emen]t
van arrest met de
c[lausu]le om ten
dage dienende de
versogte autori-
satie en penael te
presenteren.
Actum den 16
meij 1698.
P.A. van der
Meulen

Geven reverentlijk te kennen Abraham van der Schalcke en Reijnier Tinneback, coopluijden tot Rotterdam, dat zij suppl[ian]ten bij publijcque opveijlinge ten overstaen van de heeren en m[ee]ster[s] Benjamin Fagel, heere van Tervoort, en Anthonis Sligher, raeden in desen Hove als commissarissen in de Castelenie gedaen voor de somme van 6800 gul[den] volgens de coopconditie een geregt derde part van dien in *promptis* [=direct] en de twee resterende derde parten op den 3 mej 1697 en 1698 te betaelen coopers zijnde gebleven van seekere wooninge met de aenkleve van dien genaemt "Zeezigt", gelegen op de eijlande van Goedereede en toebehoort hebbende mr. Pieter Aldeus, het eene, Cornelis Slingerland op den 27 mej 1698 gelust gehad heeft aerd en grasvoeringe te doen en de voors. koop te naesten, dat daerover tusschen de suppl[ian]ten als imp[etran]ten in cas poenael ter eenre, ende de voorn. Slingerland als ged[aagd]e in 't voors. cas ter andere zijde voor desen Hove proces ontstaen wesende de suppl[ian]ten eijndelijk omme hetselve proces af te snijden met den voorn. Slingerland op den 27 octob[ris] 1697 voor den notaris Cornelis de Haesen, seekere getuijgen tot Rotterdam waren overdraegen en geaccordeert eerstelijk onder andere dat de suppl[ian]ten ten behoeve van de voorn. Singeland zoude afstant doen van het recht van de voors. cope en aen hem overgeven en laeten het recht van naestinge voor de gem[elde] woningen & alles in *conformité* ende in gevolge van de voors. coopconditie en voorwaerden mits dat daarmede het voors. proces zoude cesser en met compensatie van kosten.

Ten anderen dat de suppl[ian]ten aen de voorn[oe]mde Slingerland in volle en vrije eijgendomme zoude cederen en transporteren alle henluijden vee en haere bouwgereetschappen en vrugten op de voorsz[eijde] plaets als doen zijnde, en de suppl[ian]ten toebehorende, mits dat de voorn. Slingerland aen de supplianten in gelde zoude voldoen en betaelen voor het vee en haeff soo veel het de suppl[ian]ten hadde gekost en voor de vrugten alle soodanige onkosten als daerop alreede waeren gevallen en betaelt en nog te betaelen volgens seekere reeck[ening]e daarvan verthoont en nog te verthoonen.

Ten derde dat de suppl[ian]ten gehouden zoude zijn binnen de tijd van ses of aght daegen naer dato van het v[oor]s[eijde] accord aen hem Slingerland over te geven en in sijne handen te stellen alle het voorn. vee, haeff, bouwgereetschappen, vrugten, nevens het bewint van de v[oor]s[eijde] plaets, mits de voorn. Slingerland daernevens aen haer suppl[ian]ten op reeck[ening]e in gereede gelde betaelt werdende de somme van 1000 gul[den].

Ten vierde dat de penn[ingen] dewelke boven de voors. 1000 gul[den] bij afreeck[ening] bevonden zoude werden de suppl[ian]ten van de voorn. Slingerland te competeren zoude moeten werden voldaen en betaelt binnen den tijd van drie weecken of een maend het alderuijterste naer dato van deselve accorde, nevens de paij van de cooppen[ningen], soo non de suppl[ian]ten dat gunt zij hierop albereijds zoude hebben betaelt en het restant aen mr. Pieter Baldeus op 't geven van de giften op 't overdraghte van de voors. wooninge, welke gifte mede binnen de v[oor]s[eijde] tijd van drie weecken ofte een maendt zoude moeten werden gegeven en ook aengenomen.

Ten sesde [sic] dat de voorn. Slingerland aen de suppl[ian]ten boven alle het vrugt mede binnen de v[oor]s[eijde] drie weecken ofte een maend zoude moeten voldoen en betalen de somme van 800 gul[den] voor haere meenighvuldige moeijten (...) de voorn. Slingerland wel niet en heeft gemancqueert gehad de voors. 1000 gul[den] daernevens te voldoen, dog egter van tijd tot tijd tot nu toe zijnde omtrent seve maenden naer dato van het voors. accord in gebreecke gebleven is de v[er]dere conditie en stipulatie van deselve accorde mitsgaders als naester in de plaetse van de suppl[ian]ten de voors. coopconditien naer te komen en te presteren (...)

Soo vinden de suppl[ian]ten haer derhalven genootsaekt te keeren aen desen Hove als derselver jurisdictie uijt hoofde van de speciaele prorogatie van dien in de gem[elde] accorde geinsereert zijnde gefurneert, ootmoedighlijk versoeckende U Ed[ele] Mog[ende] mand[emen]t uijt kraghte van het welke den eersten deurw[aa]rde[r] des versoght geauthoriseert zij van wegen de hooge overigheijdt te nemen en houden in arrest en bewaerder hand alle het vee en haeff, bouwgereetschap en vrughten als ook de verdere goederen op de voors. wooninge Zeesicht, bevonden werdende mitsgaders de voorn. Cornelis van Slingerland met sijn familie *de facto* van dese wooninge te delogeren, en hetselve gedaen zijnde de voorn. Slingerland en alle andere (desnoots) belast en bevolen zij alle hetselve te gehengen en te gedogen van de v[oor]s. wooninge te blijven en de suppl[ian]ten daarmede als voor dese wederom te laeten geworden, mitsg[ade]rs sijn voors. recht van naesting en het gem[elde] accord te laeten vaeren, sigh daarmede niet te behelpen en op te leggen en te voldoen de kosten, schaden, en interesten, dewelke de suppl[ian]ten bij alle het voors. al bereijds heeft geleden en nogh zoude mogen komen te lijden, als ook te betalende kosten hieromme gedaen, ende in cas van oppositie (het voors. arrest de autorisatie en interdictie poenael stadhouden totdat parthijen gehoord, anders zal sijn gedisponeert) zij den opposant ofte opposanten dagh beteekent voor desen Hove omme te seggen de re-

Afb. 25 Aantekening in de
ordinaris rol betreffende het
proces van Abraham van der
Schalcken en Reinier Tinne-
back contra Cornelis van
Slingerlant op 27 juni 1698.

[illegible]

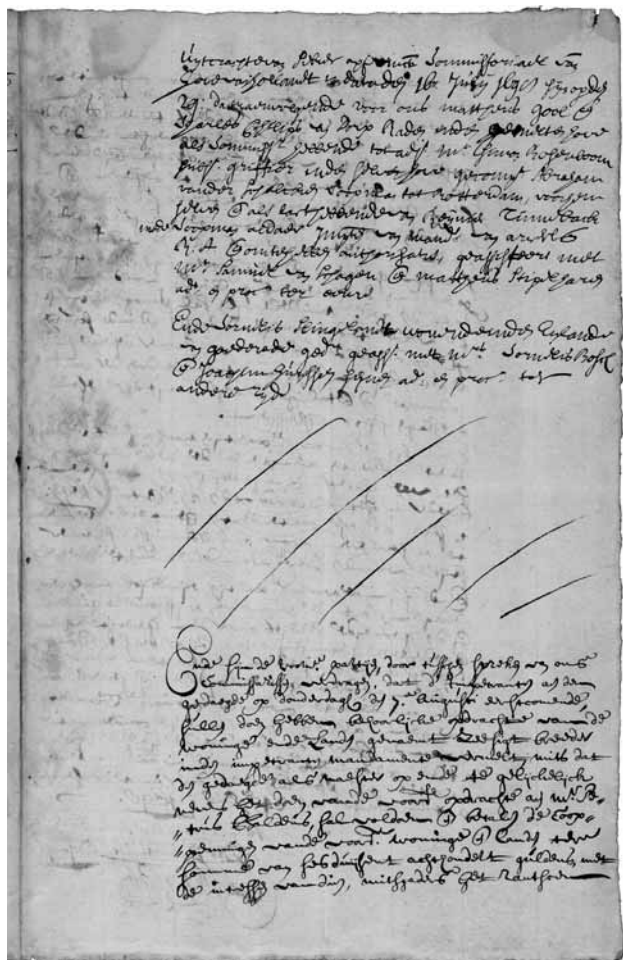
denen van dien te aanhooren en te verantwoorden soodanigen eijsh en conclusie als de suppl[ia]nten ter saeke voors. ten daege dienende zullen willen doen en nemen, en voorts te procederen als na reghten.

'twelck doende, &c.

S. v. Solingen Matth. Stipel, 1698²

Nadat het Hof positief had beschikt op het rekest, dagvaardde een deurwaarder van het Hof met het mandement van arrest en rau actie de tegenpartij. De rechtsdag was gesteld op 27 juni 1698. Op die dag verschenen de procureurs van beide partijen voor de commissarissen ter rol. Procureur Matthias Stipel presenteerde namens supplianten de conclusie van eis en verzocht om een tijdelijke voorziening ('provisie') zoals hij in geschrifte ('prout in scriptis') in zijn eis had gesteld. Van deze handelingen werd aantekening gemaakt in de ordinaris rol:

2 Rekest om mandement: NA, HvH inv.nr. 3060:16.05.1698.

Afb. 26a Conceptovereenkomst en willige condemnatie in het proces van Abraham van der Schalcken en Reinier Tinneback contra Cornelis van Slingerlant over het landgoed Zeezicht op West-Voorne.

Abraham van der Schalcke [ende] Reinier Tinneback coopl[ieden] tot Rotterdam, imp[etrant]en van mand[emen]t van arrest poenael [ende] r[au] a[ctie] [ende] om ter dage dienende autorisatie te mogen versoecken CONTRA Cornelis Slingerlant ged[aeghden]s obed[ien]s te verclaren e[nde] alsdan e[is] d[oen]. Stipel versoekt ob[edientie].	Huijssen obed[ieer]t behoudens exceptie en defensie. Stipel versoekt daerop cond[emnatie]. 't Hof cond[emneer]t etc. Stipel doet voorts eijs, c[oncludeer]t, en versoekt prov[isie] prout in scriptis. Huijssen versoekt copie waerop de pro[visie] word gefund[eer]t, en dag.³
--	---

Links op de rol schreef de griffier welke partijen zich op de rechtsdag zouden presenteren en welke handelingen zij zouden verrichten. Rechts noteerde hij welke proceshandeling de procureurs daadwerkelijk tijdens de rolzitting hadden verricht.

3 Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 27.06.1698.

Mr. Hoessen
Concept verdrag
De Heeren Gool en Van Dorp
Comm[issarissen]
Abraham van der Schaken [sic] en Reynier Tinneback
contra
Cornelis Slingerlant

24^e julij 1698

M. Stipel
en
J. Huijssen
p[rocoreu]rs

Uyt cragte van seker appointe[mente] commissariael van [den] Hove van Hollandt in dato den 16 julij 1698 sijn op den 29 daeraenvolgende voor ons Mattheus Gool en Charles Philips van Dorp, raden in de gemelten Hove als commiss[arissen] hebbende tot adj[unc]t mr. Simon Rosenboom, subst[ituut] griffier in den selven Hove gecomp[areer]t Abraham van der Schalcken, coopman tot Rotterdam, voor hemselfen en[de] als lasthebbende van Reijnier Tinneback mede coopman aldaer, impetr[ante]n van mand[ement] van arrest ende r[au] a[ctie] ende om te hebben autorisatie, geassisteert met mr. Samuel van Schagen ende Mattheus Stipel har[en] ad[vocaa]t en[de] proc[ureur] ter eenre, ende Cornelis Slingerlant wonenden in den eylande van Goederede ged[aagd]e geass[isteer]t met mrs. Cornelis Bosch en[de] Joachim Huessen sijnen adv[ocaa]t en[de] proc[ureur] ter andere zijde.

Ende sijn de voorn. partijen, door tusschenspreken van ons commissarissen verdragen, dat d'impetranten aen [de] den gedaegde op donderdagh d[en] 7^e augusti eerstcomende sullen doen hebben behoorlijcke opdracht van de woninge[n] ende land[en] genaemt "Zeesigt" breeder in den impetrants mandemente vermeldt, mits dat de[n] gedaegde als naester op ende tegelijkelijck nevens het doen van de[n] voors. opdracht[en] aen mr. Petrus Baldeus, sal vodoen en[de] betael[en] de coopenning[en] van de voors. woning ende landen ter somme van sesduijsent achthondert guldens met de interess[en] van dien, mitsgaders het rantsoen tot eene stuyver opter gulden, alles in conformité van het contract van koop, dienaengaende tusschen de voorm[elden] mr. Petrus Baldeus ter eenre ende den impetranten ter andere zijde opgerecht ende gesloten, dat voorts het arrest bij d'impetranten gedaen, sal comen te cesseren, ende sulcx hetselve volcomentlijck sal werden gehouwden voor ontslagen, gelijk sulcx gedaen wordt mits desen, soo ras als de voors. opdracht sal sijn gedaen, ende den coopenningen ende rantsoenpenningen daernevens sullen sijn voldaan, ende dat den gedaegde[n] middelerwijs sal v[er]mog[en] de vruchten te velde te doen maeij[en] ende dorssen ende in de schuieren ofte op de solders brenghen, alwaer deselve sullen moeten blijven leggen, tot het doen der voors. opdrachten ende betalingen ende alsdan uijt den arresten ontslagen sijn, alsvooren.

Ende sijn de voorn. partijen noch wijders verdragen haere differenten aengaende de rekening van het vee, haeff, bouwgereetschappen, vruchten etc., breeder in het accord op d[en] 27^e octobri 1697 tusschen partijen contendenten gemaect vermeldt, te instrueren voor ons commissaris[en] naer stijle van de[sen] Hove van drie weken te drie weken, ende sijn de voorn[noemde] partijen eijndelijck noch verdragen, dat de somme van vijffhondert gulden bij d[en] gedaegde bereijts onder den gerechte van Goedereede gecon-

singneert, bij provisie ende ongeprejuditeert ieders recht ten principalen, sullen werden geëmploijeert ende strecken in minderinge van de voors. cooppenningen, alles onder wil lige condemnatie van d[esen] Hove, constituerende haere respective procureur soo om de voors. condemnatie te v[er]soecken, als daerin te consenteren.

Actum Hage d[en] 24en julij 1698.

Abraham van der Schalke voor hemselfe en als last
hebbende voor Reijnier Tinneback de jonge.
C[ornelis] van Slingerlant

En versogten vervolgens de voorn. pr[ocureur]s ter wedersijden cond[emnati]e.
'tHof dienvolgende cond[emneer]t parthijen hinc inde in den inhouden van den voren-
staenden verbale en verdrag.⁵

Zij waren dus overeengekomen dat supplianten behoorlijke overdracht ('opdracht') zouden doen van het huis Zeezicht met de bijbehorende goederen aan gedaagde, mits deze laatste de koopsom van 6.800 gulden daadwerkelijk aan mr. Petrus Baldeus zou voldoen. Daarnaast werd er een huur afgeproken voor de periode tot de overdracht. Verder mocht gedaagde de oogst op de landgoederen van het huis Zeezicht binnenhalen, dat wil zeggen hij de gewassen te velde mocht maaien en dorsen om een misoogst te voorkomen, maar hij mocht de oogst vooralsnog niet verkopen. De oogst moest op de zolders of in de schuren blijven liggen totdat alle betalingen waren gedaan. Pas dan zou het beslag op de goederen opgeheven worden. Tot slot kwamen de partijen overeen dat zij de geschillen ('differenten') die waren ontstaan naar aanleiding van het akkoord van 27 oktober 1697 over het vee en haaf voor commissarissen zouden uitklaren.

6.3 Het derde proces voor het Hof van Holland: Van der Schalcken en Tinneback versus Slingerlant opnieuw in cas van arrest en rau actie, vervolgens voor commissarissen, 1699-1700

Maar begin 1699 bleek dat Cornelis Slingerlant tegen de afspraken in gedeelten van de inbeslaggenomen oogst had verkocht. Opnieuw stapten Van der Schalcken en Tinneback naar de rechter. Zij dienden weer een rekest om mandement van attentaten penaal en van rau actie in. Het eerste diende ter genoegdoening (reparatie) van de misgelopen opbrengsten van de verkochte oogst, terwijl supplianten met de rau actie wederom de afrekening van het vee en haaf aankaartten.⁶

Van februari 1699 tot maart 1700 verscheen de zaak verschillende malen op de rol. Uit latere aantekeningen op de ordinaris rol blijkt dat partijen al eind januari eis

⁵ Minuut verbaal: NA, HvH inv.nr. 1575: 24.07.1698.

⁶ In dezelfde periode komen op de ordinaris en extra ordinaris rol ook enkele aantekeningen voor in een zaak van supplianten tegen Johannis van Slingerlant, ook in cas van attentaten penaal. Deze zaak houdt mogelijk verband met de processen tegen Cornelis van Slingerlant, maar is hier verder buiten beschouwing gelaten; zie bijvoorbeeld ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 09.12.1699 en 08.03.1700 en extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4022: 14.01.1700 en 08.03.1700.

en antwoord hadden ingediend, want op 16 februari verzocht gedaagde verstek van replick omdat niemand namens supplianten was verschenen op de rechtsdag. Op 24 februari herhaalde hij dit verzoek, maar op 13 maart verscheen procureur Huijsen namens supplianten om het default te zuiveren (purgeren).

ordinaris rol 24 februari

Abraham van der Schalcken [ende] Reijnier Tinnebacq, coopl[ieden] tot Rotterdam, ged[aagde]ns bij mand[emen]t poenael [ende] r[au] a[ctie] CONTRA Cornelis van Slingerlant, imp[etran]t verstecq van replijcq te begeren.

ut s[upra]

't Hoff gehooft Huijsen verleent versteck v[an] replicq, en van 't proffijt vanden, hout de saecke voor voldongen, salvo purge ad [primam].⁷

extra ordinaris rol 13 maart

Denselver [Cornelis van Slingerlandt] impet[ran]t ut s[upra] van mandement poenaal en r[au] a[ctie] CONTRA Abraham van der Schalcken ende Reijnier Tinneback, coopl[uijden] tot Rotterdam, ged[aagde]ns verstecq van replijcq te purgeren.

ut s[upra]

Huijsen purgeert 't versteck replic[eer]t prout in scriptis.

Stippel persisteert voor dupl[ij]cq.⁸

Normaal gesproken kwam een rolprocedure na het voldingen op de pleitrol. Zover kwam het in ons voorbeeld niet, want partijen kwamen opnieuw overeen om voor commissarissen te verschijnen, zo blijkt althans uit de dingtalen. Hier zij gewezen op het belang van de dingtalen, waarin tussentijdse beschikkingen werd opgetekend. Op 8 februari 1700 was de zaak weer op de rol verschenen; het verslag hiervan vinden we terug in de dingtalen:

Abraham van der Schalcken ge[daagden]s
Contra
Cornelis Slingelandt

Opten⁹ dach van huijden¹⁰ comp[areer]de voor den Hove van Hollant Matheus Stipel als procureur van Abraham van der Schalcke ende Reijnier Tinneback, coopluijden woonende tot Rotterdam, imp[etran]ten van mand[emen]t van attentaten penael ende van r[au] a[ctie], die hadde doen dachvaerd[en] Cornelis Slingerlandt woonende op den eijlande van Goedereede, ende versochten altooren verclaringe van obedientie, waerop Joachim Huijsen als procureur van de ged[aagd]e verclaerde dat hij de bevelen van den Hove obedieerde volgende de dispositie van 't voors. mand[emen]t, behoudens hem sijnen exceptie ende defentie. Gehooft welke verclaringen mitsgaders de voorn. Stipel in den name als boven, die daerop versocht condemnatie, heeft 'tvoors. Hoff de voorn. ged[aagden]

7 Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 24.02.1699.

8 Extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4021: 13.03.1699.

9 Streep door de O en afkorting 'I.V.K.'.

10 In de kantlijn: 'Stipel'.

gecon[demneert], ende cond[emneert] hen mits dezen in de voors. versochte obedientie, waernaer den selven Stipel, bij de middelen van den voors. mand[emen]ten, en ander (wast noot) in tijden ende wijlen nader te deduceren, versoeckende reparatie van attentaten, doende eysch, concludeerde dat den ged[aagden] soude werden gecond[emneer]t het vercoopen en veralieneren van de gearresteerde vruchten en houtgewassen breder bij de voors. mand[emen]t vermeldt, met den gevolgen ende aencleven vanden als notoire attentaten qualijck ende ten onrechte gedaen *ante omnia* te repareren, met interdictie van gelijcken meer te doen, ende wijders dat de ged[aagden] insgelijcx soude werden gecond[emneer]t, nopende de differenten aengaende de reekeninge van het haeff, vee, bouwgereetschappen, vruchten ende meer breder bij deselve mand[emen]t vermeldt, *illico* alsnoch met den imp[etrant]ten voort te procederen, off vor arbiters ingevolgen van den compromise, off voor heeren commissarissen van desen Hove in comformité van het verbael, beijde breder bij den voors. mand[emen]ten gementioneert, ten keure ende obtie van den ged[aagden] maeckende in cas van contradictie eijsch van costen ofte tot anderen fijne ende conclusie de voorn. imp[etran]t oorbaerlijcx sijnde, omme waerjegens te seggen de voorn. Huijssen in den voors. *qualité* dagh van beraet genomen heeft te veertien dagen eerstcomende. Actum¹¹ den ix ut s[upra].¹²

Supplianten presenteerden hun conclusie van eis: enerzijds vroegen zij om reparatie van attentaten, anderzijds wilden zij terstond (*‘illico’*) verder procederen over de afrekening van het vee en haaf. Zij stelden voor om zoals zij eerder hadden gedaan de kwestie voor commissarissen te regelen. Uit de comparitie van 22 maart daaropvolgend vernemen we dat gedaagde akkoord ging met de presentatie van supplianten, namelijk dat zij de kwestie ten principale (de rau actie dus) voor commissarissen verder zouden oplossen. Uit het dingtaal blijkt verder dat hij een contrarie conclusie had genomen betreffende het verzoek om reparatie van attentaten (het penaal dus). Hij claimde dat die eis op onwaarheden (*obreptie*) en het verdraaien van de waarheid (*subreptie*) berustte.

Abraham van der Schalcken
Contra
Cornelis Slingelandt

Op¹³ den dag van huyden¹⁴ comp[areer]de voor den Hove van Hollandt mr. Joachim Huysen als p[ro]cureur van Cornelis Slingerland woonende op het eyland van Goedereede ged[aagd]e by mandement van attentaten poenael en van rau actie, die dag hadde omme te antw[oorde]n op den eysch en concl[usie] van Abraham van der Schalcke ende Reynier Tinnebacq, woonende tot Rotterdam, imp[etran]ten in’t v[er]oors. cas, ende aangaende de voors. attentaten poenaal concl[udeerd]e tot sub- en obreptie ten fine van niet ontfanc[kelij]k en bij ordine dat d’imp[etrant]ten haren eysch en concl[usie] soude werden ontseyt, en verklaart datter geen reparatie van attentaten, nog eenige continuatie van de interdictie poenael en valt, makende dienaangaende eysch van kosten ofte tot anderen fine en concl[udeerd]e als bevonden soude werden te behooren, ende nopende de saack in rau

¹¹ In de marge: ‘extra-ord[inar]is rolle’.

¹² Dingtaal: NA, HvH inv.nr. 2572: o8.02.1700.

¹³ Streep door de O en afkorting ‘I.V.K.’.

¹⁴ In de kantlijn: ‘Huyssen proc[ureur]’.

Jammer genoeg is van dit vierde proces alleen de eigenlijke uitspraak bewaard gebleven. Een rekest om mandement of aantekeningen in de furneerrol zijn er niet. De uitspraak is zowel in de quaetclappen als in de sententieregisters genoteerd. In de quaetclappen noteerde de griffier belangrijke informatie die meestal niet werd vermeld in de sententie. Hij schreef hierin namelijk kort de beslissing van het Hof op, wie de raadsheren commissarissen waren geweest, namelijk mr. François Keetlaer en mr. Frederik Roosenboom (hier aangegeven met 'rotulus'), welke raadsheren aanwezig waren bij de deliberatie (links in de marge) en de hoogte van het rapportgeld.

12 s[tuivers] rap[port]

Communicatoir

Praesent
de heeren
President

rp.

Abraham van de Schalken cum s[ui]s
req[uiran]ten in cas communicatoir

Munter
van der Meulen

Dorp en
en Hinojosa

Pr[ocureu]r Breur

C[ONTR]A

He[ren] Keetlaer en
Rosenboom rotulus

Schout en Schepenen van [den]
Ouden Oostdijck in Westvoorn
ged[aa]gd[en]

't Hof ontseyt de req[uirante]n haere eysch en[de] conclusie by
req[ues]te gedaen, en[de] condemn[eer]t deselve te betaelen den
40 penn[ingen] van [den] coop breder ten processe v[er]melt
aen [de] geref[ui]erde, met compensatie van kosten.
Actum den 26 july 1701.¹⁸

Uit de verschillende data in de quaetclappen en de sententieregisters kunnen we afleiden dat supplianten het rapportgeld, dat in dit geval 12 stuivers bedroeg, niet meteen hadden betaald. Terwijl het Hof al op 26 juli 1701 al tot een uitspraak was gekomen, werd de sententie pas op 29 juli uitgesproken ('gepronuncieert').

zeg[el] 8 st[tuivers]

Op te differenten geresen voor den Hove van Hollandt, tusschen Abraham van der Schalken, ende Reijnier Tinnebach de jonge, coopluijden tot Rotterdam, requiranten in cas communicatoir ter eenre, ende schout en schepenen van den Ouden Oostdijck in Westvoorn, gerequireerdens in 't voors. cas, ter anderen sijde.

'tVoorsz. Hoff gesien de requeste bij de requiranten den selven Hove gepresenteert, de antwoorde van de gerequireerdens daerjgens overgegeven, mitsgaders der replijcque, ende duplijcque, met de andere stucken ende munimenten daerbij gevoeght; ontseijt de requiranten hun versoeck in desen gedaen; condemneert deselve requiranten aen de gerequireerdens te betalen den veertighsten penning van de coop van de wooninge en landerijen genaemt Zeesight, gelegen in den Ouden Oostdijck in Westvoorn onder de jurisdictie der stede Goedereede, breder in den voors. requeste vermelt, ende compenseert de kosten van desen differente, om redenen den Hove daertoe moverende; condemneert niettemin de requiranten in de kosten van de zegels ter somme van ses gulden, en ses stuivers, 't zegel tot de sententie daerinne begrepen.

Gedaen in Den Hage bij de heeren ende meesters Frederick Sluijsken, heere van Ter Horst, President, Johan Munter, Paul Andreas van der Meulen, Charles Philips van Dorp, ende Adriaen Pieter de Hinojosa, raedtsluijden van Hollandt, ende gepronuncieert den xxixen julij seventienhondert en een.¹⁹

¹⁸ Quaetclap: NA, HvH inv.nr. 5764: 26.07.1701.

¹⁹ Sententie: NA, HvH inv.nr. 876 nr. 79: 29.07.1701.

Hoewel het Hof in het nadeel van supplianten oordeelde, compenseerde het de kosten van het proces, dat wil zeggen dat elke partij haar eigen kosten in het proces moest betalen. Van der Schalcke en Tinneback moesten als supplianten wel de volledige zegelkosten betalen, bedragende 6 gulden en 6 stuivers inclusief die voor de sententie. Op dezelfde dag nog hebben vervolgens zowel rekwiranten als gerekwiereerden hun proceszak bij de griffie afgehaald. In het register van gelichte zakken treffen we immers onder de procureurs Stipel en Breur een aantekening dat beide zakken waren opgehaald.²⁰ Hiermee was de procedure volledig afgerond.

²⁰ Register van de gelichte zakken: NA, HvH inv.nr. 5921: rekwiranten onder procureur Stipel en gerekwiereerden onder procureur Willem Breur: beide op 29.07.1701.

7 VOORBEELD VAN EEN PROCES IN HOGER BEROEP (IN CAS VAN APPEL): DE ZAAK VAN HERTSBEECK VERSUS CRAIJERS (VOOGD VAN TITUS REMBRANDTSZ. VAN RIJN), 1660

7.1 Voorgeschiedenis van het proces

De meeste stukken van het proces tussen Isaack van Hertsbeeck en Louis Craijers zijn eerder in diverse bronnenuitgaven verspreid gepubliceerd en beschreven.¹ Dit ‘beroemde’ voorbeeld is hier gekozen om een procedure in hoger beroep (in cas van appel) voor het Hof van Holland toe te lichten. Het is niet de bedoeling inhoudelijk iets toe te voegen aan de kwestie.²

In de jaren 1650 was Rembrandt (1606-1669) in financiële moeilijkheden geraakt en op zijn eigen verzoek werd hij in 1656 onder curatele gesteld. Van zijn boedel werd een inventaris opgesteld en zijn bezittingen werden per opbod verkocht. Eerder, in 1639, had Rembrandt vierduizend gulden geleend van Isaack van Hertsbeeck ten behoeve van de aankoop van een huis in de Jodenbreestraat (tot het einde van de zeventiende eeuw de Sint Anthonie Breestraat geheten), een lening ‘met al zijn goederen’ als onderpand. Toen Rembrandt in 1656 bankroet werd verklaard door de regenten van de Desolate Boedelkamer van Amsterdam diende Van Hertsbeeck bij hen een eis in cas van preferentie in. Op grond van die eerdere garantie bij de lening in 1639 keurden de regenten zijn eis goed en werd de gevraagde som, vermeerderd met een interest van tweehonderd gulden aan Van Hertsbeeck uitgekeerd.

Echter, bij de beslissing van de Desolate Boedelkamer was geen rekening gehouden met de rechten van Rembrandt’s minderjarige zoon Titus (1641-1668). Rembrandt en Saskia van Uylenburgh (1612-1642) waren in 1634 in gemeenschap van goederen gehuwd, zodat zij aanspraak kon maken op de helft van hun gemeenschappelijke bezittingen (volgens een schatting uit 1647 ruim veertigduizend gulden). Vlak vóór haar dood in 1642 had Saskia in haar testament de helft van haar bezittingen vermaakt aan hun zoon Titus. Zolang hij minderjarig was, moest de Amsterdamse weeskamer ervoor zorgen dat Titus’ aandeel in de erfenis van zijn moeder buiten het faillissement

¹ De sententies in de processen voor het Hof van Holland en de Hoge Raad en andere voorafgaande stukken werden reeds in extenso opgenomen in W.L. Strauss en H.M. van der Meulen-Schregardus, eds., *The Rembrandt documents* (New York 1979). Voor een uitgebreide lijst van relevante nummers zie volgende uitgave (pp. 139-141). Recent publiceerde R. van der Spiegel nog een tiental andere onbekende stukken in deze processen in M.V. Roscam Abbing, ed., *The new Rembrandt documents* (Leiden 2006) dl. I 80-90, 95, 98 en dl. II 139-154. Met dank aan de auteurs voor het gebruik van de transcripties.

² Dit hoofdstuk is vooral gebaseerd op de reconstructie van R. van der Spiegel, zie vorige noot.

zou blijven. Begin 1658 werd Louis Craijers in de plaats van Jan Verwout aangesteld als voogd van Titus van Rijn om zijn belangen te verdedigen. Hij verzocht daarom bij de schepenbank van Amsterdam mandement van arrest (beslaglegging) op de opbrengst van de verkoop van het huis in de Jodenbreestraat ten gunste van Titus van Rijn. Op verzoek van arrestant hadden de schepenen op 4 december 1658 bij *provisioneer* (voorlopig) vonnis bepaald dat niemand een bedrag uit de verkoopsom van het huis zou krijgen zolang zij geen definitieve uitspraak hadden gedaan. Op 5 mei 1660 *decreteerden* (door een vonnis uitroepen) de schepenen van Amsterdam het arrest en beschikten zij dat Titus voorrang zou krijgen bij de uitbetaling van de schulden op alle andere crediteuren van Rembrandt, inclusief Van Hertsbeeck. Van Hertsbeeck moest dus de eerder ontvangen som van 4.200 gulden terugbetalen. Maar hij was het niet eens met de beslissing van de Amsterdamse schepenen en ging in hoger beroep tegen hun uitspraak bij het Hof van Holland.

Afb. 28 Tekening van Titus Rembrandtsz. van Rijn, ongedateerd. Foto van A. Frequin voor de Rijksvoorlichtingsdienst.

7.2 Het instellen van het proces in cas van appel

Normaal gesproken begon een proces in cas van appel met het rekest om mandement van appellant. In dit geval was Louis Craijers echter impetrant van *mandement in cas van anticipatie van appel*. Dit betekende dat niet Van Hertsbeeck de geappelleerde had gedaagd voor het Hof, maar andersom. *Anticiperen* wilde zeggen dat de anticipant de appellant opriep te verschijnen voor het Hof op een eerdere rechtsdag dan aanvankelijk was voorzien. Dit kon het geval zijn wanneer de anticipant of geappelleerde vermoedde dat de tegenpartij voornemens was om het vonnis in zijn nadeel in appel te trekken of wanneer appellant in beroep was gegaan tegen dat vonnis, maar het appel nog niet had gereleveerd. De bedoeling van een mandement van anticipatie was om appellant te dwingen om zijn *grieven* (bezwaren) eerder in te dienen, zodat het proces sneller kon worden afgehandeld.

De zaak komen we bij het Hof van Holland voor het eerst tegen op de ordinaris rol van 7 juni 1660, toen procureur Job de Vos namens Isaack van Hertsbeeck de zaak op de rol liet inschrijven. Inderdaad noteerde de griffier in de linkerkolom dat appellant Van Hertsbeeck eerst gedaagde was in cas van anticipatie ('eerst gedaagde in

Isacq van Harsbeeck, coopman tot Amsterdam, eerst ged[aegde] in cas van anticipacie ende nu appellant, contra Louijs Crayers als bij weesmeesters der stad Amsterdam in plaetse van Jan Verwout gesur-regeerde voocht over Titus van Rhijn, soon ende erffgen[aem] van Saskia van Uijlenburg bij Rembrant Harmansz. van Rijn in huwelijcke geprocreert, ende in die qualiteit eerst imp[etrant] ende nu ge-app[elleerde].

Hij doet p[re]sentatie ende bij refuis van dien doet eysch ende [concludeert] prout in scriptis. Schuyfphil voor d'imp[etrant] ende geappelleerde, refuseren[de] de presentatie als captieus ende insuffisant, [concludeert] ten fijne van niet ontfanckelick in appel ende absolutie van de instan[tie]; daerop alvorens recht [ver]-soeckende ende dien oic [recommandeert] tot ap[ro]batie van 't vonnisse by pro[visie], ten minsten dat het vonnisse by pro[visie] sijn ex[ecutie] sal hebben onder cautie cum expensis. Hij [concludeert] tot rejectie van exceptie, persisteert voor replycq sustinerende datter geen [provisie] en valt. Schuyfphil persisteert voor replycq ende duplycq respective voldingen. 't Hoff etc.³

cas van anticipacie ende nu appellant') en dat geappelleerde impetrant was ('impe-trant ende nu geappelleerde').

De pleitrol is in die jaren helaas incompleet overgeleverd, maar uit de aantekening rechtsboven kunnen we opmaken dat appellant op 1 juli 1660 zijn eis in cas van appel kwam presenteren. In de dingtalen vinden we overeenkomstig op dezelfde datum de conclusie van eis. In de dingtalen wordt verwezen naar de rol van 7 juni (aantekening onderaan in linkermarge).

7.3 Het verschijnen van de zaak

Zoals gezegd compareerden partijen op 1 juli voor de raadsheren. In zijn presentatie stelde procureur De Vos voor om de procedure te vervolgen voor commissarissen en indien geappelleerde dat zou weigeren concludeerde hij in zijn eis dat het vonnis van de schepenen van Amsterdam ongedaan moest worden gemaakt ('tot nullitie ofte correctie van 't vonnisse diffinitieffe van den gerechte van Amsterdam') en dat het arrest op de gelden van het verkochte huis opgeheven moest worden. Hij voegde daarbij een eis van kosten ('cum expensis'). Eiser was dus op zich bereid tot een schikking op voorwaarde dat er een inventaris van goederen werd opgesteld, maar ver-weerder ging hier niet op in. Procureur Willem Schuyfhill nam in de naam van Louis Craijers een contrarie conclusie. Hij stelde dat het Hof het appel van Van Hertsbeeck

³ Transcriptie naar R. van der Spiegel, 'Appendix II. Rembrandt documents from the Hof van Holland and the Hoge Raad', in: R. Abbing, ed., *Rembrandt 2006: New Rembrandt Documents* (2006). Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3921: 07.06.1660. Verbeteringen zijn onderstreept en interpunctie is aangepast.

onontvankelijk moest verklaren en het vonnis van de schepenen van Amsterdam moest bevestigen. Hij voerde namelijk aan dat de presentatie van eis van De Vos misleidend ('captieus') was en dat zij niet alle feiten bevatte ('insuffisante'). Ook hij voegde hierbij een eis van kosten.

Isaack Harsbeeck
CONTRA
Louijs Craijers

Opten dach van huijden compareerde voor den Hove van Hollandt Hiob de Vos als procureur van Isaack Harsbeeck, coopman tot Amsterdam, eerst ge[daechde] in cas van anticipatie ende nu appellent, die hadde doen dachvaerden Louijs Craijers als bij de weesmeesteren der stadt Amsterdam in plaetse van Jan Verwout gesurrogeerde voocht over Titus van Rhijn, soon ende erfgenaem van Saskia van Uijlenburgh bij Rembrandt Harmansz. van Rhijn in huwelijk geprocreert, in die qualiteijt, ende doende presentatie verclaerde tevreden te wesen, uijt de geconsigneerde cooppen[ningen] van het verkochte huijs breder ten processe vermeldt ende uijt crachte van een provisioneel vonnisse van de gerechte van Amsterd[am] ten deele bij den imp[etran]t gelicht, aen den geappelleerde soo veel te laten volgen als naer exhibitie van een deughdelijcke invent[ari]s ende staet van de goederen, in- ende uijtschulden der gemeenen boedel van den voorn[oemd]en Remb[randt] van Rijn ende Saskia van Uijlenburgh, soo als de selve waren geweest ten tijde van het overlijden van de voorn[oemd]en Saskia van Uijlenburgh, ende naer behoorlijcke liquidatie ende affreeck[ening]e te competeren voor commissarissen van den Hove ende voor deselve dienaengende te proced[er]en als naer rechten, sustinerende met deselve presentatie te mogen volstaen ende dat daarmede dese instantie aff soude wesen, met compensatie van kosten; ende bij refuijs mitsg[ade]rs onder beneficie van de selve pres[entati]e proponeerende sijne grieven doende eijsch, concluderende in appel tot nullitie ofte correctie van 't vonnisse diffinitieffe van den gerechte van Amsterdam in questie ende doende dat de geappelleerde sijn eijsch ende conclusie soude werden ontseijt ende hij ter contrarie gecond[emneer]t het arrest op de voors. kooppen[ningen] als qual[ijck] ende 't onrechte gedaen, kosteloos ende schadeloos affgedaen met interdictie van geleijsken meer te doen, maeckende eijsch van kosten ofte tot anderen finen ende conclusien den voorn[oemd]en appellent oirbaerl[ijck] sijnde,

waerjegens Willem Schuijffhil als procur[eu]r van den voorn[oemd]en imp[etran]t ende geappelleerde refuserende de [voor]s[chreven] presentatie als captieus ende insuffisant antw[oor]de, concluderde ten fine van niet ontfanckel[ijck] in appel ende absolutie van de instantie, daerop alvooren recht versouckende dien overmindert tot approbatie van 't voors. vonnisse in q[uesti]e, tenminsten dat hetselve vonnisse bij prov[isi]e sijn ex[ecuti]e soude hebben onder cautie, maeckende mede eijsch van kosten ofte tot anderen finen ende concl[udeer]de tot rejectie van de voors. exceptie; persisterende voorts in appel voor replijcq, sustineerde datter geen prov[isi]e en viel.

	Waerop den [voornoemd]en Schuijffhil no[mɪ]ne quo supra per-
	sisteerde voor repl[ijck] nopende, de geproponeerde exceptie ende
	voor duplijcq in appel.
Onder den seven-	Ende den [voornoemd]en Vos in sijne q[ualiteit] persisteerde
de juniij.	insgel[ijck] voor dupl[ijck] raeckende de [voor]s[chreven] excep-
	tie.
	Actum den 1 ^e julij 1660 present de Raet en[de] Fannius. ⁴

De Vos persisteerde vervolgens voor repliek, dat wil zeggen dat hij bij zijn eis bleef, terwijl Schuyffhill persisteerde voor dupliek.

7.4 Appointement dispositief

De posities van de partijen waren nu duidelijk en de zaak was voldongen. Het Hof kon in principe overgaan tot het wijzen van het vonnis. Zoals gebruikelijk was wanneer het proces in eerste instantie schriftelijk was gevoerd, besliste het Hof *ex eisdem actis*, namelijk op basis van dezelfde stukken. Het beval (ordonneren) daarom in zijn appointement dispositief dat de processtukken van de vorige instantie moesten worden overgezonden. Vanzelfsprekend mochten de partijen in het proces nieuwe feiten aanbrengen indien deze na de vorige instantie naar voren waren gekomen. Dit diende zij echter wel vóór het appointement dispositief te doen. Daarna kon dat alleen nog door middel van een rekest civiel. In ons voorbeeld werden geen nieuwe feiten ingebracht door de partijen.

7.5 Het eindvonnnis

De griffier noteerde in de quaetclappen de beslissing van de raadsheren in de zaak. Op 22 december 1662 wezen zij namelijk het appel van Van Hertsbeeck af ('niet beswaert') en bevestigde het vonnis van de schepenen van Amsterdam. Van Hertsbeeck werd bovendien veroordeeld tot het betalen van de proceskosten ('cum expensis') en een boete van fol (onrechtmatig) appel. Verder tekende de griffier aan welke raadsheeren aanwezig waren bij de uitspraak, welke raadsheren als commissarissen ter rol (namelijk raadsheren mr. Gualter de Raed en mr. Pieter Ockers) waren opgetreden en of het rapportgeld was betaald (in dit geval 43 stuivers).

D'pres[ident]		Louys Craijers won[ende] tot Amster-
Dorp		dam imp[etran]t in cas van anticipatie
Sicxti		en[de] geappell[eerde]
Nierop	rp.	Schuyffhil C[ONTR]A
Pauw		xlviij s.

4 Transcriptie naar R. van der Spiegel, 'Appendix II. Rembrandt documents from the Hof van Holland and the Hoge Raad', in: R. Abbing, ed., *Rembrandt 2006: New Rembrandt Documents* (2006). Dingtalen: NA, HvH inv.nr. 2439: 01.07.1660.

[illegible]

Isack van Hartsbeeck, coopman ald[aer]
ged[aegd]e en[de] appell[an]t

't Hof verclaert den appell[an]t bij 't von-
nisse in qu[estie] te wesen niet beswaert
cum expensis ende boete.

Vervolgens kon de griffier op basis van de stukken en pleidooien in het proces en de notities in de quaetclappen de sententie *extenderen* (uitschrijven). In het geëxtendeerde vonnis nam hij de conclusie van eis van appellant over, inclusief de hele voorgeschiedenis van de zaak zoals Van Hertsbeeck die had uiteengezet en het voorstel dat hij had gedaan om voor commissarissen te verschijnen. Verder haalde de griffier de overige proceshandelingen kort aan: het antwoord, de repliek, de dupliek, het appointement dispositief en de conclusie in rechte. Tot slot, vermeldde hij de definitieve uitspraak van de raadsheren.

5 Quaetclap: NA, HvH inv.nr. 5754: 22.12.1662. Niet vermeld in eerdergenoemde bronnenuitgaves.

stadt Amsterdam in plaetse van Jan Verwout gesurrogeerde voocht over Titus van Rijn, soon ende erffgenaem van Saskia van Uylenburch by Rembrant Harmans van Rijn geprocreert, geappelleerde ter andere syde.

In welcke saecke bij den Hove geordonneert sijnde dat het proces sulcx het voor den gerechte van Amsterdam ter eerster instantie was gefurneert binnen seeckeren geprefigeerden tyt alhier te Hove overgebracht soude werden in conformité van het 208 articule van de instructie, als proces bij geschrifte omme getermineert te werden *ex eisdem actis*, behoudelyck dat partijen in haer geheel bleven, omme des noot sijnde in de voors. saecke te mogen poseren nieuwe feyten, alsmede omme de feyten ter voors. eerster instantie geposeert te mogen verifiren, welcken volgende 't proces in die voegen overgebracht ende onder den Hove geleverd sijnde,

soo was bevonden dat de voorn. geappelleerde als eysscher bij de middelen van sijnen eysch voor den voors. gerechte van Amsterdam hadde gedaen allegeren dat (...)

hadden schepenen ten principale recht doende bij haer diffinityff vonnisse in date den 5 mei 1660 het arrest gedecreteert en den suppliant geordonneert de penningen bij hem gelicht weder te berde te brengen, ende den eysscher ende arrestant geadmitteert deselve penningen te mogen lichten in minderinge van 'tgeene hem in qualiteyt als voocht over Titus van Rijn voor ende vanwege deselve Titus van Rijn over moederlijke erffnisse van Rembrandt van Rijn was competerende, met compensatie van kosten.

Bij welck vonnisse den appellant in desen hem seggende te sijn beswaert, hadde daervan geappelleert aan desen Hove, ende alsoo vanwege den voorn. geappelleerde van denselven Hove was gelicht mandement in cas van anticipatie, soo hadde den voorn. appellant ten selven dage dienende gedaen presentatie ende verclaert tevreden uyt de geconsigneerde coopenningen van het vercochte huys breder ten processe vermeldt ende uyt crachte van een provisioneel vonnisse van den gerechte van Amsterdam, ten deele bij den impertrant van anticipatie gelicht, aen den geappelleerde sooveel te laten volgen als naer exhibitie van een deuchdelijcken inventaris ende staet van goederen in- ende uyt schulden der gemeenen boedel van de voorn. Rembrandt van Rijn ende Saskia van Uylenburch, so oals deselve waren geweest ten tyde van het overlijden van de voornoemde Saskia van Uylenburch ende naer behoorlijke liquidatie ende affreeckeningen bevonden soude werden den voorn. Titus van Rijn ter saecke van sijn moederlijck goet alsnoch te competeren; ende ten fijne van de voors. exhibitie, liquidatie ende affreeckening te compareren voor commissarissen van desen Hove, ende voor deselve dienaengaende te procederen als naer rechten; sustinerende met deselve presentatie te mogen volstaen ende dat daarmede dese instantie aff soude wesen met compensatie van kosten; ende bij refuys ende onder beneficie van deselve presentatie, proponerende sijne grieven, doende eysch, concludeerde in appel tot nullité off correctie van 't vonnisse diffinityff van den gerechte van Amsterdam in questie, ende doende dat den geappelleerde sijnen eysch ende conclusie soude weden ontseyt, ende hij ter contrarie gecondemneert het arrest op de voors. coopenningen, als qualijck en t'onrechte gedaen, costeloos ende schadeloos aff te doen met interdictie van gelijcken meer te doen, maeckende eysch van kosten ofte tot anderen fijnen ende conclusie den voorn. appellant oorbaerlijcx sijnde.

Daertegens den voorn. geappelleerde refuserende de voors. presentatie als captieus ende insuffisant, antwoordende voorts concludeerde te fijne van niet ontfankelijk in appel ende absolutie van de instantie, daerop alvooren recht versoekende ende dien onvermindert concludeerde tot approbatie van 't voors. vonnisse in questie, ten minsten dat hetselve vonnisse by provisie sijn executie soude hebben onder cautie, maeckende mede eysch van kosten ofte tot anderen soodanigen sijnen ende conclusie als bevonden soude werden te behooren.

Op 'twelcke den voorn. appellant mede antwoordende, concludeerde tot reiectie van de voors. exceptie, persisterde voorts in appel voor replycke, sustinerende datter geen provisie en behoorde te vallen.

Waarop den voorn. geappelleerde ende excipient persisterde van gelijcken voor replycke bij sijne geproponeerde exceptien, gelijk hij oock persisterde voor duplicke in cas d'appel bij sijne conclusie van antwoorde in deze genomen, ende naerdad van wegen den geexcipieerde insgelijcx gepersisteert was voor duplycke.

Soo hebben de voorn. partijen in conformité van den appointementen van den voors. Hove het proces sulcx 'tselve ter voors. eerster instantie was gefurneert, alsvooren overgebracht ende aen den voors. Hove recht versocht.

'tVoors. Hoff met rijpe deliberatie van rade deurgesien ende overgewegen hebbende alle 'tgunt ter materie dienende is, doende recht in den name ende van wegen de Hoge Overicheyt ende Graefelijcheyt van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant, verclaert den appellant bij 't vonnisse in questie te wesen niet beswaert, ende condemneert hem in de kosten van desen proesse tot taxatie ende moderatie van de voors. Hove, mitsgaders in de boete van 't fol appel.

Gedaen in Den Hage bij de heeren ende meesters Johan Dedel, president, Frederick van Dorp, heere van Maesdam, Diederick Sicxti, Aelbrecht Nierop, Adriaen Pauw, heere van Bennebroeck, Willem Goes ende Corn[elis] Fannius, raetsluyden van Hollant, ende gepronunchieert den 22 december 1662.⁶

7.6 Epiloog: hoger beroep bij de Hoge Raad

Van Hertsbeeck liet het hier echter niet bij en ging direct in hoger beroep tegen het vonnis van het Hof van Holland bij de Hoge Raad. Maar ook de Hoge Raad besliste in zijn nadeel en verwierp op 26 januari 1665 zijn eis en veroordeelde hem overeenkomstig tot een boete van fol appel.⁷ De Hoge Raad was tijdens de Republiek de hoogste rechtelijke instantie in Holland en er restte Van Hertsbeeck niets anders meer dan zich neer te leggen bij die uitspraak. Uiteindelijk duurde het nog bijna een half jaar voordat hij de som van 4.200 gulden overmaakte aan Titus van Rijn.⁸ De hele zaak was Van Hertsbeeck duur komen te staan. Niet alleen moest hij de 4.200 gulden restitueren aan Titus van Rijn, maar ook de proceskosten waren hoog opgelopen en had hij twee maal een boete van fol appel moeten betalen.

⁶ Sententie: NA, HvH inv.nr. 776, nr. 211: 22.12.1662.

⁷ Sententie: NA, HR inv.nr. 757: 26.01.1665. Een extract hieruit is opgenomen in: *Rembrandt documents*, 537.

⁸ Stadsarchief Amsterdam, Archieven van Schout en Schepenen, Register van afschrijvingen na executie, inv.nr. 2225, fol. 209; transcriptie in *Rembrandt documents*, 550.

8 VOORBEELD VAN EEN PROCEDURE IN CAS VAN REFORMATIE: HET PROCES VAN DE ERFGENAMEN VAN DANIËL ELSEVIER CONTRA HENDRICK DE GRAEFF, 1698-1701

8.1 Inleiding en korte samenvatting van de zaak

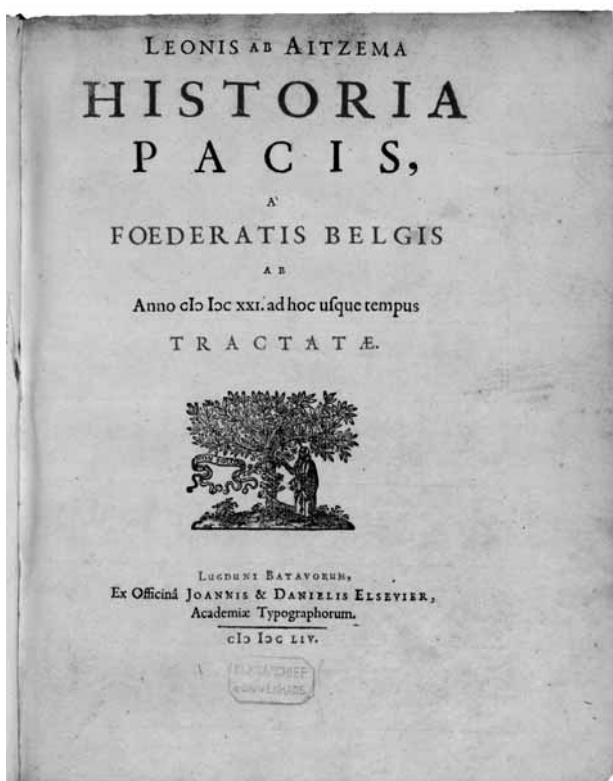
Niet alle processen werden beëindigd door middel van een vonnis van het Hof van Holland. Er waren allerlei redenen waarom processen vroegtijdig tot een einde konden komen. Soms kwamen de partijen tijdens de procedure tot een onderling akkoord en hoefde het Hof geen vonnis te wijzen. In zo'n geval volstond het wanneer het Hof het akkoord bekrachtigde. Ook kon het gebeuren dat partijen bij gebrek aan middelen hun proces niet voortzetten. Het proces van de erfgenamen van Daniël Elsevier contra Hendrick de Graeff is hier als voorbeeld gekozen om te laten zien hoe processen die nooit tot een vonnis hebben geleid verder zijn te traceren. Bovendien is in deze zaak de proceszak van verweerder bewaard gebleven, zodat we iets meer te weten komen over de achtergrond van de zaak.

Daniël Elsevier (1626-1680) was een telg uit het beroemde drukkersgeslacht en met zijn overlijden in 1680 kwam ook een einde aan het florisserende drukkershuis. Hij was de kleinzoon van Lodewijk Elsevier (1540-1617), die als jongeling in de leer was gegaan bij Plantijn en die zich na zijn vlucht uit de Zuidelijke Nederlanden in 1567 uiteindelijk als boekverkoper in Leiden had gevestigd in 1580. Daniël was de oudste zoon van Lodewijk's zoon Bonaventura Elsevier. Daniël Elsevier werd aanvankelijk net als zijn vader en oom academiedrukker in Leiden, maar vestigde samen met zijn neef Lodewijk een uitgeverij in Amsterdam in 1654. Hun uitgeverij werd beroemd in heel Europa en was gespecialiseerd in het uitgeven van betaalbare series klassieken.¹

In het proces dat hier als voorbeeld dient, ging het om een lading boeken die Daniël Elsevier nog vlak vóór zijn dood naar Nantes in Frankrijk had verscheept maar die volgens de koper Hendrick de Graeff nooit ter bestemming waren aangekomen. Omdat hij weigerde de faktuur van de boeken te betalen trokken de erfgenamen van Daniël Elsevier naar de rechter. In 1695 stelden zij een procedure in eerste aanleg in voor de commissarissen van kleine zaken in Rotterdam tegen Hendrick de Graeff vanwege de schuld die hij nog bij Elsevier had uitstaan. De Graeff had immers de boeken ter waarde van 143 gulden en 16 stuivers die Daniël Elsevier aan hem had geleverd nog niet betaald. Op 19 november 1695 hadden de Rotterdamse commissarissen

1 I.H. van Eeghen, 'Daniel Elsevier and Marc-Michel Rey', *Quaerendo* 12 (1982) 183-198.

Afb. 30 Titelblad uit Lieuwe van Aitzema's *Historia pacis*. Uitgave van 1654 door Daniël en Johannes Elsevier te Leiden.

rissen een vonnis in het voordeel van de erfgenamen uitgesproken en De Graeff veroordeeld tot het betalen van de geëiste som. De Graeff was echter tegen dit vonnis in beroep gegaan bij de schepenen van de stad Rotterdam, die de uitspraak van de commissarissen op 30 juli 1698 teniet verklaarden op grond van zijn bewering dat hij de bewuste boeken nooit had ontvangen. Op hun beurt stelden de erfgenamen van Elsevier een procedure in cas van reformatie in bij het Hof van Holland omdat zij meenden benadeeld te zijn door het vonnis van de Rotterdamse schepenen.

Begin augustus 1698 diende de procureur J. van Ruyl namens de erfgenamen van Daniël Elsevier het rekest om mandement van reformatie in, waarin hij verzocht om dagvaarding van Hendrick de Graeff. De raadsheren-commissaris die het rekest ter behandeling namen, beschikten in eerste instantie dat de partijen eerst voor commissarissen moesten verschijnen om zo mogelijk tot een akkoord te komen. Aangezien De Graeff (de gerekwireerde) dit weigerde, verleende het Hof van Holland op 26 augustus 1698 mandement van reformatie. Daarna werd de zaak op de rol gebracht. Na het presenteren van de conclusie van eis, dienden de partijen van verweer, repliek en dupliek. Toen viel de zaak echter stil (*interrupt*). Volgens de *furneer*-rol hadden de partijen op 4 november 1699 hun stukken moeten inleveren, maar er verscheen niemand namens de tegenpartij. Vervolgens werd de zaak ingeschreven op de rol van ongetermineerde processen, wat betekende dat het proces zonder vonnis was beëindigd. Toch diende procureur Adriaan van Sterrevelt zich bijna twee

jaar later, op 17 juni 1701, opnieuw aan om namens Hendrick de Graeff alsnog stukken bij het Hof over te leveren. Maar wederom kwam het niet tot een vonnis en werd de zaak voor de tweede maal ingeschreven in het register van ongetermineerde processen. Hiermee verliezen we tevens elk spoor van het proces.

8.2 Het instellen van het proces in reformatie

Voordat een proces begon stelden de partijen een procureur aan die namens hen in rechte optrad. In de procuratie vermeldde een partij wie haar zou vertegenwoordigen en welke rechten of volmacht de betreffende procureur kreeg. Naast de nodige schrifturen, bewijsstukken en aktes van gediend, moesten de partijen bij het furneren van stukken onder inventaris ook de procuraties overleveren. Originele procuraties zijn er in het archief van het Hof van Holland niet te vinden, behalve in zaken waar toevallig nog een proceszak bewaard is gebleven, zoals in de zak van Hendrick de Graeff. Hierin bevindt zich ook de procuratie die hij op 14 juni 1701 verleende aan zijn procureur Adriaan van Sterrevelt.

Op huijden den 14en junij 1701 compareerde voor mij Hendrick Muller, openbaer ende bij d[en] Ed[elen] Hove van Holl[an]t geadmitteert notaris, in s'Gravenhage resideerende in praesentie van de naargenoemde getuijg[en], sinjeur Hendrick de Graeff, woonende tot Rotterdam, denwelcke v[er]klaarde te constitueeren ende magtig te maak[en] de Ed[ele] Adria[an] van Sterrevelt, proc[ureu]r voor de[sen] Hove ende Hogen Rade in Holl[an]t omme uijt zijn compar[an]ts naam waar te nemen, defendeer[en] en[de] v[er]volgen secker proces t'guent hij compa[raen]t voor d[en] Hove van Holl[an]t heeft hang[en], als ged[aa]gd[e] in cas van reformatie contra de respectiv[en] erffgenaam[en] van Daniel Elsevier imp[etran]ten, alle termijn[en] van regte waar te neem[en], sententie te hoor[en] pronuncieer[en], van naadelige te appelleer[en] off reformeeren ende de voordeelige ter executie te legg[en] e[nde] alles te doe[n] t'guent zijn geconstitueerdens goed[en] raat gedraag[en] sal, soo in dese als andere instantien die hij imp[etran]t op e[nde] jeegens een iegel[ijcx]s die het [on]leerbaar gemaakt wees[en] soude koom[en] te v[er]kreijg[en], alles in omnibus ad lites cum potestate substituendi, beloovende hij comp[aren]t alle t'gunt voors. staet voor goet vast e[nde] van waarde te houd[en] e[nde] doen onder v[er]bant als naa regte. Aldus gepass[eer]t in s'-Gravenhage voorn[oem]t ter presentie van mons[eigneur]s Robbert De Raeck [ende] Johannes van Aarss[en] als getuijg[en] hiertoe v[er]sogt. De minutte is behoorlijk geteekent.

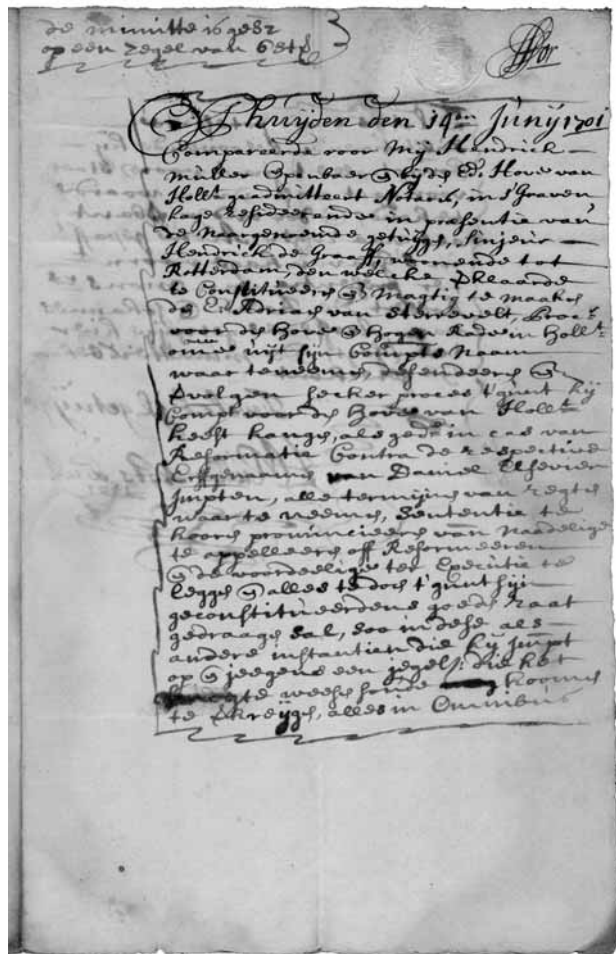
'T welck ik getuijge

Is. Muller Not[arius] Publ[icus], 1701²

In de procuratie van De Graeff lezen we dat hij een volledige volmacht had verleend aan zijn procureur in alles wat de zaak betrof (in omnibus ad lites) met bevoegdheid om zich te laten vervangen (cum potestate substituendi).

² Procuratie: NA, HvH inv.nr. IIE32 stuk B. In de linkerbovenmarge staat: 'De minutte is ged[ae]n op een regel van 6 st[ui]vers'.

Afb. 31a Procuratie van Adriaan van Sterrevelt om de erfgenamen van Daniël Elsevier in rechte te vertegenwoordigen in hun zaak tegen Hendrick de Graeff, 14 juni 1701.

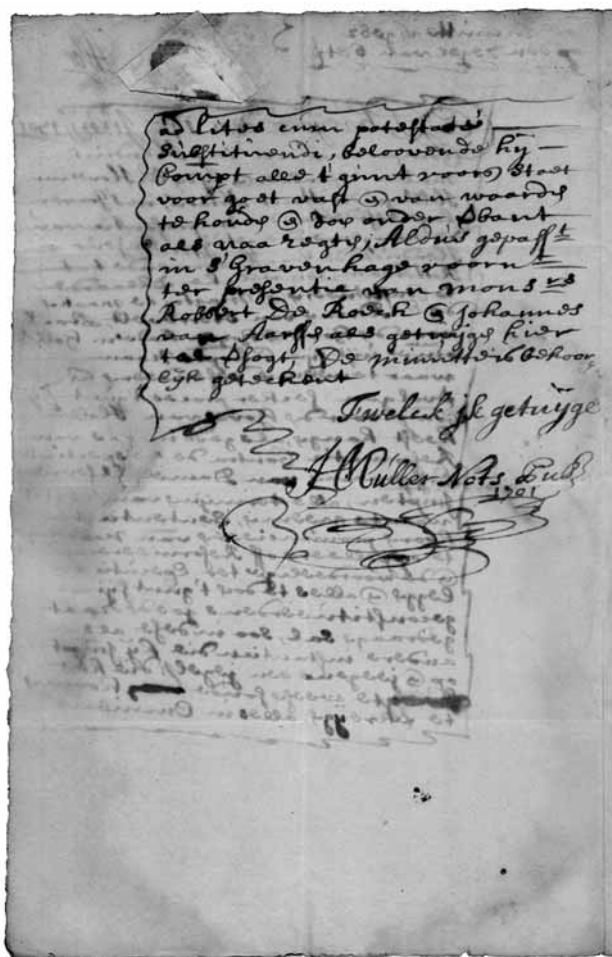
Begin augustus 1698 diende procureur Van Ruyl het rekest om mandement van reformatie in bij het Hof van Holland. Rekesten werden meestal alleen met het jaartal ondertekend; een preciezere datum is meestal af te leiden uit de apostilles op het rekest. In het rekest zetten de supplianten uiteen in welke hoedanigheid zij procedeerden en waarom zij de tegenpartij voor het Hof wilden dagen. Hierbij moesten zij ook vermelden op welke rechten zij aanspraak wilden maken en op welke argumenten zij zich baseerden.

Fiat comparitie gedaan in
Den Hage den 19 augusti 1698.
Fr[ançois] Keetlaar

Aen den Hoove van Hollandt

't Hoff van Hollandt ordonneert partijen op huijden en acht dag[en] te compareren

Geven reverentelick te kennen de respectie erfgenaemen van Daniel Elsevier, in sijn leven coopman tot Amst[erdam] sulcx hoe is, dat sij suppl[ian]ten op den 19

Afb. 31b Achterzijde van de
procuratie van Adriaan Ster-
revelt.

voor de Heeren François Keet-
laer en Jacob Vallensis, raden in
den v[oor]s. Hove als commis-
sarissen, die henl[ieden] hoor-
[en] en v[er]eenigen sullen ist
doenlijk. Soo niet sal alsdan
voorts gedisponeert werd[en]
alle naer behoren. Gedaen in
Den Haghe d[en] 19 aug[ustij]
1698.

Ant[honie] van Kinschot, 1698

“t Hoff gehoord d’overgifte van
de gerequ[irerden]s dat hij

november 1695³ van commissarissen van de cleijne sae-
cken tot Rotterdam hebbende geobtineert vonnisse tot
laste van Hendrick de Graef, waarbij denselve de Graef
over en ter saecke van geleverde boecken is gecondem-
neert geworden aen de suppl[ian]te te betalen een
somme van f 143 : 16 : Den voors. Hendrick de Graef
goetgevonden heeft van dat vonnisse te appelleeren
aen schepenen dersel[ver] stad, al waer die saecke in
cas d’appel sijnde voldong[en] wedersijds gewisselt
van inventaris ende stucken mitsg[ade]rs mondelingh
gededuceert ende bepleijt, eijndelijk op den 30^e julij
desselfs jaer 1698⁴ is gevolgt vonnisse diffinitief waerbij
schepenen voorn[oem]t ’t vonnisse van commiss[aris-
s]en van cleijne saecken voorengemelt, soo sij seggen

3 Onderstreept in het origineel.

4 Onderstreept in het origineel.

Afb. 32 Rekest om mandement van reformatie van de erfgenamen van Daniël Elsevier tegen Hendrick de Graeff, begin augustus 1608.

[illegible]

den eed in der req[ues]te gemelt niet en sal afleggen alvorens dese sake bij den Hove sal zijn gedecerneert verleent mand[emen]t van reformatie. Actum Hage den 26 augustij 1698. Raven

teniet doende, mits des eij[sche]r in cas d'appel met solemneele eede verclarende, dat sij de boecken ter processe gementioneert niet en heeft ontfangen nogh daarvan geproffiteert, directelijcke nogh indirectelijcke, de supp[lian]ten aldaer ged[aagden]s in cas d'appel hare eijsch ende conclusie op ende jegens den eij[scher] ter eerster instantie gedaen ende genomen, hebben ontseijt, denselven daarvan absolverende, met compensatie van costen van den processe, om redenen ende bij ontstentennisse van denselven eed, waerbij sij 't voors. vonnisse van commissarissen van de cleijne saecken hebben geapproleert ende vervolgens den eij[sche]r in cas d'appel gecond[emneer]t aen de supp[lian]ten, gedaagdens in'tselve cas, op te leggen ende te betalen de somme van f 143 : 16 : ter eerster instantie geeijst, ende den eij[sche]r in sulcken gevalle gecond[emneer]t in de costen van den processe tot taxa-

tie ende moderatie van'tselve geregt, bij welck nul en abusijf vonnisse de supp[lian]ten hun ten hoogsten gegraveert vindende, hebben binnen behoorlijcken tijde hun daervan geconstitueert appell[an]ten aen desen Ed[ele] Hoov[en], derwelcke als nu prosequerende; soo keer[en] sij supp[lian]ten hun aen welgemelten Hoov[en], seer gediensstigh versoeckende U Ed[ele] Mog[ende] mand-[emen]t in cas d'appel met de clause van inhibitie & rel[ief] in *communi forma*.

Dit doende,
G. Eversdijck, 1698 J. van Ruijll⁵

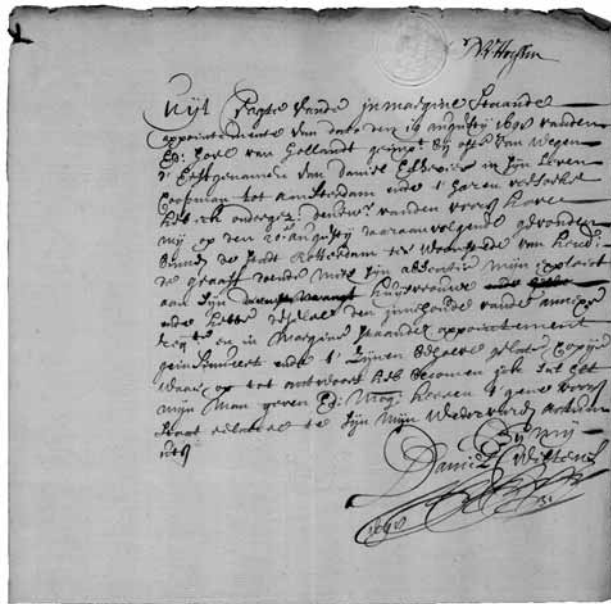
Nadat supplianten in het rekest hadden uiteengezet waarom zij in beroep gingen tegen het vonnis van de schepenen van Rotterdam verzochten zij het Hof om een mandement in cas van appel. Zij vroegen om een mandement van appel met de clause van inhibitie (d.w.z. opschorting van de tenuivoerlegging van het vonnis van de vorige instantie) en van rel[ief]. De clause van rel[ief] was een standaard clause, waarmee men zich kon beschermen tegen een procedureel verzuim. Het rekest was immers ingediend binnen de termijn van appel ('binnen behoorlijcken tijde ... geconstitueert appellanten'), dat wil zeggen binnen twintig dagen na de interjectie van het appel. Maar in de apostille op het rekest van 19 augustus 1698 vermeldde griffier Anthonie van Kinschot dat raadsheer-commissaris mr. François Keetlaer een akkoord tussen de partijen in het proces voor mogelijk hield. Daarom beval Keetlaer de partijen om acht dagen later voor commissarissen, namelijk mr. Jacob Vallensis en hemzelf, te verschijnen (*compareren*). Indien een minnelijke schikking niet mogelijk zou blijken te zijn, dan zou men verder procederen.

Een verbaal van de comparitie voor de commissarissen⁶ Keetlaer en Vallensis is helaas niet overgeleverd, maar uit het vervolg wordt duidelijk dat de partijen niet tot een akkoord waren komen. Uit de apostille van secretaris mr. Johan Raven van 26 augustus bleek immers dat gerekwireerde niet bereid was om het geeïste te betalen zonder proces. Kennelijk was ondertussen de termijn van appel verstreken, want de raadsheren-commissaris verleenden enkel een mandement in cas van reformatie. Op zichzelf maakte dit voor de procedure of het eventuele eindresultaat niet uit, maar de consequentie was wel dat de tenuitvoerlegging van het vonnis van de Rotterdamse schepenen nu niet werd opgeschort tot de definitieve uitspraak van het Hof van Holland. En dit was in het nadeel van de erfgenamen van Elsevier. Hendrick de Graeff had er nu natuurlijk alle belang bij om de zaak zo lang mogelijk te rekken, omdat het vonnis in zijn voordeel gewoon werd uitgevoerd. Mocht het Hof van Holland de reformatie van de erfgenamen Elsevier alsnog gegrond verklaren, dan zou

⁵ Rekest om mandement: NA, HvH inv.nr. 3061: 08.1698.

⁶ Behalve verbalen van de comparities voor commissarissen hield de griffier ook een chronologisch register bij van de comparities. Deze registers zijn echter slechts voor de periode 1719-1811 bewaard gebleven, zie rubriek 5.2.1.2 in de inventaris.

Afb. 33 Relas van deurwaarder Daniel Weltens van 20 augustus 1698.

het vonnis van de schepenen van Rotterdam pas na afloop van het proces ongedaan worden gemaakt.

Nadat de raadsheren-commissaris positief hadden beschikt op het rekest van de erfgenamen Elsevier, stelde de griffier of een secretaris het mandement op waarmee een deurwaarder van het Hof de tegenpartij kon dagen. In deze zaak is ook bij toeval het relaas van de deurwaarder bewaard die op 20 augustus 1698 De Graeff heeft gedagvaard om voor het Hof van Holland te verschijnen. Normaal gesproken werden de relasen van deurwaarders opgenomen in de proceszakken van de partijen; daarom zijn er weinig van dit soort documenten overgeleverd. In ons voorbeeld is het relaas van de deurwaarder Daniël Weltens gehecht aan het rekest om mandement.

W. Hoessen

Uijt cragte van de in margine staande appointemente van dato van 19 augustij 1698 van den Ed[ele] Hove van Hollandt geimp[etree]t bij ofte vanwege de erfgenamen van Daniel Elsevier, in sijn leven coopman tot Amsterdam ende t'haren versoeke heb ick ondergez[egd] deurw[aa]rde[r] van den voors. Hove mij op den 20 augustij daaraanvolgende gevonden binnen de stadt Rotterdam ter woonstede van Hendr[ick] de Graeff, doende mits sijn absentie mijn exploit aan sijn dienstmaegt hujsvrouwe ende hebbe ende hebbe deselver den innehoude van der annexe req[ue]ste en in margine staande appointement geinsinueert ende t' zijnen behalve gelaten copije waarop tot antwoord heb become: "Ick sal het mijn man geven". Ed[ele] Mog[ende] Heeren t'gene voors. staat relaterende te sijn mijn wedervard[igheden]. Actum ut s[upra].

Bij mij
Daniel Weltens, 1698⁷

7 Deurwaardersrelaas: NA, HvH inv.nr. 3061: 20.08.1698, gehecht aan het rekest om mandement.

Deurwaarder Weltens had op 20 augustus Hendrick de Graeff niet thuis aangetroffen en had daarom een kopie van de dagvaarding aan diens vrouw afgegeven.

8.3 Verschijnen van de zaak

Op 29 september 1698 komen we de zaak voor het eerst op de ordinaris rol tegen, toen procureur Van Ruyll zijn conclusie van eis kwam presenteren.

Ruijl

De respective erffgen[ame]n van Daniel Elsevier, in sijn leven coopman tot Amsterdam, imp[etrant]en in cas van reformatie CONTRA Hendrick de Graeff, boeckvercoper won[en]de tot Amsterdam, ged[aagd]en, e[ijsch] d[oen]. Ruijl doet eijsch, concl[udeer]t prout in scriptis. Sterrevelt ~~doet~~ concludeert ten fine van niet ontfanckel[ijk] en bij ordine dat den imp[etrant]e[n] sullen wes[en] verclaert bij 't vonnisse in q[uesti]e ter deser niet beswaert; cum expensis. Ruijl persisteert voor repl[icq].

Sterrevelt voor dupl[icq].

Sijn de procureurs verdragen de saecke te beschrijven bij eijsch, antw[oord], rep[licq], en dupl[icq], met middelen, acte maaken en dienen.⁸

Op de rol schreef de griffier in de linkerkolom de namen van de partijen in die op die dag kwamen dienen, en gaf kort aan welke proceshandeling zij zouden komen doen ('eijsch doen'). In de rechterkolom noteerde hij de handelingen die daadwerkelijk waren gedaan. Van Ruyll had zijn eis gepresenteerd en geconcludeerd zoals in geschrifte (prout in scriptis). Hendrick de Graeff had ondertussen ook een procureur aangesteld, Adriaan van Sterrevelt, die in zijn antwoord een contrarie conclusie nam en concludeerde tot verwerping van de eis van Van Ruyll. Hij voegde daar een eis van kosten (cum expensis) aan toe. Van Ruyll persisteerde voor repliek, dat wil zeggen dat hij bleef bij zijn aanvankelijke eis. Van Sterrevelt persisteerde op zijn beurt voor dupliek en herhaalde zijn antwoord.

Op zich was de zaak nu voldongen en konden de partijen overgaan tot het furneren van de stukken onder inventaris en concluderen in rechte. Het Hof van Holland droeg de partijen bij appointement dispositief nu op om de zaak met middelen (juridische argumenten) te beschrijven, dat wil zeggen dat zij de aangedragen feiten in hun schriften moesten beschrijven en de stellingen van de tegenpartij ontkrachten. Zij moesten hierbij ook de nodige akten en bewijsstukken bij voegen. Hoewel de term verder niet gebruikt wordt in de originele stukken ging het hier dus om een appointement in feite contrarie.

8.4 Middelen

Op de rol van 31 oktober 1698 verzocht Van Ruyll verstek van antwoord tegen Van Sterrevelt, omdat deze zijn conclusie van antwoord (met middelen) niet had inge-

⁸ Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 29.09.1698.

diend.⁹ Na de conclusie van eis kwam de zaak op de extra-ordinaris rol zoals gebruikelijk was bij het Hof. Op 17 december had Van Sterrevelt zijn antwoord nog altijd niet ingeleverd en daarom beval (ordonneren) het Hof op verzoek van Van Ruyl dat als Van Sterrevelt zijn antwoord niet vóór kerst zou overgeven, hij hiervan versteken zou worden en eisers hun eis zouden mogen bewijzen (verifiëren).¹⁰

Hoewel dit op de rol niet is terug te vinden zal Van Sterrevelt het verstek van antwoord hebben gezuiverd en heeft hij begin 1699 zijn antwoord met middelen alsnog ingediend. In de proceszak van Hendrick de Graeff is zijn antwoord met middelen (gedateerd 1699) immers nog aanwezig. Net als andere schrifturen moest de advocaat, in ons voorbeeld mr. W. Nobelingh, het antwoord met middelen artikelsgewijs (*articulatum*) opstellen; elk artikel mocht slechts één feit bevatten. Hij ondertekende de schrifturen bij volmacht (*apud acta*).

't gros groot 17 bladens

Mr. Hoeften

Antwoord met middelen gedaan maacken [ende] den Ed[ele] Hoove van Holl[an]t ov[er]gegeven uijt den naam [ende] van weegen Hendrick die Graeff woonende tot Rotterdam, ged[aagd]e in cas van reformatie ter eenre op ende jegens de resp[ecti]ve erffgenaamen van Daniel Elsevier impet[ran]ten in't voors. cas ter andere sijde

- art. 1 Tot fundament van dese antw[oor]t met middelen sijt Adriaen van Sterrevelt als proc[ureu]r van [de] voorn[oemd]e ged[aagd]e [ende] de waarh[e]it is sulcx
- 2 Dat offwel de imp[etran]ten nietwes tot lasten van den ged[aagd]e hadden te pretendeeren
- 3 Ende wel vooral niet ter saake van eenige boecken
- 4 Die men voorgeeft dat door de voorn. Daniel Elsevier in den jaar 1680 aan d[en] ged[aagd]e doenmaals in Vrankrijck sijnde soude weesen gesonden
- 5 Dogh het welcke abusieff en onwaar is
- (...) [art. 6-14 over de zaak voor de commissarissen van kleine zaken in Rotterdam]
- (...) [art. 15-20 over het appel bij de schepenen van Rotterdam]
- (...) [art. 21-36 over het instellen van de procedure van reformatie bij het Hof van Holland en het appointment dispositief]
- 36 Ende omme des niettemin den eijsch met middel[en] van [den] imp[etran]ten oock eenigsints *articulatum* te bejeegen[en]
- 37 Soo voegt den voorn. proc[ureu]r op de 1, 2, 3, 4, 5, & 6 art[icu]len van den eijsch met middel[en] voor antw[oor]t
- 38 Dat offschoon waar soude moogen sijn dat d[en] ged[aagd]e bij een missive aan den voorn. Daniel Elsevier geschr[even] versogt souden mogen hebben
- 39 Dat deselve Daniel Elsevier aan hem ged[aagd]e eenige boeck[en] soude will[en] toesenden
- 40 Ende dat die boeck[en] oock op seekere lijste off memorie bij den ged[aagd]e nader soude moog[en] wees[en] gespecificeert
- 41 Daaruijt immers geensints en volgt

⁹ Ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 3950: 31.10.1698.

¹⁰ Extra ordinaris rol: NA, HvH inv.nr. 4021: 17.12.1698.

- 42 Dat de voorn. Daniel Elsevier die boeck[en] effective en[de] metterdaat aan den
ged[aagd]e gezond[en] heeft
- 43 Off dat den ged[aagd]e deselve boecken soudē hebb[en] ontfangen
- 44 Ontkennende de ged[aagd]e wel expressel[ijk] den inhoude van [den] 7, 8 & 9
art[icu]len van [den] voors. eijsch met middel[en]
- 45 Bevattende dat de voorn. Daniel Elsevier aan den ged[aagd]e de voorn. boeck-
[en] toegesonden soude hebben
- 46 Sijnde ter contrarie waar dat d[en] voorn. Daniel Elsevier de boeck[en], waar
ov[er] alhier pretendel[ijk] werd geageert, heeft geadresseert en[de] gesonden
aan een[en] Gerard Pieterse coopman tot Nantes
- 47 Welcke Geraerd Pieterse de voors. boeck[en] ook nogh niet heeft ontfangen
- 48 Dewijle deselve boeck[en] op haar arrivement sijn gearresteert en[de] geconfis-
queert geworden
- 49 Ende sulcx is het vrij v[er]re daarvandaan dat den ged[aagd]e de voors. boeck[en]
ontfang[en] off ijetwes daarvan geprofiteert soude hebben
- 50 Waarvan den ged[aagd]e ten ov[er]vloede bereijst is in conformité van het vonnis-
se van schepenen van Rotterdam hem onder solemnelen eede te expurgeer[en]
- (...) [art. 51-65 overige argumenten]
- 66 Ontkennende voorts generalijck en[de] special[ijk], al het frivool en inpertinent
voorstel van [den] imp[etrant]en de ged[aagd]e in sijn goet regt eenigsints pre-
judiciabel sijnde.

Ende conclud[eer]t als nogh als *apud acta* is gedaen.

W. Nobelingh

1699¹¹

In zijn antwoord met middelen gaf De Graeff onder andere aan dat het feit dat Daniël Elsevier in een brief had aangekondigd dat hij de bestelde boeken naar zijn toenmalige verblijfplaats in Frankrijk zou zenden, op zichzelf niet betekende dat hij dat ook daadwerkelijk had gedaan. Verder gaf De Graeff aan de boeken niet aan hem maar aan een tussenpersoon, Gerard Pieterse, koopman in Nantes, geadresseerd waren. Maar ook Pieterse had de boeken niet ontvangen omdat ze bij aankomst ('arrivement') in beslag waren genomen ('geconfisqueert').

Behalve de procuratie en het antwoord met middelen furneerde Hendrick de Graeff overigens ook een attest uit 1696 vertaald uit het Frans door de Rotterdamse notaris Gommer Klaasz. van Bertel. In dit attest had Gerard Pieterse ten overstaan van de koninklijke notarissen Bussaud en Peres in Nantes verklaard dat hij de bewuste boeken nooit had ontvangen.¹²

Ruim een halfjaar later, op 17 juli 1699, komen we de zaak pas opnieuw tegen op de extra-ordinaris rol. Ondertussen had Van Sterrevelt zijn antwoord met middelen overgeleverd en had Van Ruyll zijn repliek (met middelen) ingediend. Op 17 juli 1699 verzocht Van Ruyll verstek van dupliek (met middelen) tegen Van Sterrevelt. Of Van Sterrevelt zijn dupliek (met middelen) uiteindelijk heeft ingeleverd, wordt op grond van de rolregisters echter niet duidelijk. Blijkens de furneerrol was de zaak in november 1699 in ieder geval voldongen en konden de partijen over gaan tot het furneren onder inventaris.

¹¹ Antwoord met middelen: NA, HvH inv.nr. IIE32 stuk C.

¹² Attest: NA, HvH inv.nr. IIE32 stuk D: 09.10.1696.

Afb. 34 Aantekening in het register van ongetermineerde processen betreffende de zaak tussen de erfgenamen van Daniël Elsevier en Hendrick de Graeff.

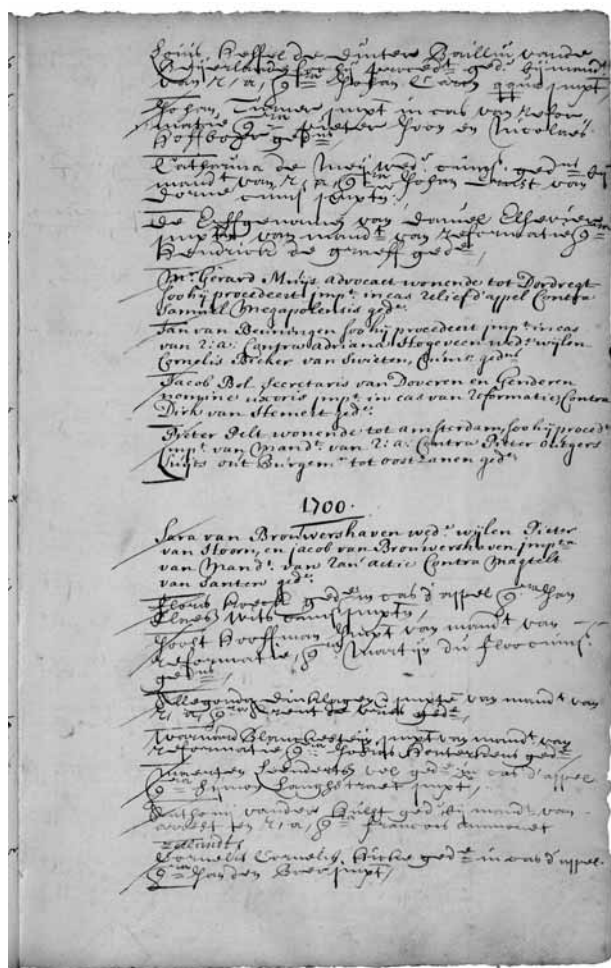
Handwritten text in Dutch, likely a court register entry. The text is written in a cursive script and includes dates and names. The entry is dated 'Den 27 Junij 1701' and mentions 'Hendrick de Graeff' and 'Daniël Elsevier'. The text is written in a cursive script and includes dates and names. The entry is dated 'Den 27 Junij 1701' and mentions 'Hendrick de Graeff' and 'Daniël Elsevier'.

8.5 Einde van het proces: register van ongetermineerde processen

Op 4 november 1699 meldde zich echter alleen Van Ruyll om zijn stukken namens de erfgenamen Elsevier in te brengen. Van Sterrevelt liet op dat ogenblik verstek gaan. Hoewel dit op zich niet het einde van de zaak hoefde te betekenen – het Hof had immers de stukken van impetrant, en het verstek kon nog altijd gezuiverd worden – viel het proces stil. De zaak werd vervolgens voor de eerste keer ingeschreven in het register van ongetermineerde processen.¹³

Om een of andere reden hadden impetranten geen actie meer ondernomen, mogelijk bij gebrek aan geldmiddelen. De regel was dat wanneer binnen een jaar en een dag geen termijn meer was gediend het proces interrupt (onderbroken) werd verklaard. Normaal gesproken kon het proces alleen door middel van een rekest civiel weer worden geopend.

¹³ Register van ongetermineerde processen: NA, HvH inv.nr. 5995: 1699.

Afb. 35 Aantekening in de furneerrol op 17 juni 1701 betreffende de zaak tussen de erfgenamen van Daniël Elsevier en Hendrick de Graeff.

Ruim anderhalf jaar later, op 17 juni 1701, komen we zaak weer tegen op de furneerrol. Kennelijk waren de erfgenamen Elsevier weer in de gelegenheid om het proces te openen. Het rekest civiel waarmee zij dit deden is niet bewaard gebleven.

Sterrevelt
Hendrick de Graeff, wonende tot Rotterdam, ged[aagd]e in cas van reformatie CONTRA de respective erfge[nam]en van Daniel Elsevier, imp[etrant]en te dienen van acten ende munimenten.

den 17^e junij 1701
Sterrevelt dient a[cte]n, Ruijl seijt a[cte]n, versoeckende a[cte]n, X.¹⁴

Dit maal furneerde Van Sterrevelt wel zijn stukken onder inventaris. Maar opnieuw viel hierna de zaak stil, want in 1701 werd hij weer ingeschreven in het register van ongetermineerde processen. Hiermee verliezen ook elk verder spoor van het pro-

14 Furneerrol: NA, HvH inv.nr. 4203: 17.06.1701.

ces. Waarom de erfgenamen Elsevier geen actie meer ondernamen is onbekend, misschien verwachtten zij in het ongelijk te worden gesteld en zouden de kosten van de procedure niet meer opwegen tegen het resultaat. Soms werd in het register van ongetermineerde zaken in de kantlijn vermeld waarom een zaak niet beëindigd was, bijvoorbeeld omdat de partijen tot een schikking waren gekomen. Helaas ontbreekt zo'n aantekening in ons voorbeeld.

9 WILLIG DECREET VAN JUDITH WILLOCQUEAU, 1701

9.1 Inleiding en korte samenvatting

In het archief van het Hof van Holland zijn in de registers van decreten vele duizenden decreten, zowel willige als onwillige, bewaard.¹ Bij toeval zijn hiervan enkele proceszakken bewaard gebleven, namelijk een twintigtal proceszakken van procedures van willig decreet en een tiental in verband met onwillige decreten.² Als voorbeeld is hier gekozen voor een procedure van willig decreet waarvan geen proceszak is overgeleverd.

Op 16 januari 1701 had Judith Willocqueau een huis en erf, met het bijbehorende pakhuis aan de achterzijde, in de Warmoestraat in Amsterdam dat zij van haar grootmoeder van moederszijde had geërft verkocht aan Jacob Boule. Zoals gebruikelijk was bij het sluiten van een koopovereenkomst stelde zij vervolgens een procedure van willig decreet in bij het Hof van Holland om zich ervan te verzekeren dat niemand na de transactie nog rechten zouden kunnen claimen op dat goed. Twee weken later diende Judith Willocqueau aldus via haar procureur J. van Ruyll een rekest om mandement van willig decreet in bij het Hof. Met het vrekregen mandement daagde zij al wie rechten op het bewuste huis en erf, met het bijbehorende pakhuis, zou kunnen opeisen. Net als in de meeste procedures van willig decreet kwam niemand zich aanmelden om rechten op het goed te pretenderen en kon suppliant na vier defaults haar intendit overleveren waarin zij verzocht om *interpositie* (verlening) van het decreet. Op 19 april 1701, drie maanden na de verkoop, verleende het Hof het verzochte willig decreet.

9.2 Het instellen van de procedure van willig decreet

Een procedure van willig decreet begon net als iedere andere civiele procedure met het indienen van een rekest om mandement door de suppliant, in dit voorbeeld Judith Willocqueau. In het rekest om mandement moest suppliant het bij willig decreet te vrijwaren goed nauwkeurig omschrijven. Omdat deze beschrijving werd overgenomen in het uiteindelijke decreet was het belangrijk dat de exacte ligging en bijzonderheden van het goed in kwestie in detail werden vermeld. Zo kon achteraf geen

¹ Deze zijn overigens ontsloten door een groep vrijwilligers van het Hof van Holland. De database die zij hebben gemaakt is in de studiezaal raadpleegbaar via het intranet van het Nationaal Archief.

² Deze proceszakken zijn terug te vinden in de database via het trefwoord willig of onwillig decreet. Zie vorige noot.

Afb. 36 Rekest om mandement van willig decreet van Judith Willocqueau, januari 1701.

Hinojosa
 20 Januari 1701
 Rekest om mandement van willig decreet
 van Judith Willocqueau, januari 1701.

misverstand ontstaan over de vraag om welk goed het in het willig decreet precies ging. In ons voorbeeld ging het om een huis en erf in de Warmoestraat in Amsterdam. Ook was suppliant verplicht om mogelijke pretendenten met naam en toenaam te vermelden. Wanneer suppliant, zoals in het geval van Judith Willocqueau, niemand kende die eventueel rechten kon laten gelden op het te overdragen goed, verzocht hij in het rekest een mandement van willig decreet in *communi forma* (in gewone form). De procureur van suppliance, J. van Ruyll, stelde het rekest op en ondertekende het.

In de apostille op het rekest om mandement van suppliance lezen we dat de commissarissen ter rol, het Hof van Holland op 20 januari 1701 gunstig beschikten (*fiat ut petitur*) over het rekest om mandement van willig decreet. Eén van de commissarissen schreef en ondertekende de apostille, in dit geval mr. Adriaan Pieter Hinojosa (1667-1741).³

³ Mr. Adriaan Hinojosa werd al op 20-jarige leeftijd tot raadsheer van het Hof van Holland benoemd. Van 1697 tot 1713 was hij ordinariis raadsheer, en daarna tot zijn dood raadsheer-president. Zie *Repertorium van ambtsdragers, persoonnr. 10248*.

A.P. Hinojosa, 1701

Aen den Hoove van Holland.

Geeft reverentel[ijk] te kennen Judith Willocqueau, huysv[rou]
van mr. François Glandorp, mitsg[ade]rs dogter van Maria Laer-
man, die een dogter was van wijlen Hendrick Laerman & Clara
van d[en] Bogaert, in haer leven egteluiden, & in die q[ualitei]t
voor een derde part mede erfgename van de v[oor]n[oem]de Cla-
ra van d[en] Bogaert, haer grootmoeder, uijt dien hoofde tot 't
volgende perceel in eigendom geregtigt, & bij huijwelijxe voor-
waerde uijtgesloten hebbende, de gemeenschap van goederen,
d'administratie van dien aan haerselve, & buiten de maritale
magt van haer man behouden, met den v[oor]n[oem]de mr.
François Glandorp haere man als haere voogt in desen gead-
sisteert, & ook te[n] dese[n] voor so veel 't noot sij door hem ge-
authoriseert, dat sij suppl[ian]te in q[ualiteit] voors[chreven] op
den 16 januarij deses jaers 1701 aen Jacob Buld heeft vercocht een
huijs & erve met een packhuijs daeragter staende & leggende aen
de westsijde van de Warmoestraet tot Amst[er]dam], schuijns
tegenover 't Schoutensteegie, daer de klock in de gevel staet, &
van outs Den Gulde Rogh uijtgehangen heeft, belent de weduwe
van Jacobus Hovinck met een gemeene muijr voor van de straet,
tot agter met het packhuijs aen de zuijdzijde, & Elisabet de Leste-
venen wed[uw]e van Sijen met een vrije muijr van voren tot agter
toe, & achter met het packhuijs met eene gemeene loode goot aen
de noordsijde, streckende voor van de straet tot aen de Ammerack
toe, in allen schijn 't voorschr. huijs & erve aldaer is gelegen be-
heijnt & betimmert staet, & also special is geconditioneert, 'tsel-
ve te leveren bij willig decreet van desen Hoove, so keert de
suppl[ian]te haer aen U E[dele] Mog[ende] ootmoedigh ver-
soeckende derselver mandement van willig decreet, in communi
forma.

Dit doende,
J. van Ruyll⁴

Vervolgens stelde de griffier op basis van het rekest het mandement op waarmee de
deurwaarder de tegenpartij, in dit geval onbekenden, kon dagen. Het mandement
van willig decreet was eigenlijk een mandement *met de clause van edicte* (openbare
afkondiging), ofwel een simpel mandement om een actie in te stellen met de toe-
voeging dat de deurwaarder het exploit op openbare plaatsen (zoals de marktplaats,
de kerk of de pui van het stadhuis) moest afkondigen door middel van een edict. De
clause van edicte was een middel om onbekenden te dagen. Een ieder die niet ver-
scheen werd hiermee een eeuwig zwijgen (*silentium*) opgelegd.

4 Rekest om mandement: NA, HvH inv.nr. 3066: 29.01.1701.

9.3 Verschijnen van de zaak

Op de gestelde rechtsdag kwam de procureur van impetrant zijn zaak presenteren op de rol. Procedures van willige decreet werden aanvankelijk op de ordinaris rol ingeschreven. Vanaf 1660 was er ook een aparte decreetrol. Anders dan bij de gewone civiele procedure werd bij een procedure van decreet de zaak in principe slechts op één plaats op de rol ingeschreven, en hield de griffier op dezelfde bladzijde de data van dagingen en defaults bij. In de aanhef werd suppliant vermeld en het goed kort omschreven; voor een gedetailleerde beschrijving werd naar het (rekest om) mandement verwezen.

Op de decreetrol zien we dat Van Ruyl op 31 januari 1701 de zaak voor het eerst kwam presenteren. Zoals het in de meeste gevallen ging, kwam niemand opdagen om zijn rechten te laten gelden op het verkochte huis. Hierna volgden nog drie dagingen, steeds om de drie weken, namelijk 21 februari, 14 maart en 4 april, maar telkens werd verstek verleend omdat er niemand verscheen. Na het vierde default op 4 april 1701 diende Van Ruyl zijn intendit in bij het Hof, waarin hij concludeerde tot de interpositie van het decreet aangezien niemand rechten op het goed had opgeëist.

Ruijl Judith Willocqueau, huysvrouw van mr. François Glandorp, mitsg[ade]rs dogter van Maria Laarman, die een dogter was van wijlen Hendrik Laarman en Clara van den Bogaart, in haar leven egteluiden, en in die qualiteit voor een derde part mede erffgenaam van de voorn. Clara van [den] Bogaart, haar grootmoeder, uijt dien hoofde tot 't volgende perceel in eijgendom geregtigt, en bij huwelijksse voorwaarde uijtgesloten hebbende de gemeenschap van goederen, d'administratie van dien aan haarselve, en buijten de maritale magt van haar man behouden, met den voorn. mr. François Glandorp hare man als hare voogt in desen geassisteert, en ook ten dese voor sooveel 't noot sij door hem geauthoriseert, imp[etran]te van mand[emen]t van willig decreet contra allen dengeenen, die eenig regt, actie off toeseggen soude willen pretenderen op een huijs en erve met een pakhuijs daaragter, staande en leggende aan de westsijde van de Warmoestraat tot Amsterdam, schuijns tegenover 't Schouttensteegje, daar de klok in de gevel staat, en van oudts De Vergulde Rog uijtgehangen heeft, breeder in den voors. mandamente gemelt, ged[aagde]ns e[is]d[oen] en decreet te sien interponeren.

31^e jan[uario] 1701
't Hof 1^e def[ault]t 2^e citatie etc.

Deselve imp[etran]te ut s[upra] CONTRA
deselve ged[aagde]ns en deff[ailan]ten 't
iie def[ault]t te begeren.

21 feb[ruario]
't Hof tweede deffault en derde
citatie etc.

Deselve imp[etran]te ut s[upra] CONTRA
deselve ged[aagde]ns en deff[ailan]ten 't
iie def[ault]t te begeren.

den 14 maert 1701
't Hof 3 deffault admitt[eer]t
intendith over te leggen en een an
der m[andemen]t om i[n]tendit etc.

Afb. 37. Aantekeningen in de decreetrol betreffende het verzoek om willig decreet van Judith Willocqueau, voorjaar 1701.

Afb. 38. Deselve imp[etran]te ut s[upra] contra deselve ged[aagde]ns en deff[ailan]ten 't iiii deff[aul]t te begeren en te dienen van intendith.

Afb. 39. Het intendit werd samen met andere stukken onder inventaris gefurneerd. Bij een gewone procedure van willig decreet bevatte de proceszak normaal gesproken de volgende stukken: een inventaris, de procuratie, het intendit, het mandement van willig decreet (en bijbehorende relasen van de deurwaarder en judiciële aktes van de defaults) en de akte van gediend.

Afb. 37 Aantekeningen in de decreetrol betreffende het verzoek om willig decreet van Judith Willocqueau, voorjaar 1701.

den 4^e april 1701
 't Hof 4^e defaute acte en voegen bij den intendith etc.⁵

5 Decreetrol: NA, HvH inv.nr. 3583.

9.4 Interpositie van het decreet

Na het furneren van stukken onder inventaris kon het Hof overgaan tot het interponeren van het willig decreet.

24 s[tuijvers]

Rap[port]

alle

de heeren

rp.

W[illig] decreet

Judit Villocqueau huys-
vrouw van mr. François
Glandorp soo sij pro-
ced[eert] imp[etran]te
van w[illig] decreet

Pr[ocureu]r van Ruijl

C[ONTR]A

Allen den genen

ged[aagd]en en def[en-
dent]en

't Hof interponeert het decreet in *communi forma*.

Actum den 19 april 1701.⁶

In de quaetclappen tekende de griffier de beslissing van de raadsheren kort aan. In dit geval lezen we dat het Hof op 19 april 1701 besliste om het decreet van Judith Willocqueau te interponeren. Alle raadsheren waren hierbij aanwezig. Met de afkorting rp. (van rapport) gaf de griffier aan dat het rapportgeld was betaald. Men ging namelijk pas over tot het pronunciëren van de sententie, of in dit geval het interponeren van het decreet, wanneer het rapportgeld daadwerkelijk was betaald (hier 24 stuivers). Judith Willocqueau heeft dat nog dezelfde dag gedaan, want in de registers van decreten vinden we het willig decreet onder dezelfde datum terug.

Ruijl

Willich decreet

Judith Willocqueau huijsvrouw van Mr. François

Glandorp, soo sij procedeert, impetrante

Gesien bij den Hove van Hollandt, etc., intendit, exploikten, acten ende andere munimenten denselven Hove overgegeven, uijtter naem ende van wegen Juditt Willocqueau, huijsvrouw van mr. Franchoijs Glandorp mitsgaders dochter van Maria Laarman, die een dochter was van wijlen Hendrick Laarman ende Clara van den Boogaard, in haer leven echteluijden, ende in die qualiteyt voor een derdepart mede erffgenaem van de voor-noemde Clara van den Boogaard, haer grootmoeder, uijt dien hoofde tot het volgende huijs ende erve met een packhuijs daerachter, in eijgendom gevesticht ende bij huijwelijcxs voorwaarden uijtgesloten hebbende de gemeenschap van goederen, de administratie van dien aen haer selven ende buijten de maritale macht van haer man behouden, met den voor-

⁶ Quaetclap: NA, HvH inv.nr. 5764: 19.04.1701.

Rúgl

Willich Decreet
Judith Willocqueau,
Ginprovis van Oude
franchijs glandorp voor
in proceeset Justitiale

Gesien byden Hove van
Hollandt, C. J. J. J. J.
Exelenter, Deter, Oude, ander
Ominimenter, den, selter, Oude
overgegeven, hietter, Oude, ander
van, vooget, Judith Willocqueau,
Ginprovis van, mr. franchijs
Glandorp, metgader, Oude, ander
van, Maria Laarman, die
Oude, Oude, Oude, Oude, Oude
Glandorp, Laarman, Oude, Oude

Afb. 38 Willich decreet ten
behoefte van Judith Willoc-
queau, 19 april 1701.

noemden mr. Franchijs Glandorp haren man als haren voocht in desen geassisteert, ende oock ten desen voor soo veel 't noot sij door hem geauthoriseerde impetrante van mandement van willich decreet op ende jegens allen den geenen die eenich recht, actie ende toeseggen souden willen pretenderen op seeker huijse ende erve ende den packhuijs daerachter breder hier naer te declareren gedaechde ende deffaillanten.

Proponerende de voornoemde impetrante bij de middelen van haer voorschreven intendit, dat sij impetranten op den sestien januari deses jaers seventien hondert en een vercocht hadde aen Jacob Boule een huijs ende erve met een packhuijs daerachter, staende ende leggende binnen de stadt Amsterdam aen de westsijde van de Warmoesstraet schuijn tegenover 't Schoutensteegie, daer de klock in de gevel stondt, ende van outs de Gulden Rog uijtgehangen hadden, belent de weduwe van Jacobus Hovinc met een gemeen muijr, voor van de straet tot achter met het pack-

huijs aen de zuijtsijde ende Elisabeth de Lestevenen weduwe van, van Oijen met een vrije muijr van vooren tot achter toe, ende achter met het packhuijs met een gemeen loodegoot aen de noortsijde, streckende voor van de straet tot aen de Ammerak toe, voorts in allen schijn 'tvoorschreven huijs ende erve met het packhuijs daer achter aldaer gelegen was beheijnt ende betimmert stont, ende dat voor den somme van elffduijsent sevenhondert dertien guldens, te betalen contant in eender somme soo haest 't willich decreet van desen Hove (...) [overige bepalingen van de koop], alles breder blijckende bij de acte van coop in daete voorschreven gepasseert voor den notaris Michiel Servaas ende seeckere getuijgen tot Amsterdam voorschreven daarvan sijnde, bij dewelcke als vooren was gemelt, sijnde geconditioneert dattet voorschreven huijs ende erve met het packhuijs daer achter soude werden geleverd bij willich decreet van desen Hove.

Soo hadde sij impetrante haer geadresseert aen denselven Hove, ende geobtineert mandement in 'tselve cas dienende, doende uijt crachte van dien naervolgende den stijl ende usantie van den voorschreven Hove, mitsgaders de dispositie van 'tselve mandement tot drie malen toe bij sondaechs ende marcktdaechs geboden binnen der voorschreven stadt Amsterdam, ende sulcx bij openbare edicte ter behoorlijcker plaetsen dachvaerden allen den geenen die op't voorschreven huijs ende erve met het achterhuijs daerachter eenich recht, actie ofter toeseggen soudent willen pretenderen, omme de selve hare actie t'elcken geprefigeerden dage voor den voornoemde Hove te comen intenderen, op peijne dat sij daarvan versteecken, ende hen geïmponeert soude werden een eeuwich swijgen ende silentium, ende hadde over sulcx sij impetrante vervolgens jegens alle de non comparanten geobtineert 't eerste, tweede ende derde default, in der voegen dat sij voor 't proffijt van denselven derden defaulte geadmitteert was geweest haer intendit over te leggen metter verificatie daertoe dienende, mitsgaders haer geconsenteert een ander mandement uijt crachte van 'twelckke alle de non comparanten vierde mael *ex superabundanti* tot seeckeren tamelijcken dage voor den voornoemden Hove geroepen sijnde, omme 't voorschreven intendit te sien verificeren ende sententie te hooren pronunchieren met inthimatie ende echter niemant comparerende was haer impetrante verleent 't vierde default tot sulcken proffijte als naer rechte daarvan schuldich is te volgen met acte omme gevoucht te werden bij 't voorschreven intendit, dienvolgende hadde sij impetrante van 'tselve haer intendit metter verificatie als vooren onder de Hove gedient ende recht begeert.

'tVoorschreven Hoff met rijpe deliberatie van rade deurgesien ende overgewogen hebben alle 'tgunst ter materie dienenden was, in den name ende vanwegen der hooge overicheijt ende graefflijckheijt van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt heeft voort proffijt ende uijt machte van de defaulten bij de voornoemde impetrante in dese geobtineert, de voornoemde gedaechdens ende defaillanten ende elcx van hen versteecken ende versteeckt hen 'tselve Hoff mits desen van alle exceptien declinatoire, dilatoire, peremptoire, defentien, weeren, recht, actie ende toeseggen die sij ende elcx van hen in desen hadden mogen doen proponeren ende pretenderen op ofte aen't huijs ende erve met het packhuijs daerachter hier

vooren gementioneert, interponeert het decreet op de voorschreven vercoopinge sondaechs ende marcktdaechs gebooden mitsgaders andere solemnitejten in desen gedaen ende gehouden, onterft de voornoemde impetrante vercooperesse defaillanten ende allen anderen van't voorschreven huijs ende erve met het packhuijs daerachter, gevende, vestigende ende decreterende daerinne mits desen den voornoemde cooper sijnen erven ende naercomelingen off actie van hem hebbende, omme 'tselve huijs ende erve met het packhuijs daerachter te mogen gebruiken, behouden ende besitten als zijn vrij eijgen goet, in der manieren voorschreven, ende naervolgende de acte van coop hiervooren geroert, imponerende hierop de voornoemde impetrante defaillanten ende alle anderen een eeuwich swijgen ende *silentium*.

Gedaen in Den Hage bij de heeren ende meesters Frederick Sluijsken, heere van Ter Horst, president, Benjamin Fagel, heere van Ter Meer, Paul Andreus van der Meulen, Jacob Vallensis, Iman Cau, Anthonis Slicher, Frederick Rosenboom, ende Adriaen Pieter de Hinojosa, raetsluijden van Hollandt ende gepronunchieert den negentienden april seventienhondert en een.⁷

In het decreet werd het betreffende goed en bijbehorende zaken of rechten veel gedetailleerder beschreven dan in het rekest om mandement, zodat naderhand geen twijfel kon ontstaan over de identificatie van het goed. Vervolgens werden de opeenvolgende handelingen vermeld. Uiteindelijk werd gedecreteerd dat de koper Jacob Bouw en zijn erfgenamen het huis in de Warmoestraat tot in eeuwige dagen in vrij eigendom mochten houden.

9.5 Slotopmerkingen

Vanwege hun gedetailleerdheid zijn decreten een rijke bron van informatie over de aankoop en verkoop van (onroerende) goederen.

Overigens hield men in het archief van de schepenen van Amsterdam gelijktijdig registers bij waarin willige decreten van het Hof van Holland en de bijbehorende aktes van cautie (borgstelling) werden afgeschreven.⁸ Hoewel na het transporteren van een goed via willig decreet van het Hof eventuele aanspraken op het goed niet meer op de koper konden worden verhaald, kon binnen een bepaald termijn nog aanspraak worden gemaakt op de ontvangen kooppenningen. Daarom hielden de schepenen van Amsterdam registers bij van de decreten van het Hof van Holland betreffende goederen die in Amsterdam waren gelegen en de bijbehorende aktes van cautie. Deze kooppenningen werden namelijk ten overstaan van de schepenen onder cautie afgegeven tot de termijn was verstreken, die daarvan de akte opmaakten.

⁷ Willig decreet: NA, HvH inv.nr. 3474, nr. 13: 19.04.1701. Streep door de aanhef met afkorting 'I.V.K.'.

⁸ Stadsarchief Amsterdam, toegangsnummer 5066 en 5067.

10 VOORBEELD VAN EEN PREFERENTIE: AFHANDELING VAN DE BOEDEL VAN JACOMINA TAERLINGH, WEDUWE VAN DIRK STOPMAN, 1701-1702

10.1 Samenvatting

In 1700, of daaromtrent, was Jacomina Taerlingh, inwoonster van Brielle en zelf weduwe van Dirk Stopman, komen te overlijden. Tijdens zijn leven was Dirk Stopman procureur en notaris in de stad Brielle geweest. Tot haar dood was Jacomina Taerlingh boedelhoudster geweest van hun gemeenschappelijke boedel, dat wil zeggen dat zij als langstlevende echtgenoot in het bezit was gebleven van hun gemeenschappelijke boedel en deze had beheerd. Nu ook zij was overleden, moest de boedel onder de erfgenamen worden verdeeld. Dirk en Jacomina lieten immers veel kinderen achter: Anna, die getrouwd was met Abraham Jacob de Traitorens; Johan, die in Goes woonde; Hendrik, die ook notaris in Brielle was geweest maar eerder al was overleden; en enkele niet nader genoemde minderjarige kinderen. Dirk's broer Jacob Stopman trad hierbij op als voogd van de minderjarige kinderen.

Voordat de boedel kon worden verdeeld, moest natuurlijk de omvang van de boedel worden vastgesteld en eventuele crediteuren zijn betaald. Hiertoe dienden de erfgenamen van Jacomina Taerlingh en Dirk Stopman een eis in cas van preferentie in bij het Hof van Holland. Vanwege hun geprivilegieerde status als wezen konden zij namelijk in eerste instantie voor het Hof van Holland procederen. Bij een preferentie stelde het Hof een rendant aan en wees de behandeling van de zaak toe aan commissarissen, in dit geval mr. Benjamin Fagel en mr. Frederik Roosenboom. De secretaris van het Hof Daniël van Assendelft trad hierbij op als adjunct. De rendant of boekhouder moest een rekening opstellen van de boedel en hierover verantwoording afleggen voor de commissarissen van het Hof. Tevens zorgde hij ervoor dat de goederen die tevoren niet onder de erfgenamen waren verdeeld werden verkocht. De opbrengst uit die verkopen noteerde hij uiteraard in zijn rekening. In ons voorbeeld stelde het Hof de notaris Paulus van Brakel aan als rendant van de boedel die Jacomina Taerlingh had achtergelaten. Op 15 maart 1702 kwam hij voor de commissarissen twee boedelrekeningen presenteren. Het was de taak van de commissarissen om de rekeningen na te lopen en te controleren (examineren) op eventuele fouten. Nadat zij de rekeningen hadden geëxamineerd, sloten zij deze en kon men normaal gesproken overgaan tot het verdelen van de opbrengsten uit de boedel onder de erfgenamen.

De boedelrekeningen die rendant Van Brakel presenteerde, zijn vrij lijvige documenten, waarvan hier slechts enkele fragmenten zijn opgenomen. In zijn rekenin-

gen had hij, zoals het hoorde, aantekening gemaakt van alle inkomsten uit de verkoop van de specifieke goederen uit de boedel van Jacomina en Dirk, van uitgaven die hij in verband hiermee had moeten doen en van openstaande rekeningen die hij had betaald. De posten in zijn rekeningen geven ons een levendig beeld van het huishouden van Jacomina en Dirk. Uit de boedelrekeningen wordt duidelijk dat ten huize Stopman zeker geen sprake was van armoede. Paulus van Brakel had niet alleen openstaande rekeningen aan de barbier, de wijnhandelaar en zadelmaker betaald (zie tweede rekening), maar ook vele luxe artikelen en snuisterijen verkocht, zoals gouden sieraden, zilveren servies en bestek, porcelein, obligaties, meubels, etc. (zie eerste rekening). Zilver en goud had hij aan de goudsmiden te koop aangeboden, terwijl andere zaken per opbod waren verkocht in het plaatselijke veilinghuis. Enkele zaken, zoals de gouden trouwpenning van Dirk en Jacomina, een gouden gulden en een zilveren gulden, had de rendant nog niet verkocht maar onder zich gehouden ‘omdat over het laeste onder de kinderen eenigh different is’.

10.2 Eerste boedelrekening: ontvangsten

Op huijden den 15 maart 1702 heeft den rend[an]tin'thooft deses gemeltten oversta[ende] van ons Benjamin Fagel, not[ari]s, heere van Ter Meer en Fred[ric] Roosenboom, raden in den Hove van Hollant als commiss[sarissen] hebbende tot adjunct Daniel Pompens van Assendelft, secret[ari]s in denselven Hove, gepresenteert dese sijne reecken[inge], dewelcke hij is doende aan Johan Stopman mitsgaders Abraham Jacob de Traitors als in huwel[ijck] hebbende Anna Stopman, beijde meerderjarig, en Jacob Stopman als oom voor de minderjarige tesaamen kinder[en] ende erffgenaemen van Jacomina Taarlingh, die in haar leven weduw[e] en boedelhouser was van Dirk Stopman, in sijn leven notaris ende procur[eur] der stadt Brielle, haarluijden overledene vader en moeder, en hebben wij commiss[arissen] tot het hooren, examineeren ende sluijten deser reeck[e]ning[e] geprocedeert als volgt.

Reeckeningh van Paulus van Brakel, not[ari]s ende procu[reu]r binnen de stadt Brielle als bij den Hove van Hollant gestelt sijnde tot rendant van den boedel ende goederen naargelaten bij juff[rou] Jacomina Taerlingh, in haar leven weduw[e] ende boedelhouser van Dirk Stopman, in sijn leven mede notaris ende procureur der gemelte stadt Brielle, voor sooveel die me[t] overlijden van Hend[rik] Stopman in sijn leven mede notaris en procureur der gemelte stadt Brielle, als administreerende voogt over den boedel van de gemelte juff[rou] Jacomina Taerlingh nogh in wesen waaren en door den curateur in den boedel van hem, Hend[rik] Stopman, bij invent[ari]s ter hande gestelt, alles volgens actens bij den Hove van Hollant op den rendant verleent van dato den dertiende october ende sesentwintigsten novem[ber] beijde des jaars seventienhonderteneen ende dat van soodanige ontfangh ende uijggeeft als den rendant 'tsedert anvaerden sijnder commissien heeft gedaan tot het hooren ende sluijten deses alles gestelt in gulden stuivers ende penningen naar advenant.

Ontfangh

(...)

Den rendant heeft aen de goutsmit I. Rees tot Rotterdam doen vercoopen een goude ringh met een fine steen alsmede een diamant ringh met negen steenen, staande beijde op den inventaris folio twalff verso ende dertien recto, en voor beijde bedongen volgens billjetten van denselve goutsmit een somme van eenhond-[er]t vijftien guldens, dus hier de voors. somme van

115'' 0' 0

De goude trouwenningh van de overledene alsmede een goude gulden sijnde de grooten ende munte van een silveren gulden berustende nogh onder den rendant, omdat over het laeste onder de kinderen eenigh different is dat alhier dient voor

memorie

De silveren schenck teljaar met het wapen van Dirk Stopman, ses silvere leepels met platte stelen, ses kleine leepels met vunkjes daaraen, twee kleene eijerlepeltjes, een papcommetje met een leepeltje, een peperdoosje, een silvere doosie, een theeleepeltje, laestelijck een groote silveren pennick verbeeldende de konnick Carel de tweede, alle geinventariseert op folio deertien ende veertien recto et verso, heeft den rend[an]t vergogt aen den silversmit Jan den Baers ende daarvooren ontf[angen] als bij zijn hantteekeningh blijkt een somme van

103'' 15' 0

Alle de meubilaire goederen op den voorschreeve inventaris gebragt van folio veertien tot folio vijffveertigh reets gemelt uijtenomen eenigh weijnigh porceleijn daarvan den rendant hier naar verantwoordigh sal doen, heeft den rendant¹ in't openbaer op erffhuijs regt innen de stadt brielle vergogt ende daarvooren ontfangen naar aftreck van de oncosten op de selve vallende volgens de contracedulle daarvan sijnde een somme van

1305'' 5' 0

(...)²

10.3 Tweede boedelrekening: uitgaven

Op huijden den 15 maart 1702 heeft den rendant in't hooft deses gemelt ten oversta[ende] van ons Benjamin Fagel, heere van Termeer en Fred[eric] Roosenboom, raden in den Hove van Hollant als commiss[sarissen] hebbende tot adjunct Daniel Pompens van Assendelft, secret[ari]s in denselve Hove, gepresenteert dese sijne reecken[inge], dewelcke hij doende is

Reeckeningh van Paulus van Brakel, notaris ende procureur binnen de stadt Brielle als last ende procuratie hebbende van Abraham de Traitorens als in huwelijck hebbende Anna Stopman, gepasseert tot 's-Hertogenboch voor den notaris Isack Bourtijs ende seeckere getuijgen van dato den tiende november des jaars seventienhondert, ende nogh als pro-

¹ In de marge: 'blijkt bij de vercoopcedulle hierop naergesien'.

² Boedelrekening: NA, HvH inv.nr. 4281 nr. 3.

Afb. 39

Reckeningh van

Op hooft van 15 maart
 1602 hebbende in de stadt van Briel -
 hebbende gemelte een overgave
 van ons Benjamin Jager tot 1 ende Brin? Ginnen
 heere van die voer en fidele Stadt Brielle als by
 Hove van Holland als wijder hove van Holland
 hebbende stadsgeniet d'ingel met synde tot
 geproceden van afdelste
 Secker inden selven Gedevingh van den
 geproceden der Reckenin? Adiel ende goederen
 Jovan Stopman mitsgaders
 Abraham Jager tot 1
 heere als in hooft Jacomina Taerlingh
 hebbende Anna Stop
 man byt meer 10 in haar leven wed?
 Jarijs en Jacob Stopman
 als oom voor de minderjarige te samen
 en te eijgen aemen van syn leven mede
 Jacomina Taerlingh
 die in haar leven ende Procureur der
 wet en Godelhouster gemelte Stadt Brielle
 was van Dirk Stop door loo vel die met
 man in die 1 den
 Jovan ende Jovan? Jager van heere
 der Stadt Brielle? Stopman in syn
 jaarlycke overlede
 vader en moeder - leven mede notaris
 en hebben wij commiss tot het
 hooren examineeren ende sluijten
 deser Recke geprocedent als volgt

Afb. 39 Aanhef van de eerste boedelrekening bij de afhandeling van de boedel van wijlen Jacomina Taerlingh, 15 maart 1702.

aan Johan Stopman mitsgaders Abraham de Traitors als in huwel[ijck] hebben de Anne Stopman, beide meerderjarigh, ende Jacob Stopman als oom voor de minderjarige tesamen erffgen[aemen] van Hend[rik] Stopman, in sijn leven procur[eur] der stadt Brielle, en hebben wij commiss[arissen] tot het hooren, examineeren ende sluijten deser reec-ken[in]gh geproced[eer]t als volgt.

curatie hebbende van Johan Stopman woonende binnen de stadt Goes in Zeelant gepasseert binnen deselve stadt op den negende van deselve maant novemb[er] seventienhondert voor den notaris Johan van Ossenvaarde ende seeckere getuijgen, alsmede nogh als bij den Hove van Holland gestelt ende geauthoriseert sijnde wegens de minderjarige kinderen van Dirk Stopman ende Jacomina Taerlingh volgens acta van denselven Hove op den sesentwintigste november van dien selve jaare seventienhondert, op hem gedefereert erffgenaem voor alle deselve te verclaaren van haar overleden broeder Hendrick Stopman, in sijn leven mede notaris ende procureur der gemelte

stadt Brielle, ende dat van soodanige ont-
fangh ende uijtgeeff als hij 'tsedert dat hij
in de voorschreve qualiteijt sigh erffgena-
em heeft gedeclareert, heeft gehadt tot
het hooren ende sluijten, deses alles ge-
stelt in guldens stuijver ende pennigen
naar advenant.

Ontfangh

Eerstelijck segt den rendant dat hij de persoon van Nicolaes Langestraet
als bij burgem[eester]en ende regeerder der stadt Brielle aangestelt sijnde
tot curateur in den boedel van de voornoemde Hendrick Stopman, soo
haest hij sigh in sijne voorschreve qualiteijt erffgenaem van denselve had-
de verclaert (...)

Uutgeeft jegens de voorige ontfangh

Eerstelijck betaalt aan Hillebrant Volckert, grielmaker³ der stadt Brielle,
over leverantie van een nieuw saal en tuygh tot een chaise en verdere be-
hoeffens, samen volgens reeckeningh ende quitantie de somme van ——— 32'' o' o

Betaalt aan Trijntje van der Linden voor reeck[eningh] van haar vader
Cornelis van den Linden, m[eeste]r smit tot Geervliet, over arbeidsloon
ende leverantie van eijser, samen bij reeck[eningh]e ende quitantie de
somme van ——— 7'' 10' o

(...)

Aen Justus van Breugel mr. Churigijn der stadt Brielle over drie maanden
raseeren en gedaene visitens samen bij reeck[eningh]e ende quitantie de
somme van ——— 2'' o' o

Aan de overledene gekeert bij reeck[eningh]e ende quitantie de somme van — 78'' o' o

Betaalt aan Willem van den Schilt, wijncooper der gemelte stadt, over le-
verantie van wijnen volgens reecken[ingh] ende quitantie, per accord de
somme van ——— 37'' o' o

(...)

Somma totalis van den gehelen uijtgeef deser reeckeningh bedraeght ses-
honderdtrieëntwintigh guldens veertien st[uijver]s en twee penningen.
Segge ——— f 623'' 14 ' 2

3 In de marge: 'Bij als in den text'.

afgetrocken sijnde, soo blykt
 Dat den Rendant meer ontfangen
 dan uyt gegeven heeft, ende oversulcx
 alhier nogh suiwer schuldigh blyft
 de somma van vierhondert seven
 entachtigh guldens negentien st
 en ses penningen.

Segge / 187 : 19 : 6 :

Aldus by ons onderges[chreven] gehoort, geëxamineert
 verreekent ende gesloten inden Hage
 ten daege Maende ende Jaere als int
 Hooft deses breder staet uytgedruckt

Ben: Fagel
 1702
 Fred: Rosenboom
 1702
 D[aniel] P[ompens] van Assendelft

Afb. 40 Sluitpost van de tweede boedelrekening bij de afhandeling van de boedel van wijlen Jacomina Taelingh, 15 maart 1702.

(...)

Welcken uijtgeef van den voors. ontfangh afgetrocken sijnde, soo blijkt dat den rendant meer ontfangen dan uijtgegeven heeft, ende oversulcx alhier nogh suiwer schuldigh blijft de somma van vierhondertseventachtigh guldens negentien st[uiver]s en ses penningen. Segge

f 487'' 19' 6

Aldus bij ons onderges[schreven] gehoort, geëxamineert, verreekent ende gesloten in Den Hage ten daege, maende ende jaere als in't hooft deses breder staet uytgedruckt.

Ben[jamin] Fagel, 1702

Fred[erik] Rosenboom, 1702

D[aniel] P[ompens] van Assendelft⁴

4 Boedelrekening: NA, HvH inv.nr. 4281 nr. 4.

10.4 Afrekening

Helaas is er in deze zaak geen sententie van preferentie bewaard gebleven. Toch kunnen we op grond van de eindtotalen in de rekeningen nagaan dat er na betaling van openstaande schulden en de verkoop van alle goederen een batig saldo was van 487 gulden 19 stuivers en 6 penningen. Totaal had Paulus van Brakel ruim elfhonderd gulden ontvangen en 623 gulden 14 stuivers en 2 penningen uitgegeven. Aldus keurden de commissarissen op 15 maart 1702 de twee rekeningen goed en kon de som onder de erfgenamen worden verdeeld.

11 VOORBEELD VAN EEN INTERINEMENT VAN EEN REMISSIEBRIEF: REMISSIE TEN GUNSTE VAN GERRIT VAN GOGH, 1700

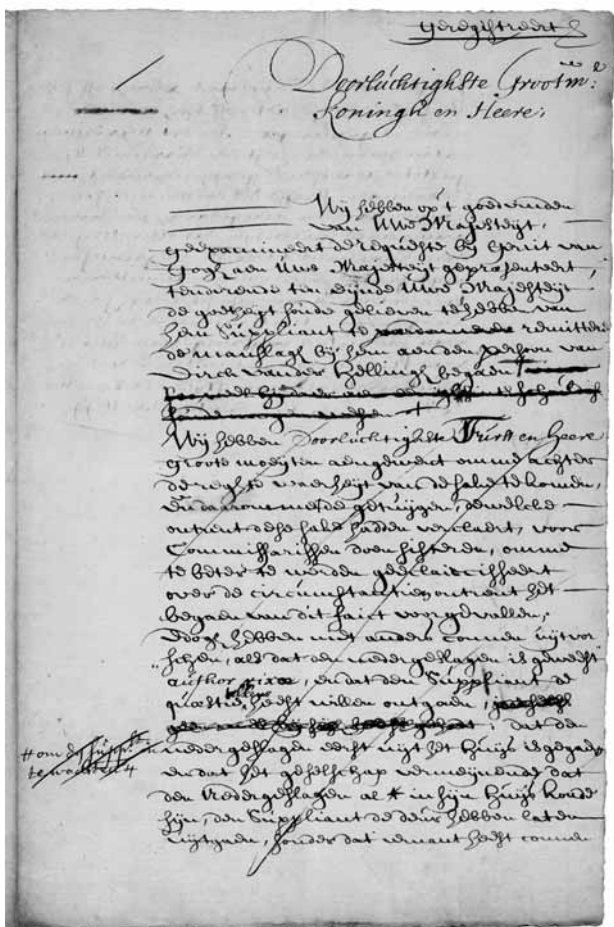
11.1 Inleiding en samenvatting

Zoals in vele gevallen van doodslag ging het in dit geval om een uit de hand gelopen ruzie tussen Gerrit van Gogh en Dirk van der Hellingh. Het voorval speelde zich af in de nacht van 8 op 9 mei 1697 in de herberg ‘Sichem’ op de Boommarkt in Amsterdam. Hoewel de vechtenden door omstanders uit elkaar waren gehaald, bleek enige dagen later dat Van der Hellingh aan zijn verwondingen was overleden. De hoofdofficier van de stad Amsterdam stelde daarom een criminele procedure in tegen Van Gogh wegens doodslag. Midden 1699 richtte Van Gogh een verzoek tot remissie tot stadhouder Willem Hendrik. Na advies te hebben ingewonnen bij het Hof van Holland, zoals gebruikelijk was, verleende de stadhouder in oktober 1699 de verzochte remissie van doodslag. Van Gogh wendde zich vervolgens tot het Hof om de verkregen remissiebrief te laten bekrachtigen (interineren). Op 22 juli 1700 bekrachtigde het Hof de remissiebrief op voorwaarde dat Van Gogh een boete van vijftientig gulden zou betalen en legde de procureur-generaal een eeuwig zwijgen op.

11.2 Verzoek om remissie

Zoals het hoorde zat er ook in het geval van Gerrit van Gogh meer dan een jaar tussen het misdrijf en het verzoek om gratie van doodslag. In 1699, of daaromtrent, diende Van Gogh een rekest in bij de stadhouder waarin hij verzocht gratie te krijgen voor de doodslag op Dirk van der Hellingh. Het oorspronkelijke rekest dat Van Gogh bij de Rekenkamer zal hebben ingediend, is niet meer bewaard. Afgaande op de remissiebrief kunnen we het rekest min of meer reconstrueren. In ieder geval zal zijn procureur in het rekest de feiten nauwkeurig hebben omschreven en nadruk hebben gelegd op de redenen waarom Van Gogh remissie diende te krijgen. Uit de formuleringen van het rekest moest immers duidelijk blijken waarom Van Gogh dacht voor gratie in aanmerking te komen. Hij zal hebben benadrukt dat hij het slachtoffer Dirk van der Hellingh slechts van gezicht kende en dat de ruzie eigenlijk een kwestie betrof tussen Van Gogh en diens broer. Bovendien had Van Gogh uit zelfverdediging geageerd. Van der Hellingh zou hem onder andere met een mes hebben bedreigd en een fysieke aanval hebben ingezet. Hoewel de vechtenden vervolgens door omstanders uit elkaar werden gehaald liepen beide verwondingen op. Van Gogh herstelde van zijn wonden, maar van der Hellingh overleed enkele dagen later ten gevolgen van zijn verwondingen.

Afb. 41a Minuut-advies van het Hof van Holland betreffende het verzoek om remissie van Gerrit van Gogh, 16 september 1699.

11.3 Advies van het Hof van Holland

Nadat het rekest van Gogh was ingediend bij de Rekenkamer werd het doorgezonden naar het Hof van Holland om advies. Het Hof controleerde de feiten die suppliant in het rekest had vermeld en ging na of hij de waarheid niet had verdraaid. Wanneer het Hof voldoende feiten had verzameld om tot een oordeel te komen, bracht het zijn advies uit aan de stadhouder, die formeel de remissiebrief ondertekende. In het geval van Van Gogh baseerde het Hof zijn advies op de stukken (enquête) die de plaatselijke officier overzond en een onderzoek ter plaatse door commissarissen. Op 16 september 1699 adviseerden zij in het voordeel van suppliant Van Gogh. Ter raadszitting schreef de griffier de minuut (klad) van het advies uit. Onderaan de minuut schreef de griffier welke raadsheren aanwezig waren tijdens de behandeling van de zaak en noteerde of het rapportgeld (hier 24 stuivers) was betaald.

Afb. 41b Achterzijde van
het Minuut-advies.

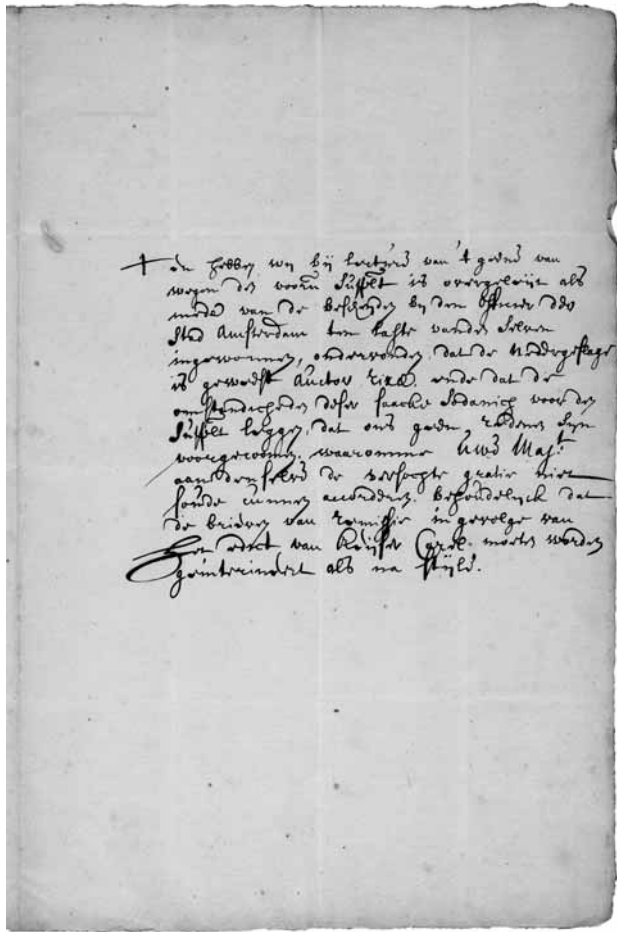
lozzen dat den Suppliant plomp off scherp
 by sich heeft gehad, off hoe de actie is geweest, soo dat wij vermeijnen
 dat in desse bijstande sijt den Suppliant by de
 justitie al wesende geapprehendeert, met
 de ordinari straffe des doods, niet soude
 connen worden aengedaen, en daerom
 van advise souden sijn, dat Uwe Majestijt
 den Suppliant s voorte. Begreut faict
 niet gratis sijn connen schutten, en
 voor so vilt, dat den sijn digh sijn
 mogende: met daerom te bidden
 van den sijn ingevolg van dit dict
 van Keijser Carolus mede sijn
 gediend, al naar sijn. Ons inddum
 de. Den 10^{en} September 1699;

D'Hoer
 Brasco,
 Trefe
 Mijster,
 Reetlaor,
 Van Meulen
 Valkenb.
 Pijfenboom
 an Hingjse.
 Groot
 en, Bollen
 Caa
 1699
 1699

‘Doorluchtighsten grootm[aghtighst]e koningh en heere.

Wij hebben op ’t goetvinden van uwe majesteijt geëxamineert de requeste bij Gerrit van Gogh aan uwe majesteijt gepraesenteert, tenderende ten eijnde uwe majesteijt de goet-
heijt soude gelieven te hebben van hem suppliant te remitteren de manslagh bij hem aen
den persoon van Dirck van der Hellingh begaen. [twee regels onleesbaar gemaakt]

[vanaf hier doorgestreept] Wij hebben, doorluchtighste furst en heere, groote moeyten aengewent
omme achter de reghte waerheijt van de sake te komen, en daaromme de getuijgen dewelcke ontrent dese
sake hadden verclaert voor commissarissen doen susteren, omme te beter te werden geëclaircisseert over de
circumstantien ontrent het begaen van dit faict voorgevallen, dogh hebben niet anders connen uijtvor-
schen als dat den nedergeslagen is geweest author rixae [letterlijk: degene die het gevecht begon], en dat
den suppliant de quaestie telkens heeft willen ontgaen [regel doorgestreept], dat den neergeslagen eerst
uijt het hujs is gegaen en dat het geselschap vermeijnde dat den nedergeslagen al in sijn hujs konde
sijn, den suppliant de deur hebben laten uijtgaen, sonder dat iemant heeft connen seggen dat den sup-
pliant plomp off scherp bij sich heeft gehad, off hoe de actie geweest, soo dat wij vermeijnen dat in dese
onsekerheijt den suppliant bij de justitie al wesende geapprehendeert in de ordinari straffe des doods
niet soude connen werden aengedaen, en daeromme van advise soude sijn dat uwe majesteijt hem sup-

pliant voorsc[hreven] begaend faict uijt gratie soude connen remitteren voor soo veel hij daeraen schuldig soude mogen sijn, mits evenwel de brieven van remissie ingevolge van het edict van keijser Karel moeten werden geïnterineert als naer stijle. Ons niettemin etc.

Den 16^e september 1699.¹

De doorgehaalde passage waarin het hele vooronderzoek was beschreven, reduceerde de griffier tot de volgende zin (zie addendum):

‘En hebben wij bij lecture van ’tgeene vanwegen den voornoemden suppl[ian]t is overgeleijt, alsmede van de bescheijden bij den officier der stad Amsterdam ten laste van denselven ingewonnen, ondervonden dat de nedergeslagen is geweest auctor rixae, ende dat de omstandighen deser sake soodanigh voor den supp[lian]t leggen, dat ons geen redenen sijn voorgecomen waaromme uwe majesteijt aen denselve de versogte gratie niet soude kunnen accorderen, behoudelijck dat de brieven van remissie ingevolge van het edict van keijser Carel moeten worden geïnterineert als na stijle. (...)’²

1 Minuut advies: NA, HvH inv.nr. 6207: 16.09.1699; transcriptie van de tekst vóór de redactie t.b.v. het Minuut-advies.

2 Advies: NA, HvH inv.nr. 437 f304v-305r: 16.09.1699.

Na afloop van de raadszitting werkte de griffier de minuut uit in een net advies dat als missive naar de stadhouder werd gezonden en hij schreef het advies over in het register van missiven aan de stadhouder (rubriek 1.3.3). Het net advies was meestal een bondige samenvatting van de minuut; de minuten zelf zijn voor onderzoek dus belangrijker omdat zij meer details bevatten over het onderzoek van het Hof voorafgaand aan het uitbrengen van het advies. De minuten werden letterlijk als klad gebruikt en zitten daarom vol correcties, doorstrepingen en aanvullingen (zie afbeelding 45). In het geval van Van Gogh reduceerde de griffier inderdaad het vooronderzoek ter plaatse tot de zin uit het addendum.

Voor de rest zijn de bewoordingen van het net advies letterlijk dezelfde als in de minuut. Hoewel er ook een reeks quaetclappen was waarin adviezen die het Hof uitsprak werden bijgeschreven, is het advies behorend bij deze remissie overigens niet in de quaetclappen vermeld.³

11.4 Remissiebrief

Een remissiebrief was altijd volgens hetzelfde stramien ingedeeld: na de aanhef opende deze met een algemene formule, zoals in oorkonden; vervolgens werd uit het rekest het verhaal van het ongelukkige voorval overgenomen en werd gerefereerd aan het gratieverzoek van suppliant; in het laatste gedeelte van de remissiebrief is de eigenlijke gratieverlening te vinden. Aan een remissie waren altijd voorwaarden gebonden, waarvan de belangrijkste waren: verzoening met de vrienden en familie van het slachtoffer, een geldboete ('civilijsk beteren') te betalen aan de overheid en het interinement van de remissiebrief. De voorwaarden voor de verleende remissie werden tevens in de brief vermeld. Behalve de eerdergenoemde voorwaarden werd meestal van suppliant ook verwacht dat hij zich tijdens het interinement van de remissie als gevangene in handen van justitie stelde ('*pede ligato*'). Ook in ons voorbeeld was dit het geval. Pas als aan alle voorwaarden was voldaan, was de remissie geldig, en werden alle officieren van justitie een eeuwig zwijgen opgelegd. Zij mochten hierna onder geen beding de geremitteerde lastig vallen of aanklagen in verband met de doodslag waarvoor hij gratie had gekregen.

Remissie met interinement voor Gerrith van Gogh.

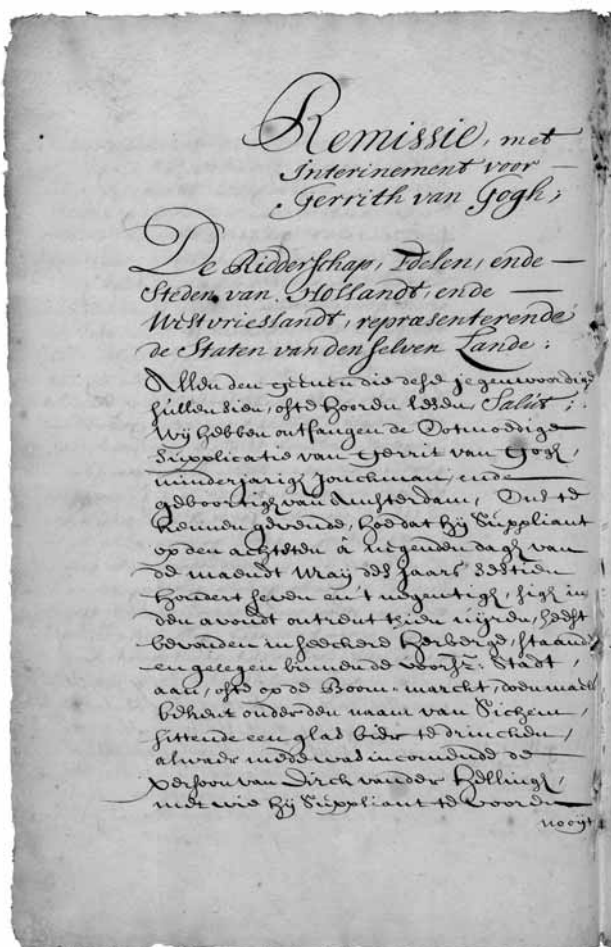
De ridderschap, edelen ende steden van Hollandt en West-Vrieslandt, repraesenterende de Staten van denselven lande.

Allen dengeenen die dese jegenwoordigen sullen sien ofte hooren lesen salut.

Wij hebben ontfangen de ootmoedige supplicatie van Gerrit van Gogh, minderjarige jonckman ende geboortigh van Amsterdam, ons te kennen gevende hoe dat hij suppliant op den achteten à negende dagh van de maendt majj des jaars sestienhondert sevenentnegentigh sigh in den avondt ontrent thien uijren heeft bevonden in seeckere herberge,

3 NA, HvH inv.nr. 5775.

Afb. 42 Kopie van de remissiebrief van Gerrit van Gogh, oktober 1699.

staande en gelegen binnen de voorz. stadt aan ofte op de Boommarkt, doenmael bekend onder den naam van Sijchem, sittende een glas bier te drincken, alwaer mede was inkomende de persoon van Dirck van der Hellingh, met wie hij suppliant te vooren nooit kennisse of eenigh gespreck veel min eenigh different hadde gehadt, maer alleen van gedaante was kennende.

Dat hij suppl[ian]t met den voornoemden Van der Hellingh sijnde gereaeckt in wisselingh van woorden, specialijk over sekere quaestie, denwelcke de broeder van de voornoemde Van der Hellingh des avonts te vooren was onderhevigh geweest, den voorz. Dirck van der Hellingh onder meerder discoursen den suppliant tegemoet voerde: "Ick hadde aldaer niet moeten bij sijn, het soude dan anders gegaen hebben" of diergelijcke reden in substantie. Dat hij suppliant repliceerde met dese of diergelijcke woorden: "Sijt gij soo een lieffhebber van't vechten? Ick niet." Daerop aanstonts bij den voornoemden Van der Hellingh geantwoord wierd: "Ick wil liever vechten als drincken", treckende tegelijck een bloot mes uijt sijn sak, dat hij suppliant tot voorkominge van ongemack daerop uijt den voorsz. huijse was weghgegaen, alhoewel van den voorn[oemde]n Van der Hellingh met het bloedt mes (...)

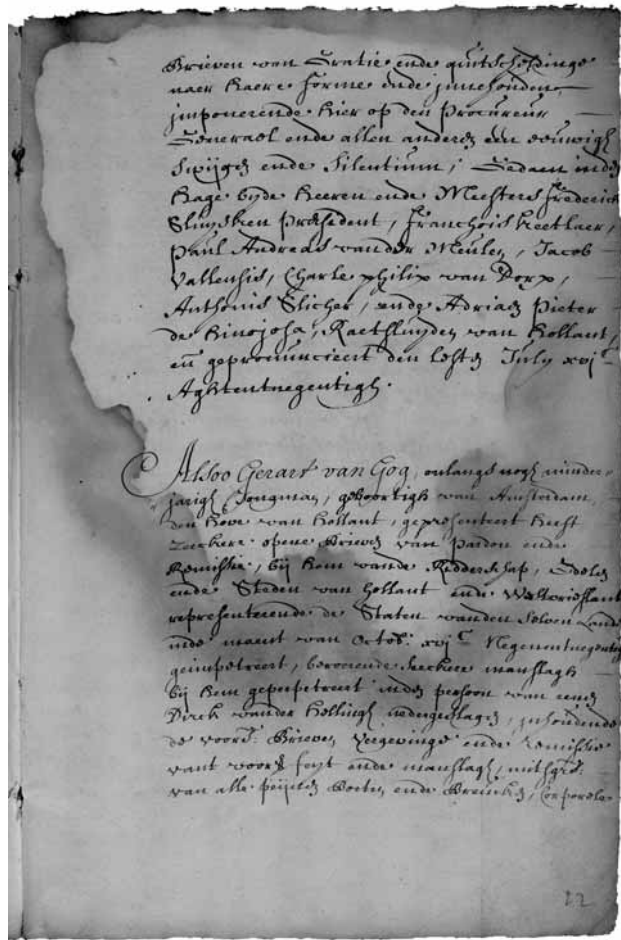
Dat naer dat vertreck van den suppliant den hooftofficier der voors. stadt Amsterdam gelieft heeft ter sake voorsz[eijd] criminele proceduren te entameren als naer stijle. Dan gemerckt hij suppliant sigh altoos als een gehoorsaam ende ordentelijck jonghman hadde gedragen ende ontrent het voorgemelte toeval op den gront van desselfs onnoselheijt in conformité van alle de voorgem[elte] documente, gaarne was gesuijvert; soo was hij te rade geworden sigh te werpen aan onse voeten, onderdanighst biddende dat het ons gelieven moghte hem suppliant den voorsz[eijde] manslagh voor sooveel hij daaraan schuldigh moghte wesen te remitteren, ende daarvan te verleenen brieven van remissie.

Doen te weten dat wij de voorsz[eijde] sake overgemerckt ende genegen sijnde ter bede van den suppliant, hebben bij deliberatie van sijne Majesteijt bij der gratie Godts koningh van Groot Brittainne, gouverneur, erffstadthouder, capitain ende admirael-generael der voorschreven landen, ende hierop gehadt hebbende het advis van den Hove van Hollandt, den voornoemden suppliant vergeven ende geremitt[eer]t hebben, vergelven ende remitteren bij desen uijt sonderlinge gratie ende onse souveraine maght bij desen 't feijt ende nederslagh hiervooren geroert, met alle boeten ende amenden corporelle en criminele daarinne hij ter cause vandien met datter aancleeft jegens de hooge overigheijt ende justitie vervallen magh sijn, ende hebben hem mits desen gestelt ende gerestitueert, stellen ende restitueren bij desen tot sijnen goeden naam ende faam, gelijk als hij was voor de toekomste van 't voorschreve feijt, imponerende hierop een eeuwich swijgen ende silentium den procureur-generael, ende allen anderen reghteren, justicieren ende officieren, wie hij soude mogen wesen, doende niettemin eerst ende alvooren den geïnteresseerden parthijen satisfactie civile, indien daer eenige toestaet, ende behoudelijck dat den suppliant gehouden werd de voorsz[eijde] nederslagh tegens de hooge overigheijt te beteren civilijck naar de gelegentheijt van de misdaat ende faculteijt van sijne goederen, volgens d'ordonnantie daerop gemaect, mitsgaders ook te betalen de costen ende misen van justitie, alles tot tauxatie van den voorsz[eijde] Hove, denwelcke wij daertoe committeren bij desen dat sij voor hem geroepen diegeene die daerover behooren geroepen te sijn, sij wel ende deughdelijck procederen tot verificatie ende interinement van desen. Welck interinement den suppliant gehouden werd *pede ligato* [=in gevangenschap] te versoecken voor den voors. Hove, binnen ses maanden naer dato deses, op peene van te verbeuren het effect van desen, ende met de naaste bloetvrunden van den nedergeslagen te versoenen, soo het nogh niet en is geschiet, ende dat gedaen, ende de voorschreven civile boete mitsgaders costen ende misen van justitie betaelt sijnde in handen van dengeenen dien het behoort, sij ende alle andere reghteren, justiciers, officieren ende ondersaten die dit aangaen of roeren magh, doen, laten ende gedooogen den voornoemden suppliant van dese onse gratie, remissie ende quijscheldinge, ende van allen den inhouden van desen rustelijck, vreedelijck ende volkomenlijck genieten, ende gebruijcken sonder hem ter cause voorschreven te doen of te laten geschieden eenigh hinder, letsel of moeijenissen, maer indien sijn lijff off goederen daeromme gevangen, gearresteert of bekommert waren, te tellen tot volkomen deliverantie of slakinge.

Ende ten eijnde dit goet, vast ende van waerde blijve tot allen rijde, soo hebben wij den grooten zegele, hetwelcke wij in gelijcke saken gebruijcken aen desen doen hangen.

Gegeven in Den Hage in de maant october van 't jaar ons Heeren sestienhondert negenende'tnegentigh. Was gearapheert: "A. Heinsius", hebbende aen een dubbelde groen garen coorde onderuijthangende 't voors. groot zegel van Hollandt, gedrukt in groenen wassche en besloten in een houte doose. Op de plijcque stont: "Bij den Staten van Hollandt ende Westvrieslandt ter relatie van sijne Majesteijt, gouverneur, erffstadthouder, ca-

Afb. 43a Interinement van de remissiebrief door Gerrit van Gogh, 22 juli 1700.

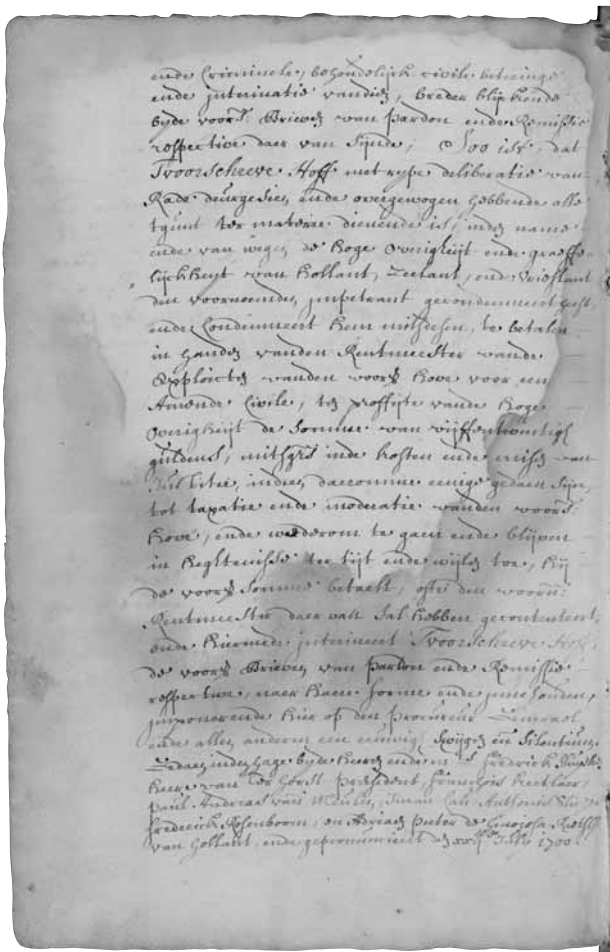
pitain ende admirael-generael der voorsz[eijde] landen.” Onder stont: “Ter ordonnantie van denselven” ende was gete[kent] “Joh[annes] Pesters”.⁴

11.5 Interinement van de remissie

Zoals gezegd was een remissiebrief niet geldig zonder het bijbehorende interinement.

Alsoo Gerart van Gog, onlangs nogh minderjarigh jongman, geboortigh van Amsterdam, den Hove van Hollant, gepresenteert heeft zeeckere opene brieven van pardon ende remis-sie, bij hem van de Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollant ende Westvrieslant re-presenterende de Staten van denselven lande, in de maent van octob[er] xviC negenentne-gentig geimpetreert, beroerende seeckere manslagh bij hem geperpetreert in den persoon

⁴ Remissiebrief: NA, HvH inv.nr. 3575 folio 304-309. In de marge staat: ‘Geinterineert en geregistreert den 22^e julij 1700. Coll[at]ie.’

Afb. 43b Interinement van de remissiebrief door Gerrit van Gogh, 22 juli 1700. Ver-
volg van 43a.

van eener Dirck van der Hellingsh nedergeslagen, inhoudende de voors. brieve, vergevinge ende remissie van 't voors. feyt ende manslag, mitsg[ade]rs van alle peijnen, boetes, ende breucken, corporele ende criminele, behoudelijck civile beteringe ende interinatie vanden, breder blijkende bij de voors. brieve van pardon ende remissie respective daarvan sijnde.

Soo is 't dat 'tvoorschreeve Hoff met rijpe deliberatie van rade deurgesien ende overgewogen hebbende alle 'tgunt ter materie dienende is, in der name ende van wege de hoge overigheijt ende graeffelijckheijt van Hollant, Zeelant ende Vrieslant, den voornoemden impetrant gecondemneert heeft ende condemneert hem mits desen, te betalen in handen van den rentmeester van den exploicten van den voors. Hove voor een amende civile, ten proffijte van de hoge overigheijt de somme van vijffentwintigh guldens, mitsg[ade]rs in de kosten ende mis[en] van justitie, in dies, daeromme eenige gedaen sijn tot taxatie ende moderatie van den voors. Hove, ende wederom te gaen ende blijven in heghtenisse ter tijt ende wijle toe, hij de voors. somme betaelt, ofte den voorn. rentmeester daarvan sal hebben gecontenteert, ende hiermede interineert 'tvoorscheve Hoff de voors. brieven van pardon ende remissie respective, naer haere forme ende innehouden, imponerende hierop den procureur generael ende allen anderen een eeuwig swijgen ende silentium.

Gedaen in Den Hage bij de heeren ende m[eeste]rs Frederick Sluysken, heer van Terhorst, praesident, François Keetlaer, Paul Andreas van der Meulen, Iman Cau, Anthonis

Slicher, Frederick Rosenboom, en Adriaen Pieter de Hinojosa, raetsl[uijden] van Holland, ende gepronuncieert den xxii july 1700.⁵

Uit bovenstaand interinement blijkt dat Van Gogh zijn remissiebrief juist binnen de termijn van zes maanden had laten interineren. Het Hof van Holland interineerde de brief op 22 juli 1700, op voorwaarde dat Van Gogh een boete van vijftwintig gulden en de kosten van justitie zou betalen in handen van de rentmeester van de exploiten. Zo lang dit niet was gebeurd, zou hij in hechtenis blijven.

Uit het interinement zelf blijkt niet waaruit de controle van de remissiebrief precies had bestaan, maar uit het onderzoek ter plaatse voorafgaand aan het uitvaardigen van de remissiebrief zelf was reeds vastgesteld dat Van Gogh's verhaal op waarheid berustte. De gerechtsofficier in Amsterdam en de gelaedeerde partij zullen tijdens de procedure van interinement geen bezwaren hebben opgeworpen. In ieder geval werd Van Gogh's naam gezuiverd en werd de procureur-generaal een eeuwig zwijgen opgelegd.

5 Interinement van remissie: NA, HvH 3565: 22.07.1700.

12 ARCHIEF EN TOEGANGEN

Het archief van het Hof van Holland is een van de grootste en meest compleet bewaarde archieven die in het Nationaal Archief berusten. Gelijktijdig met het verschijnen van deze procesgids verschijnt de nieuwe inventaris van het archief van het Hof:

M.C. Le Bailly e.a., *Inventaris van het archief van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*, toegangnummer 3.03.01.01 (Den Haag 2008).

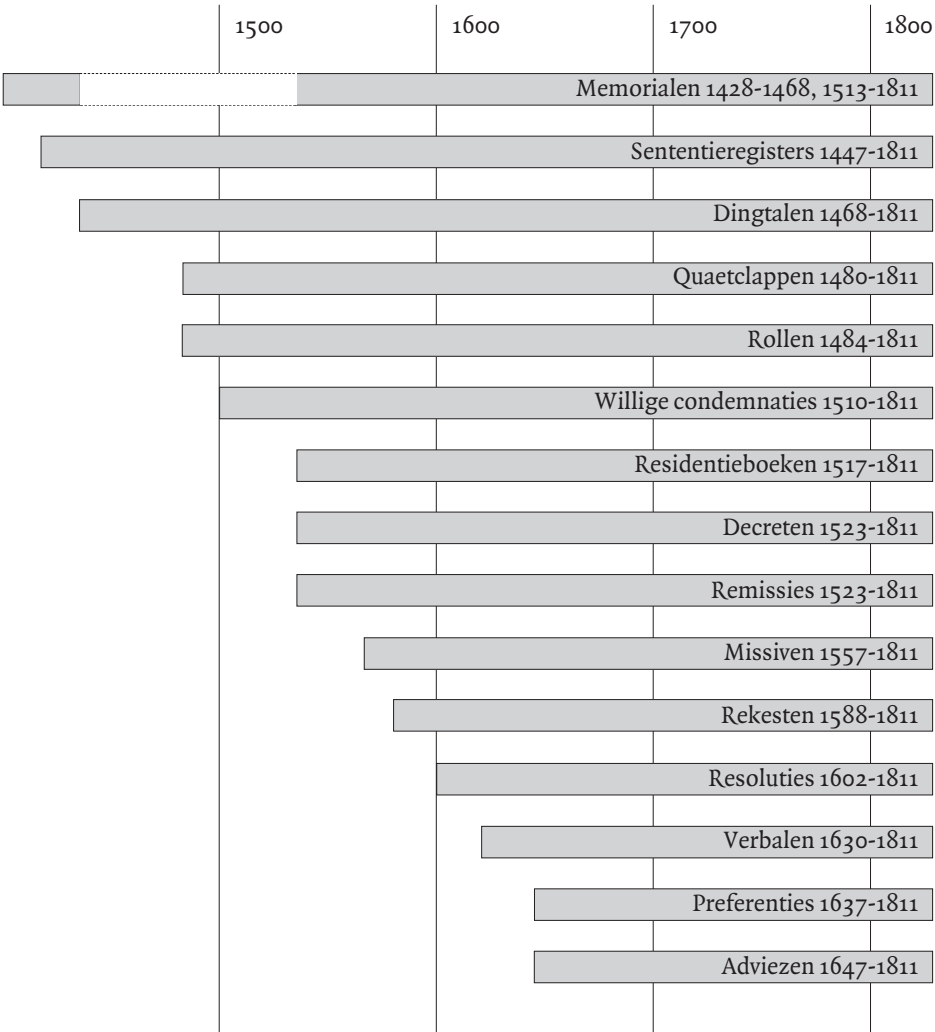
Deze inventaris is ook raadpleegbaar op internet via <http://www.nationaalarchief.nl>. Wat betreft de ordening van het archief van het Hof is gekozen voor een sterk genormaliseerde indeling in rubrieken, waarbij de inhoudsopgave en kopnoten als leidraad fungeren door het archief. Hieronder wordt de ordening van het archief slechts in grote hoofdlijnen weergegeven, met de nadruk op de bronnen voor de civiele rechtspraak van het Hof van Holland.

Het archief van het Hof van Holland is hoofdzakelijk geordend volgens het registratuur- of seriestelsel, wat betekent dat het hoofdbestanddeel van dit archief wordt gevormd door lange reeksen registers, bijvoorbeeld memorialen, dingtalen, resolutieboeken, rolregisters, sententies, etc. Over het algemeen is het ontstaan van nieuwe reeksen registers in het archief van het Hof te verklaren door institutionele wijzigingen, zoals organisatorische of politieke hervormingen (bijvoorbeeld in opeenvolgende instructies), het instellen van nieuwe functies, en wijzigingen in de werkwijze van het Hof of in de taken van afzonderlijke functionarissen.¹ In schema 2 zijn de belangrijkste reeksen in het archief van het Hof weergegeven.

De memorialen zijn de stamreeks van het archief van het Hof van Holland, waaruit in de loop der tijd andere reeksen zijn afgescheiden, zoals de dingtalen en de sententieregisters in 1447. Uit die twee reeksen zijn vervolgens andere reeksen voortgekomen zoals de registers van de procureur-generaal in 1467, de quaetclappen in 1480 en de presentatieboeken in 1484. Vanaf het midden van de vijftiende eeuw kwam bij het Hof van Holland de nadruk te liggen op de justitiële taken, en dat is duidelijk zichtbaar in de opbouw van de reeksen. De reeks memorialen die zijn administratieve functie grotendeels had verloren, ging over in de reeks dingtalen, waarin voornamelijk juridische zaken werden opgetekend. Vanaf het begin van de zestiende eeuw was de neerslag van de administratieve en bestuurlijke taken van het Hof van Holland echter weer zodanig aangegroeid dat een nieuwe, niet-juridische reeks noodzakelijk was. De stukken van administratieve aard die in de tussentijd ge-

¹ Le Bailly, *Recht voor de Raad*, 88-105.

Schema 2 Grote reeksen in het archief van het Hof van Holland chronologisch gezien

woon in de dingtalen waren bijgeschreven kregen plaats in een eigen reeks: de memorialen werden daarom in 1513 opnieuw in het leven geroepen. Zij vormden bovendien aan het einde van de zestiende eeuw de basis voor het ontstaan van nieuwe reeksen voor de neerslag van administratieve en bestuurlijke taken van het Hof van Holland, zoals de missiven en de resolutieboeken.

Voor de bestudering van civiele processen bij het Hof van Holland zijn de volgende reeksen van belang (in volgorde van de procedure):

- 1 Rekesten om mandement (rubriek 2.1.2.1). Door middel van een rekest verzocht

2 Ketelaar, 'Procesgang', 61-62.

een suppliant het Hof van Holland om een deurwaarder via mandement te machtigen om de tegenpartij te dagvaarden. De griffier tekende in de marge van het rekest aan welke beschikking het Hof had getroffen op het verzoek. Er waren ook rekesten civiel (rubriek 2.1.2.2) die verzoeken betroffen hangende processen, bijvoorbeeld het verzoek om na de conclusie in rechte alsnog nieuwe bewijsstukken in te brengen.

- 2 *Proceszakken* (rubriek 2.2.1.1). Normaal gesproken werden de proceszakken na afloop van een proces opgehaald door de procureurs. Strikt genomen, althans volgens het bestemmingsbeginsel, hoort de collectie proceszakken niet thuis in het archief van het Hof van Holland. Dat ze in het archief van het Hof zijn achtergebleven is soms te verklaren uit het feit dat het rapportgeld in de betreffende zaken niet was betaald. De regel was namelijk dat eerst het rapportgeld betaald moest worden, voordat de zakken na afloop van een proces konden worden afgehaald door de procureurs. Ook is denkbaar dat men zekerheidshalve de zakken ter griffie liet hangen totdat de termijn voor appel op de Hoge Raad (dat binnen zes weken vervolgd moest worden) verstreken was en men het vervolgens niet de moeite waard vond de zakken op te halen.² Oorspronkelijk waren de zakken met stukken die betrekking hadden op een en hetzelfde proces met een touwtje aan elkaar gebonden en op naam van de procureur van de impetrant (aanlegger) gerangschikt. In de meeste gevallen waren er twee zakken bij één proces: een van eiser en de ander van gedaagde in de zaak. In de inventaris zal ook een nadere toegang op de proceszakken worden opgenomen.
- 3 *Rollen van civiele zaken* (rubriek 2.1.4). De rolregisters dienden als agenda voor de rolzitting. Hierin werden de handelingen bijgehouden die tijdens de rolzitting plaatsvonden. De procureur van een partij bracht een zaak aan op een rolbriefje, waarvan de griffier de inhoud overnam op de rol. De rollen waren in twee kolommen ingedeeld: links noteerde de griffier de aangekondigde proceshandelingen en rechts maakte hij aantekening van hetgeen daadwerkelijk ter rolzitting was geschied. Bij het Hof van Holland ontstonden in de loop der tijd verschillende rollen afhankelijk van de aard van het proces en de fase waarin een proces zich bevond. Zie verder paragraaf 5.1 en schema 1.
- 4 *Dingtalen* (rubriek 2.1.5). De dingtalen hangen onlosmakelijk samen met de rol, dat wil zeggen dat men hierin de neerslag vindt van de proceshandelingen die op de rol staan vermeld. In de dingtalen werden de conclusies van antwoorden, repliek, dupliek, etc. geregistreerd na het voldingen van de zaak. De akten in de dingtalen werden op een gelijkaardige wijze opgesteld als de rolregisters, dat wil zeggen dat eerst de namen van de procederende partijen werden genoemd en de proceshandeling die zij hadden gedaan. Vervolgens werd de eigenlijke akte of conclusie bijgeschreven. Van de akte maakte de secretaris een procesverbaal of akte judicieel op die aan de procureur werd overgeleverd. Bij het furneren van de stukken (in de proceszakken) moesten de partijen deze aktes kunnen overleggen.

- 5 Verbalen (rubriek 2.1.6). De verbalen vormen de neerslag van zaken die voor commissarissen verschenen.
- 6 Quaetclappen (rubriek 2.1.7). De quaetclappen werden ter rechtzitting gehouden door de griffier en bevatten korte aantekeningen van uitspraken van het Hof in civiele zaken of adviezen. In de zeventiende en achttiende eeuw waren er aparte quaetclappen voor tussenvonnissen (*interlocutoire* zaken) en voor commissariale uitspraken. Zie verder paragraaf 5.1 onder ‘rapport en deliberatie’.
- 7 Sententieregisters (rubriek 2.1.8). De vonnisregisters bevatten tussen- en eindvonnissen die door het Hof van Holland werden uitgesproken. Voor criminele zaken, submitties en preferenties bestonden aparte reeksen sententieregisters.

Wie een rechtszaak volledig wil reconstrueren kan behalve bovengenoemde reeksen nog diverse andere bronnen raadplegen in het archief van het Hof van Holland, zoals de residentieboeken die de volmachten van procureurs bevatten, registers van comparities voor commissarissen, de rekeningen van de ontvanger van de exploitent,³ etcetera.

Behalve bovenstaande reeksen die de neerslag bevatten van civiele procedures voor het Hof van Holland waren er ook belangrijke reeksen voor de administratie van extra-judiciële zaken:

- 1 Willige condemnaties (rubriek 3.1). In deze reeks registers werden de aktes van willige condemnaties bijgeschreven die het Hof als vrijwillige rechter had gedeceerneerd. Met een akte van willige condempnatie bevestigde het Hof minnelijke schikkingen of overeenkomsten die partijen met elkaar hadden gesloten. Hoe een partij om een willige condempnatie kon verzoeken, wordt uitgelegd in paragraaf 3.5.1.
- 2 Decreten (rubriek 3.2). In deze reeksen registers werden de decreten geregistreerd, zowel willige als onwillige decreten. Daarnaast waren er ook registers van interposities van decreten, waarin de sententies waarin het Hof van Holland decreten verleende werden bijgeschreven. Over de procedure voor het verkrijgen van een decreet zie verder paragraaf 3.5.2.
- 3 Remissies (rubriek 3.3). Degene die een gratie had verkregen van de vorst moest deze aanvankelijk laten bekrachtigen (*interineren*) bij het Hof alvorens hij die gratie kon genieten (zie verder onder paragraaf 3.5.4). Vanaf de zeventiende eeuw volstond het wanneer een verkregen gratiebrief ter registratie werd aangeboden aan het Hof. Het Hof hield registers bij van geïnterineerde en/of geregistreerde remissiebriefjes.
- 4 Preferenties (rubriek 3.4). Behalve sententies van preferentie die het Hof uitsprakten behoeve van geprivilegieerden die het Hof hadden aangezocht voor de afwikkeling van insolvente boedels, bewaarde men bij het Hof ook de boedelrekeningen die als bewijs waren ingediend bij de commissarissen die de prefe-

³ De rekeningen van deze ambtenaar worden bewaard in de Grafelijkheidsrekenkamer, toegangsnummer 3.01.27.02.

rentie hadden behandeld. Van die boedelrekeningen zijn er vele duizenden bewaard gebleven.

Wat betreft de vrijwillige rechtspraak van het Hof zijn er nog enkele kleine reeksen in het archief van het Hof van Holland, zoals testamenten, huwelijksvoorwaarden, naturalisaties, enzovoorts.

Nadere toegangen op onderdelen van het archief van het Hof van Holland zullen in de inventaris worden verwerkt. Het gaat hierbij hoofdzakelijk om twee soorten nadere toegangen: 1) eigentijdse toegangen die als werkinstrument zijn ontstaan en die zijn gemaakt door verschillende functionarissen van het Hof van Holland, en 2) toegangen die tijdens de verschillende inventarisaties van het archief tot stand zijn gekomen. Voor de duidelijkheid zijn de eigentijdse toegangen – indien aanwezig – telkens in een afzonderlijke rubriek bij de bijbehorende series ondergebracht. In de bijbehorende kopnoten wordt verder aangegeven hoe men deze nadere toegangen het best kan gebruiken. Wat betreft de recentere nadere toegangen: deze zullen zoveel mogelijk *in extenso* in de inventaris worden opgenomen.

Daarnaast wordt gewerkt aan nieuwe nadere toegangen op afzonderlijke reeksen van het Hof van Holland. Een groep actieve en enthousiaste vrijwilligers is al jarenlang bezig met de nadere ontsluiting van verschillende series. Zij hebben bijvoorbeeld de lijst van alle civiele procesdossiers die zo'n vijftien jaar geleden werd opgesteld door dienstweigeraars verder bewerkt en zij hebben indices vervaardigd op de series boedelrekeningen en register van decreten. Deze nadere toegangen zullen binnenkort ook online raadpleegbaar zijn. Ondertussen werkt de groep nijver verder aan een toegang op de remissies en op de rekesten om mandement.

13 EIGENTIJDSE BRONNEN EN LITERATUUR

Over het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland is veel gepubliceerd. In de inventaris van het archief van het Hof van Holland is een zeer uitvoerige lijst opgenomen met bronnen en literatuur over het Hof van Holland of casus die door het Hof werden behandeld. Hieronder wordt slechts een selectie van enkele handzame werken en eigentijdse bronnen weergegeven die de civiele procedure betreffen.

Alle regelingen die relevant zijn voor de procesgang en het functioneren van het Hof van Holland zijn terug te vinden in het Groot Placaet-boeck:

Cornelis Cau e.a. (ed.), *Groot Placaet-boeck vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten van de Hoogh Mogende Heeren Staten Generael der Verenighde Nederlanden, ende van de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Frieslandt, mitgaders van de Ed. Mog. Heeren Staten van Zeelandt*, 10 dln. ('s-Gravenhage/Amsterdam 1658-1797).

De belangrijkste ordonnanties zijn recentelijk opnieuw uitgegeven:

J.A.M.Y. Bos-Rops, J.G. Smit en E.T. van der Vlist, *Holland bestuurd. Teksten over het bestuur van het graafschap Holland in het tijdvak 1299-1567* ('s-Gravenhage 2007).

Zie verder paragraaf 2.2.

Verschillende eigentijdse rechtspraktijken geven een (nog altijd) begrijpelijk overzicht van de civiele procedure voor het Hof:

Willem de Groot, *Inleyding tot de practyck van den Hove van Holland* ('s-Gravenhage 1656 en volgende drukken).

Rombout Hogerbeets, *Van het aen-leggen ende volvoeren der processen voor de respective Hoven Van justitie in Holland* (Haarlem 1631).

Johannes van der Linden, *Verhandeling over de judicieele practijcq ofform van procederen voor de hoven van justitie in Holland gebruikelijk, voor eenige jaaren door een voornaam en kundig practizijn bij wegen van een 'Korte schets' zaamgesteld*. Vervolgens in den jaare 1781 in 't licht gegeven en nu geheel overzien, verbeterd en uitgebreid (Leiden 1794-1798). De Engelse vertaling hiervan (*Institutes of the Dutch Law*) is tevens beschikbaar via Google Books.

Paulus Merula, *Manier van procederen in de provintien van Hollandt, Zeelandt en West-Vrieslandt belangende civile zaken* (Amsterdam 1592, en volgende drukken).

Daarnaast zijn diverse formulierboeken die ten behoeve van de werking van het Hof werden samengesteld door secretarissen van het Hof nog altijd goed bruikbaar, bijvoorbeeld voor het herkennen van akten of als hulpmiddel bij het lezen van het oud schrift. De bekendste is:

Willem van Alphen, *Papegay, ofte formulier-boeck van alderhande requeste, mandamenten, conclusien &c. ghelijck die ghebruyckt ende gepractiseert werden voor de respective hoven van iustitie in Hollandt* ('s-Gravenhage 1642, en verbeterde drukken).

Voor juridische terminologie gebruikt in de praktijk van het Hof van Holland zie behalve het register op Willem de Groot's *Practyck* enkele andere eigentijdse woordenboeken:

Simon van Leeuwen, *Woordenboek, waar inne allerhande konst- ende bastaartwoorden, tot de practijque des notarisschap, ende andre regts-oeffeninge behoorende, uyt Hugo de Groot, Hooft, Huygens, Vondel, ende andre, soo oude als nieuwe taalschriften, op 't naauwkeurigste werden vertaalt, ende met alle andre woordenboeken vergeleeken, het ondienstige agtergelaten, ende het gebreekige vervult* (s.l.s.d. [16XX]). Dit woordenboek en andere Historische woordenboeken en glossaria van de Nederlandse Rechtstaal zijn ook digitaal beschikbaar op de website 'Recht uit de Lage Landen', zie <http://www.kuleuven-kortrijk.be/facult/rechten/Monballyu/LCL/hwnr/hwnr.htm>.

Thymon Boey, *Woorden-tolk of verklaring der voornaamste onduitsche en andere woorden, in de hedendaagsche en aaloude rechtspleging voorkomende, mitsgaders korte schets van den oorspronk en het departement der hoven van justitie en andere voornaame staats-collegien* ('s-Gravenhage 1773). Tevens beschikbaar in Google Books.

Een moderne bewerking van deze woordenboeken is te vinden in M. van Hattum, H. Rooseboom en R. Reinsma, *Glossarium van oude Nederlandse rechtstermen* (Amsterdam 1977). In het algemeen wordt ook verwezen naar het *Woordenboek der Nederlandse Taal*, waarin verschillende historische woordenboeken zijn opgenomen. Zie de webversie op <http://www.wnt.inl.nl/>.

Er zijn enkele nuttige bronnenuitgaven en repertoria betreffende het Hof van Holland:

A.S. de Blécourt en E.M. Meijers, *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa, delen I, II en III* (Haarlem 1929); en vervolgdelens IV tot en met XIII gepubliceerd door R.W.G. Lombarts e.a. (Leiden 1982-1988); register door J.Th. de Smidt e.a. (Leiden 1996).

H.C. Gall, *Regtsgeleerde decisien: aan de raadsheer Pieter Ockers toegeschreven aantekeningen betreffende uitspraken van het Hof (1656-1669) en de Hoge Raad (1669-1678) van Holland, Zeeland en West-Friesland* (Amsterdam 2002).

J. Hallebeek en C.H. van Rhee, '*Praxis et ordo iudiciorum curiae Hollandiae*': de stijl van het Hof van Holland, in de traditie van het *Ius Commune*, *Verslagen en Mededelingen* 10 (1999) 45-116.

W. Heersink, R. Huijbrecht, S. Scheffers en H.J. Tukker, *Register Notariorum. De notarissen van het Hof van Holland 1525-1811*. Algemeen Rijksarchief Publikatiereeks 8 (Den Haag 1999).

R. Huijbrecht, S. Scheffers, J. Scheffers-Hofman, *Album advocatorum: de advocaten van het Hof van Holland, 1560-1811* (Den Haag 1996).

M. Kooijmans e.a., *Repertorium van ambtsdragers en ambtenaren 1428-1861*, zie <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Repertorium>.

R.W.G. Lombarts, L.J. van Soest-Zuurdeeg en H.W. van Soest, ed., *Memoriale T uit*

de Almarie van Bourgonje, 1445-1448 (1453). Algemeen Rijksarchief Publikatiereeks 2. (Den Haag 1996).

N. Schadee, 'Sententieën van het Hof van Holland 1447/1448', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 9 (1929) 347-431.

Verder aan te bevelen literatuur m.b.t. de civiele procedure of het functioneren van het Hof van Holland:

M.C. Le Bailly, *Recht voor de Raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de vijftiende eeuw* (Hilversum 2001).

J.W. Bosch, 'Aantekeningen betreffende de rolprocedure bij het Hof van Holland en den Hoogen Raad', *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 6 (1925) 439-484. Gaat uitvoerig in op de verschillende (vaak tevergeefse) maatregelen die tijdens het bestaan van het Hof zijn genomen om de rolprocedure sneller en efficiënter te laten verlopen.

S. ter Braake, *Met Recht en Rekenschap. De ambtenaren bij het Hof van Holland en de Haagse Rekenkamer in de Habsburgse Tijd (1483-1558)* (Hilversum 2007).

M. Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000).

F.C.J. Ketelaar, 'De procesgang bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland', *Rijks Archiefschool: Verslag en Bijdragen* 1 (1969/70) 33-65. Een heldere en inzichtelijke uitleg van de civiele procedure aan de hand van een praktijkvoorbeeld.

G.Chr. Kok, *In dienst van het recht. Uit de geschiedenis van het gerechtshof's-Gravenhage en de daaraan voorafgegane hoven (1428-heden)* (Hilversum 2005).

W.G.P.E. Wedekind, *Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling van de procesgang in civiele zaken voor het Hof van Holland in de eerste helft van de zestiende eeuw* (Assen 1971). Hoewel gebaseerd op normatieve bronnen nog altijd bruikbaar.

14 VERANTWOORDING ILLUSTRATIES

- 1 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief.
- 2 Foto en collectie: Haags Gemeentearchief, inv.nr. gr. B 705.
- 3 Foto en collectie: Haags Gemeentearchief, inv.nr. gr. B 678.
- 4 Foto en collectie: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- 5 Collectie: Rijksmuseum Amsterdam. Foto: Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie.
- 6 Collectie: Koninklijke Bibliotheek. Foto: Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie.
- 7 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief, maakt deel uit van het convoluut getiteld *Instructie vande hove van Holland, Zeelant ende Vrieslant* ('s-Gravenhage, 1521).
- 8 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief, maakt deel uit van het convoluut getiteld *Instructie vande hove van Holland, Zeelant ende Vrieslant gheordonneert by dye K.M. int jaar 1531* (Antwerpen 1531).
- 9 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief.
- 10 Foto en collectie: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- 11 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 4193 (ingestoken briefje): 22.04.1633.
- 12 Foto en collectie: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- 13 Foto en collectie: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- 14 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 11 J28.
- 15 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief.
- 16 Foto en collectie: Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- 17 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief.
- 18 Foto en collectie: Haags Gemeentearchief, inv.nr. z.gr. 972.
- 19 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 5764: 21.10.1698.
- 20 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 868 nr. 119: 31.10.1698.
- 21 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 4021: 22.06.1699.
- 22 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 1576: 03.07.1699.
- 23 Foto en collectie: Nationaal Archief, HvH 5921: procureur Johan van Ruijll, 18.03.1701.
- 24 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Inventaris van de collectie Aanwinsten Kaarten en Tekeningen sinds 1888* (toegang 4.AANW), inv.nr. 719 nr. 19 (beeldbank NA).
- 25 Foto en collectie: Nationaal Archief, *Hof van Holland*, inv.nr. 3950: 27.06.1698.

- 26a en 26b Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 1575: 24.07.1698.
- 27a en 27b Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 2572: 22.03.1700.
- 28 Foto en collectie: Nationaal Archief, Fotocollectie Rijksvoorlichtingsdienst, bestand-deelnummer 134-0257.
- 29 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 5754: 22.12.1662.
- 30 Foto en collectie: Bibliotheek van het Nationaal Archief.
- 31a en 31b Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. IIE32 stuk B.
- 32 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3061: 08.1698.
- 33 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3061: 08.1698 (gehecht aan het rekest om mandement).
- 34 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 5995: 1699.
- 35 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 4203: 17.06.1701.
- 36 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3066: 29.01.1701.
- 37 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3583.
- 38 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3473, nr. 13: 19.04.1701.
- 39 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 4281 nr. 3.
- 40 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 4281 nr. 4.
- 41a, 41b, 41c Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 6207: 16.09.1699.
- 42 Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, inv.nr. 3575.
- 43a en 43b Foto en collectie: Nationaal Archief, Hof van Holland, 3565: 22.07.1700.

15 GLOSSARIUM

In onderstaand glossarium zijn alleen woorden en begrippen opgenomen die in de procesgids of transcripties voorkomen. Voor meer termen wordt verwezen naar de titels genoemd in hoofdstuk 13.

<i>ad primam</i>	binnen/bij de eerstvolgende zitting
<i>ad octo</i>	letterlijk: na acht dagen; na één week
<i>advertissement van rechten</i>	uitgeschreven pleidooi; document met de casuspositie en alle argumenten waarop men zich baseert, dat men inlevert na het voldingen van de zaak
<i>advijs</i>	beraad
<i>advocaat</i>	raadsman en pleiter die zijn cliënten juridisch adviseert en pleidooi houdt (zie ook procureur*)
<i>ampliatie</i>	uitbreiding, aanvulling van een inventaris*
<i>annulatie/annuleren</i>	vernietiging/vernietigen
<i>anticipant</i>	degene die anticipeert*
<i>anticipatie/anticiperen</i>	oproep om te verschijnen voor het Hof op een vroegere rechtsdag dan aanvankelijk was voorzien
<i>apostille</i>	kanttekening die de beschikking op het rekest* weer-geeft
<i>appel</i>	vorm van hoger beroep waarbij de tenuitvoerlegging van het eerdere vonnis wordt opgeschort
<i>appellant</i>	degene die appel* instelt of heeft ingesteld
<i>appointement</i>	rechterlijke uitspraak
<i>appointement dispositief</i>	rechterlijke uitspraak omtrent de verdere instructie van een proces
<i>approbatie</i>	goedkeuring
<i>apud acta</i>	bij volmacht
<i>arbitraal vonnis</i>	uitspraak van een scheidsgerecht
<i>arbitrage</i>	beslechting van een geschil door een scheidsgerecht
<i>arrementen</i>	staat waarin een proces dat is afgebroken, is verbleven
<i>arrestant</i>	degene die arrest* verzoekt
<i>arresteren</i>	1) bij besluit vaststellen, definitief vaststellen; 2) beslag leggen op goederen of personen
<i>articulatum</i>	artikelsgewijs

artikel	punt of onderdeel van een schriftuur* dat in het proces is ingediend
attentaat	hetgeen in strijd met een rechterlijk gebod wordt ondernomen
auctor rixae	letterlijk: degene die de vechtparij begon
audiëntie	zitting
authorisatie	toestemming
bezitsvordering	rechtsvordering tot handhaving van rechtmatig bezit
boedelhouder	degene die in het bezit van de boedel blijft totdat deze onder de erfgenamen is verdeeld; meestal de langstlevende echtgenoot, die van rechtswege de gemeenschappelijke boedel behield
captieus	misleidend, bedrieglijk
cautie	borgstelling, borgtocht
citatie/citeren	dagvaarding
clausule	afzonderlijke bepaling
van relîf	middel om zich te beschermen tegen een procedureel verzuim
van edicte	middel om onbekenden te dagen
van inhibitie	zie inhibitie*
committimus	opdracht aan een gerechtelijke instantie om van een zaak kennis te nemen
comparitie/compareren	verschijning/verschijnen in rechte
comparuit	attest dat de gedaagde vrijstelt van rechtsvervolgning wanneer de aanlegger van het proces niet in rechte is verschenen
compensatie	compensatie van kosten, dat wil zeggen dat elk van beide partijen in het proces haar eigen proceskosten betaalt
complainte	klacht tegen bezitsstoornis, benaming van specifieke bezitsvordering
conclusie	bevat de eis dan wel het verweer van een partij
conclusie van eis	vordering van de aanlegger van het geding
conclusie van antwoord	vordering van de gedaagde in het geding
conclusie in rechte	akte waarin partijen verklaren niets meer aan het proces toe te willen voegen
condemnatie/condemneren	veroordeling/veroordelen
confessie	bekentenis
consent/consenteren	goedkeuring/goedkeuren
consigneren	in bewaring geven
contradictie	tegenspraak
contrarie conclusie	antwoord waarin de gedaagde/geïnthimeerde* vordert dat de principale eis wordt afgewezen
cum expensis	letterlijk: met de kosten, ofwel dat veroordeling van de

	tegenpartij werd gevraagd om de kosten van het proces te dragen
cum suis	letterlijk: met de zijnen
dag van beraad	termijn die aan een partij wordt toegekend om zijn volgende proceshandeling voor te bereiden
decerner	verordenen
decreteren	door een vonnis uitroepen
defaillant	partij die op de gestelde rechtsdag niet in rechte verschijnt
default	verstek, gebrek, niet verschijnen op de gestelde rechtsdag
deliberatie	de beraadslagingen van de raadsheren over de uitspraak in het proces
delogeren	verhuizen of doen verhuizen
desert	nietig
dictum	verordenend gedeelte van een gerechtelijke uitspraak
different	geschil, onenigheid
dispositief	(1) het eigenlijke verzoek van een suppliant*; (2) beschikking van de rechter op de litiscontestatie*
dupliek/dupliceren	tweede maal dat de gedaagde/geïntimeerde* het woord krijgt, conclusie van dupliek
edict	openbare afkondiging
enquête	bewijsprocedure
entameren	aanvangen, beginnen van een procedure
examinatie/examineren	onderzoek/onderzoeken
exceptie	middel van verweer voor het gerecht
declinatoire	betwisting van de bevoegdheid van de rechter
dilatoire	bezwaren die de procedure verdagen
peremptoire	argument dat de toewijzing van de eis belet
prejudiciële	schorten de hoofdzaak op
excipiënt	degene die een exceptie opwerpt
executie	tenuitvoerlegging
ex eisdem actis	letterlijk: op basis van dezelfde stukken
exhibitie/exhiberen	tonen, voorleggen
exploit	mededeling door een deurwaarder, uitbrengen van de dagvaarding (aan de gedaagde of aan getuigen)
fol appel	ten onrechte of onregelmatig appel*
furneren	overleggen van de proceszak, met alle stukken die van belang zijn voor het proces (met een inventaris*), wanneer de zaak voldongen is en vonnis is gevraagd
gedaagde	verweerder in eerste aanleg
geïntimeerde	verweerder in hoger beroep
gelaedeerde	benadeelde partij

gerekwireerde hinc inde	partij aan wie een verzoek is gedaan letterlijk: van de ene en de andere partij; van beide kanten
illico	letterlijk: terstond
impetrant	verkrijger van een mandement*
in communi forma	letterlijk: in gewone vorm, ofwel zonder bijzondere bepalingen
inhibitie	opschorting van het tenuitvoerlegging van het vonnis van de vorige instantie
in promptis	letterlijk: direct
intendit	schriftelijk stuk waarin eiser bepleit de eiser dat de gedaagde in het proces zijn recht op verweer heeft verloren en dat hij veroordeeld moet worden tot het gevorderde
interinement	bekrachtiging, goedkeuring
interjectie/interjecteren	aankondiging/aankondigen dat men in hoger beroep zal gaan (t.o.v. de rechter <i>a quo</i>)
interlocutoir vonnis	tussenvonnis, uitgesproken in de loop van het geding
interpositie/interponeren	in rechte (als rechtsmiddel) uitbrengen; tot recht verklaren; uitvaardigen
interrupt	onderbroken
inthimatie/inthimeren	daging/dagen van rechter <i>a quo</i> om zijn vonnis in hoger beroep te komen verdedigen
inventaris	lijst van processtukken die zich in de proceszak bevinden
litiscontestatie	moment waarop eis en antwoord bekend zijn en het rechtsgeding feitelijk een aanvang neemt
maintenue	handhaving van rechtmatig bezit, benaming van specifieke bezitsvordering
mandement	bevelschrift om te dagvaarden
memoriën	schrifturen* waarin stellingen met argumenten worden gestaafd
minuut	eerste ontwerp of klad van een akte, origineel van een brief of akte
minuteren	het opstellen van een minuut*
muniment	bewijsstuk
naasten	algemeen: in bezit nemen; in het bijzonder bij verkoop van onroerend goed gebruik maken van het recht om in de plaats te komen van de koper
nullité	nietigheid, ongeldigheid
obediëren /obediëntie	gehoorzamen
obedient	degene die gehoorzaamt
obreptie	gebaseerd op onwaarheden
opposant	degene die is gedaagd of oppositie voert

ordonneren	bevelen; verordenen
paijen	termijnen
pede ligato	in gevangenschap
persisteren	volharden, blijven bij
positie	stelling, bewering
possessie	bezit
possessoire zaken	bezitsvorderingen
preliminaire verzoeken	voorafgaande verzoeken
preferentie/prefereren	voorrang verlenen
presentatie	aanbod, voorstel; in het bijzonder aanbrengen van een rechtszaak op de rol
principaal	betreffende de hoofdzaak (van het geding, het vonnis, de straf)
procuratie	volmacht, mandaat waarmee een procureur of advocaat* namens zijn cliënt in rechte optreedt
procureur	pleitbezorger, degene die een partij in recht vertegenwoordigt, die zorg draagt voor de vereiste proceshandelingen en processtukken (zie ook advocaat*)
procureur acceptant stellen	procedure waarbij een procureur officieel tot vertegenwoordiger van een partij wordt gemandateerd
productie/produceren	het leveren van bewijs
prout in scriptis	zoals in geschrifte
provisieel	voorlopig
purge/purgenen	zuivering/zuiveren, bijvoorbeeld van een default*
rapport	(1) deurwaardersrelaas (zie relaas*); (2) verslag van de raadsheer (rapporteur*) die de beraadslaging (deliberatie*) voorbereidde
rapporteur	raadsheer die het proces bestudeert en daarvan in de deliberatie* verslag uitbrengt
rau actie	proces in eerste aanleg
reauditie	verhoor voor het voltallige college bij beroep tegen een appointement* van commissarissen ter rol
reductie	hoger beroep tegen een arbitraal vonnis*
reformatie	hoger beroep waarbij de ten uitvoerlegging van het eerdere vonnis niet wordt opgeschort
rekest	verzoekschrift
rekest civiel	verzoekschrift dat ingediend wordt hangende geding
rekwirant	de partij die het verzoek (rekest civiel*) indient
releveren	hoger beroep instellen, verheffen
relief	onthefing
rendant	boekhouder; degene die aangewezen is tot het afleggen van een rekening en verantwoording over een gevoerd financieel beheer of de afhandeling van een boedel

renvooi	verwijzing van een proces naar een andere rechter
replik/repliceren	tweede maal dat de aanlegger van het geding het woord krijgt
reprochen	bezwaren tegen de door de wederpartij geleverde bewijzen (zie ook salvatiën*)
resolutie	besluit
rol	lijst van de zaken die op de zitting behandeld worden; zitting
rotulus	rol
salvatiën	weerlegging van bezwaren (reprochen*) tegen de ingediende bewijzen
salvo	letterlijk: behoudens
schriftuur	stuk waarin een partij de feiten die zij behandelt in een proces artikelsgewijs opneemt; elk artikel* mag slechts één feit bevatten
sententie	vonnis, uitspraak
silentium	stilte; zwijgen
submissie	overeenkomst om een geschil door arbitrage te laten beslechten
subreptie	berustend op het verdraaien van de waarheid
suppliant	iemand die met een rekest* recht verzoekt
taxatie/taxeren	kosten begroten, raming van de proceskosten
triumfant	winnaar van een proces in hoger beroep
ut supra	letterlijk: zoals hierboven (zie ook actum ut supra*)
verificatie/verifiëren	bewijzen, de echtheid of juistheid vaststellen
venue-en-court	mandement

16 VAAKVOORKOMENDE AFKORTINGEN IN DE ORIGINELE STUKKEN

a[cte]n
adj[unc]t
admitt[eer]t
adv[ocaa]t
ad[vocaa]t
ad 1^{am}=ad primam
afreeck[ening]
Amst[erdam]
antw[oor]de
antw[oort]
ap[pro]batie
app[ointemen]t
appell[an]t
appelleer[en]
armm[ee]ste[r]
art[icu]len
aug[ustij]
boeck[en]
c[lausu]le
[comparer]ende
c[oncludeer]t
c[ontr]a
coopl[ieden]
car[olus] g[ulden]s
commiss[arissen]
comm[unicatoir]
compar[an]ts
concl[udeer]t
concl[usi]e
c[onclusi]e
cond[emnati]e
condemn[eer]t
cooppen[ningen]
cum exp[ensis]
cum s[uis]

def[aul]t
def[endent]en
deff[ailan]ten
deugdelijkh[eij]d
deurw[aarde]r
dupl[ij]cq
e[ijsch] d[o]en
ed[elen]
eij[sche]r
en[de]
erfgen[amen]
ex[ecutie]
ex[tra ordinari]s
e[xtra] o[r]dinaris
expressel[ijk]
gead[sis]teer]t
geapp[elleerde]
gecond[emneer]t
ged[aeghde]ns
ged[aen]
gedesign[eer]t
gefund[eer]t
gegijs[elde]ns
gepass[eer]t
geremitt[eer]t
gerequ[ireerden]s
geschr[even]
gete[kent]
gijsel[ingh]
gul[den]
grootm[aghtighst]e
h[eer]en
H[eilige] Geest
h[ondert]
henl[ieden]

Holl[an]t
 hoor[en]
 huwel[ijck]
 huysv[rou]
 iegel[ijcx]s
 imp[etrante]n
 imp[etreer]t
 ins[ertie]
 insgel[ijck]
 instan[tie]
 intervenier[ende]
 invent[aris]
 jan[uari]
 juff[rou]
 m[eeste]r
 mand[emen]t
 middel[en]
 mis[en]
 mitsg[ade]rs
 mog[ende]
 mons[eigneur]s
 namentl[ijk]
 not[ari]s
 not[arius] publ[icus]
 novem[ber]
 obed[ieer]t
 obed[ien]s
 ob[edientie]
 octob[ris]
 oirbaerl[ijck]
 ondergez[egd]
 ontf[angen]
 ontfanckel[ijk]
 ord[onneer]t
 oversta[ende]
 penn[ingen]
 p[re]sentatie
 p[rocureu]r
 pres[entatie]
 presenta[tie]
 pretendel[ijk]

pro[visie]
 proc[ureu]r
 proced[eert]
 pronuncieer[en]
 purgeren[de]
 q[ualitei]t
 q[uesti]e
 qual[ijck]
 r[au] a[ctie]
 raetsl[uijden]
 rap[port]
 reeck[eningh]e
 reecken[inghe]
 rel[ief]
 rend[an]t
 repl[icq]
 req[ues]te
 req[uirante]n
 resp[ecti]ve
 s[tuijvers]
 secret[ari]s
 special[ijk]
 st[uijver]s
 suppl[ian]ten
 termijn[en]
 ut s[upra]
 v[er]claert
 v[er]leent
 v[er]krijg[en]
 v[er]mog[en]
 v[oor]n[oem]de
 voorgem[elte]
 voorn[noemd]e
 voors[chreven]
 v[oor]s[eijde]
 w[illig] decreet
 waarh[ei]t
 we[duw]e
 wedervard[igheden]
 zijl[ieden]

17 VEELVOORKOMENDE SOORTEN MANDEMENTEN¹

Mandement (in cas) communicatoir

Bevelschrift om communicatoir te procederen.

Mandement (in cas) compulsoir

Dwanglevering, bevelschrift tegen een geweigerd recht (en geleden overlast), bijvoorbeeld om een gerechtsgriffier te dwingen om een afschrift van een vonnis of akte te leveren.

Mandement (in cas) petitoir

Bevelschrift waarbij eiser het eigendomsrecht van een bepaald goed opeist als het zijne; in tegenstelling tot *possessoir**, dat betrekking heeft op het bezitsrecht.

Mandement (in cas) van anticipatie (van appel)

Bevelschrift om iemand (meestal appellant) te dagvaarden voor de rechtbank op een eerdere rechtsdag dan aanvankelijk was voorzien.

Mandement (in cas) van appel

Bevelschrift om iemand te dagen in appel*.

Mandement (in cas) van arrest

Bevelschrift waarbij iemand verzoekt om beslag te leggen op goederen of personen, hetzij met de bedoeling tot de tenuitvoerlegging van een vonnis te komen, hetzij als middel tot bewaring van een recht.

Mandement (in cas) van assurance

Bevelschrift om iemand te dagvaarden betreffende een verzekering, meestal door handelaars voor een bepaalde som afgesloten.

Mandement (in cas) van complainte

Bevelschrift waarmee iemand die in zijn bezit wordt gehinderd verzoekt om bevestiging van dat bezit en om verbod dat bezit aan te tasten. Zie ook *mandement (in cas) van maintenue* en *mandement van immissie* in de *possessie* waarmee ook een bezitsactie kon worden aangevangen.

Mandement (in cas) van debitis

Bevelschrift waarmee een schuldeiser schuldenaren dagvaardt.

Mandement (in cas) van garand

Bevelschrift om iemand te dagvaarden betreffende een waarborg of borgstelling.

Mandement (in cas) van gijzeling

Bevelschrift om onder dwang, namelijk door middel van een gijzeling, een presta-

¹ Toelichtingen zijn gebaseerd op WNT; Van der Linden, *Judiciële praktijk*; Willem de Groot, register op zijn *Praktijk*; Simon van Leeuwen, *Woordenboek*; en Thymon Boey, *Woordentolk*.

tie te leveren of handeling uit te voeren, zoals het nakomen van een vonnis. Document waarmee tot een gijzeldaging kon worden overgegaan.

Mandement (in cas) van indemniteit

Bevelschrift om iemand te dagvaarden in verband met een schadevergoeding of een belofte tot schadeloosstelling.

Mandement (in cas) van maintenue

Soort bezitsactie, bevelschrift waarbij iemand verzoekt om te worden gehandhaafd in een juridische positie of in het bezit van een bepaald goed dat hij dreigt te verliezen. Zie ook mandement (in cas) van complainte en mandement van immis-sie in de possessie waarmee ook een bezitsactie kon worden aangevangen.

Mandement (in cas) van rau actie

Bevelschrift om iemand te dagen in eerste aanleg, d.w.z. over een kwestie die niet eerder voor een andere rechter is gebracht.

Mandement (in cas) van reformatie

Bevelschrift om iemand te dagen in reformatie.

Mandement om actie te institueren

Bevelschrift om iemand te dagvaarden die zegt een klacht te hebben om die klacht daadwerkelijk voor de rechter te brengen.

Mandement om de arrementen van een proces aan te nemen

Bevelschrift om een proces dat afgebroken is geweest weer op te nemen, verder te voeren, om te voorkomen dat de zaak interrupt* valt, bijvoorbeeld door de erfge-namen na het overlijden van een van de partijen in het proces.

Mandement penaal

Bevelschrift om iemand te verplichten of te verbieden iets te doen op verbeurte van een boete of straf (pene), door het Hof van Holland te bepalen.

Mandement van beneficium van inventaris

Bevelschrift om voorrecht van boedelbeschrijving te verkrijgen.

Mandement van cassatie

Bevelschrift waarbij iemand verzoekt om vernietiging van een vonnis, akte, overeenkomst of ander document door de rechter.

Mandement van cessie

Bevelschrift om schuldeisers te dagvaarden, om afstand te doen van alle goederen ten bate van schuldeisers.

Mandement van evocatie

Bevelschrift waarbij wordt verzocht om een rechtszaak aan een bevoegde recht-bank te onttrekken en over te brengen naar het Hof van Holland.

Mandement van immis-sie in de possessie

Soort bezitsactie, bevelschrift waarmee iemand verzoekt om te worden toegelaten in het bezit van een bepaald goed. Zie ook mandement (in cas) van complainte en mandement (in cas) van maintenue waarmee ook een bezitsactie kon worden aan-gevangen.

Mandement van inductie

Bevelschrift waarbij wordt verzocht om tijdelijke vrijstelling om schuldeisers te voldoen, ter voorkoming van een faillissement; een soort surséance.

Mandement van interruptie

Bevelschrift om de tegenpartij te dagen in een proces dat onderbroken (interrupt* verklaard) is en het proces te vervolgen.

Mandement van reauditie

Bevelschrift om iemand te dagen in reauditie*, waarbij iemand een uitspraak van commissarissen ter rol in beroep trekt voor het voltallige Hof.

Mandement van reductie

Bevelschrift waarbij iemand een scheidsrechterlijke uitspraak in hoger beroep trekt.

Mandement van relief

Bevelschrift waarbij iemand verzoekt om te worden hersteld in een vroegere toestand of te worden ontheven van een bepaalde uitspraak.

Mandement van rescissie

Bevelschrift waarbij iemand verzoekt om verbreking van een handelsovereenkomst.

Mandement van spolie

Bevelschrift waarbij iemand aan wie een goed is ontnomen of ontstolen verzoekt om teruggave van dat goed.

Mandement van willig decreet

Bevelschrift om al wie rechten zou kunnen pretenderen op een bij willig decreet te vrijwaren goed te dagvaarden.

Het belangrijkste gerechtshof in de Nederlandse gewesten vóór 1811 was het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Burgers konden er procederen of tegen een vonnis van een lagere instantie in beroep gaan. Het Hof of de Raad van Holland was de opvolger van de oude grafelijke raad die al onder de Beierse hertogen functioneerde. Tot ver in de zestiende eeuw behield het Hof van Holland politieke bevoegdheden, maar in de praktijk kwam de nadruk steeds meer te liggen bij de justitiële taak. Onder de Bourgondisch-Habsburgse hertogen groeide het Hof uit tot een professionele rechterlijke instelling.

Deze procesgids wijst de weg in de talrijke civiele procedures die voor het Hof gevoerd konden worden. Aan de hand van concrete voorbeelden wordt duidelijk in welke series boeken of documenten gezocht moet worden naar rechtszaken uit de bijna vier eeuwen van het bestaan van het Hof.

Mevrouw dr. M.-Ch. Le Bailly is historica en gepromoveerd op de geschiedenis van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. De serie PROCESGIDSEN is een initiatief van de Stichting tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandse Recht. Deze gids is tot stand gekomen dankzij de medewerking van het Nationaal Archief, waar het archief van het Hof (1428-1811) bewaard wordt.

